

קול לובלין

ופולאבי

"לובלינער שטימע"

שנתון ארגוני הלוברלינאים בישראל ובחו"ל • יערלעכע אויסגאבע פון די לובלינער אין ישראל און אין די תפוצות
מס' 53 • כסלו תשע"ח • www.kollublin.wordpress.com • נובמבר 2017

1942-2017 שבעים וחמש שנים לחורבן לובלין היהודית
כינוס עולמי של יוצאי לובלין

שמור על קשר

שאלות, בקשות, הערות והארות

ניתן להפנות אל:

יוסף דקר, יו"ר הארגון,

טל. 050-7925010

נטע אבידר, עורכת "קול לובלין"

טל. 055-6664561

lublin.jewish.org@gmail.com

לכל המעוניינים:

להוצאת ספרי זכרונות אישיים

ניתן לפנות לשלמה לוי בטל' 052-5471060

"קול לובלין"

שנתון ארגוני הלובלינאים בארץ ובחו"ל

המערכת - רעדאקציע:

נטע זיטומירסקי-אבידר, יוסף דקר

עריכה לשונית: שמוליק אבידר

המייסד והעורך הראשון: דוד שטוקפיס

*

דפוס שלמה לוי, תל-אביב, טל' 052-5471060

כתובת המערכת - "קול לובלין", אצל יוסף דקר

ת.ד. 21312, תל-אביב 6121201

"Kol Lublin" P.O.B. 213120 Tel Aviv 6121201

טלפון: 050-7925010

ה ת ו כ נ - אינהאלט

- יוסף דקר / פעילות הארגון בשנה החולפת..... 3
יוסף דקר / לידתו של קונצרט..... 4
יוסף דקר / נאום בקונצרט החזנות בלובלין..... 5

נתיב הזיכרון

- יעקב גלאטשטיין / לובלין, מיין הייליקע שטאט..... 6
יעקב גלאטשטיין / לובלין, עירי הקדושה..... 7
תומש פייטלרשביץ / דרכם האחרונה..... 8
טל שוורץ / בובות ממייזנק..... 18

מסע ללובלין 2017

- ליד מצבת האבן הקטנה ביער קרנפייץ..... 24
תלמה פרויד / לובלין - ירושלים דפולין..... 28
אבי אובליגנהרץ / ירושה כבדה ותובענית..... 33
שרית ברוש / מפגש האיחוד של הלובלינאים, 2017..... 36

פולאבי

- צילה מצרי / הביקור בלובלין ובפולאבי, 2017..... 40
ד"ר בנימין הוניגספלד..... 44
גיבור יהודי בפולאבי..... 46

המסע - מבחר תמונות

- הסיפור ששמענו בכינוס השנתי 2016.....
פנחס זיוניץ / מסע ראשון לפולין אחרי המלחמה (1963)..... 56

לפתוח את שערי העבר

- נטע זיטומירסקי אבידר / אנשים מחפשים את עברם..... 62
צביקה שולמן / משפחת אייכנבאום מלובלין..... 63
צביקה רובין / יש לנו עתיד, ועכשיו יש לי גם עבר..... 64
איתן בורשטין / סבא רבא שלי, הרב חיים ברוך בורשטין מלובלין..... 73

המטבח של לובלין

- אסתר רוקח / הסעודה הפולנית שלי..... 76
נטע אבידר / סעודת יוצאי לובלין וסיפורו של השותק..... 78
מלכה בורשטין / גפילטע פיש - מסע אל שרשרת-הדורות..... 81
מלכה בורשטין / מתכון לגפילטע פיש..... 83

- הכינוס השנתי..... 84
האזכרה השנתית בנחלת יצחק..... 86

- תרומות - באשטיירונגען..... 89
לזכר נפטרים - צום אנדענק - IN MEMORY..... 90

- Joseph Dakar / Chairman's comments..... 119 (2)
Joseph Dakar / Birth of a concert..... 119 (2)
Joseph Dakar / Speech at the cantorial concert in Lublin..... 117 (4)
Celina Nisenbaum Brettschneider /
Lublin remembers its Jews..... 115 (6)
Judith Maier / My parents..... 111 (10)
Pola Firestone / When Visitors Came From America
in 1939..... 101 (20)
Sam Braiter / Lublin Story 1945..... 100 (21)
Agnieszka Nowosad / Interview with Jack Kuper..... 96 (25)

דבר היושב-ראש - פעילות הארגון בשנה החולפת

חברים יקרים,

פרט למפגש האיחוד העולמי של הלובלינאים (REUNION 2017), אירוע רב-חשיבות שחלק גדול מהכתבות ב"קול לובלין" עוסקות בו, שאר הפעילות השנה הייתה שגרתית למדי.

האזכרה ביום השואה

חברתנו שרה שוסטק ז"ל עזבה אותנו לעולם שכולו טוב. איטה פישברג שבה ולקחה על עצמה את המשימה לארגן את התכנית לאזכרה זו ועשתה עבודה מצוינת. אנו מודים לאיטה על תרומתה.

האספה השנתית

האספה הכללית השנתית של הארגון התקיימה ב-24.11.2016. כוכב הערב היה פנחס זיונץ, מחניכי בית היתומים בלובלין שלאחר המלחמה. מדובר במרצה מחונן, והרצאתו הייתה מרתקת. אנו מאחלים למר זיונץ אריכות ימים ובריאות טובה. את סיפורו של פנחס ניתן לקרוא בחוברת זו בעמוד 56.

אוכל פולני בנוסח לובלין

אירוע זה היה לדבר שבשגרה. השנה אירחו אותנו רלי וצביקה שולמן בביתם שבמושב בניה. משתתפים רבים הגיעו ואכלו אוכל יהודי בנוסח לובלין. לצערי, לא נכחתי באירוע זה. באותה העת הייתי בלובלין ועסקתי בארגון קונצרט החזנות שיזמתי. עם זאת, שמעתי שהאירוע נחל הצלחה רבתי. אנו מודים לרלי ולצביקה על האירוח הנפלא.

ספטמבר 2017

ארגון יוצאי לובלין ופולאבי בישראל

הכינוס השנתי של חברי הארגון

יתקיים ביום חמישי, 30.11.2017, י"ב בכסלו תשע"ח, בשעה 18:00
במרכז ברודט, רח' צייטלין 22, תל-אביב (בין בתי הספר צייטלין ומוריה)

בתוכנית:

■ מסע ללובלין במלאת 75 שנה לחורבן הקהילה היהודית -
Lubliner Reunion

■ פגישת חברים
■ אזכרה
■ דברי יו"ר הארגון מר יוסף דקר

לידתו של קונצרט

החזן יענקי למר למד בישיבה בארץ וחי בניו יורק. לדעתי, שגם אחרים מצטרפים אליה, כיום הוא הטוב שבחזנים. מדובר בטנור בעל טכניקה מעולה ומוזיקליות רבה. שמחתי להיווכח שיענקי, כמו גם המנצח אלי יפה, הם גם אנשים נחמדים ביותר.

אשר לעלויות הקונצרט הרי התחייבתי לשלם לאמנים, ואילו עיריית לובלין התחייבה לשלם לתזמורת. מושל המחוז (המרשלק) מימן את התשלום עבור האולם החדש והיפה (CSK: Centrum Spotkam Kultur).

חשבת כי ראוי שאירוע כזה ישודר בטלוויזיה. ראשית, עצם השידור מבטא את חשיבות האירוע. שנית, חשבת שהשידור הטלוויזיוני יסייע לי לגייס נותני חסות (ספונסרים) לקונצרט. נותני חסות לא הצלחתי לגייס, אך קיבלתי עזרה כספית מסוימת מתיאטר NN והכנסות ממכירת כרטיסים.

ההכנות לקונצרט עצמו לא היו פשוטות. הן חייבו אותי להיות נוכח בלובלין כמה פעמים, לרבות פעם אחת שארכה עשרה ימים. מחלקת התרבות של העירייה לא הגישה את הסיוע שמן הראוי לתת. תיאטר NN היה עסוק בהכנות למבצע הענק של ארגון הכינוס בתחילת יולי. נוסף על כך ארגון קונצרט גדול מסוג זה אינו בתחום המומחיות שלו. זאת ההזדמנות להתנצל בפני אנשי Teatr NN על שהטרדתי אותם כה רבות.

הקונצרט שודר בשידור ישיר בטלוויזיה, ויש לנו DVD שלו. צפייה בו מראה שמבחינה אמנותית מדובר בהצלחה גדולה – שילוב מצוין בין השירה הנפלאה של יענקי למר לעיבודים הנפלאים של אלי יפה ולנגינה הנאה של התזמורת. יחד עם התאורה המיוחדת והמסך שמאחורי התזמורת (עליו הוקרנו צילומים של לובלין היהודית לפני המלחמה) התקבלה חוויה מיוחדת במינה.

כיוון שהקונצרט שודר ישירות בטלוויזיה, האיכות הקולית של ההקלטה ממש מעולה. אולי אני מתפאר סתם, אך לאחר צפייה ביוטיוב בקונצרטים אחרים של חזנות אני סבור כי "הקונצרט שלנו" הוא היפה מכולם.

נוסף על שירתו של יענקי למר הקונצרט כלל ביצועים תזמורתיים למוזיקה יהודית, כמו למשל "קול נדרי" של מקס ברוך והפרק השלישי מתוך הסימפוניה הראשונה של מאהלר. מלכתחילה דרשתי שהמוזיקה בקונצרט תהיה בעלת רקע מרכז ומזרח אירופי. דרישה זו עלתה

כבר לפני שנתיים התחלתי לדבר עם תומש פייטרשביץ' על אודות תכנון אירועים לציון 75 שנה לחיסול קהילת יהודי לובלין. כשצינו בלובלין 70 שנה לחיסול הקהילה, חשתי בחסרוננו של אירוע מרכזי האמור להיחרת בזיכרון. רציתי שהפעם אירוע הפתיחה אכן ייחרת בזיכרון.

תחילה חשבתי כי כדאי שחברתנו דליה אטלס תנצח על התזמורת הפילהרמונית של לובלין בביצוע הסימפוניה הראשונה של ארנסט בלוך. זכרתי שהיצירה הזו הוקלטה בניצוחה של דליה על התזמורת הסימפונית של לונדון, אחת מחמש התזמורות הטובות בתבל. התחלתי לבדוק את הנושא, אך עד מהרה הבנתי שאין נכונות לכך של הנהלת התזמורת הפילהרמונית של לובלין.

לפני כשלוש שנים שהיתי בוורשה בעת שהתקיימו בה אירועים לרגל חנוכת התערוכה המתמדת במוזאון ההיסטורי היהודי ("פולין"). בין השאר נערך קונצרט חזנות עם החזן יעקב (יענקי) למר. התפעלתי כבר אז מקולו היפה ומהמוזיקליות שלו. כיוון שאני חובב מוזיקה קלאסית, לרבות אופרה, הערכתי כי להתרשמות שלי יש בסיס.

התברר לי שאני מכיר היטב את אמרגנו של יענקי למר, יוסי נטקוביץ'. השאיפה המרכזית שלי הייתה שאת יענקי תלווה התזמורת הפילהרמונית של לובלין. הסתייעתי בקשרים אישיים כדי לתאם פגישה עם מנהל התזמורת, והלה קיבל את הרעיון של קונצרט חזנות.

התאריך נקבע בתיאום עם התזמורת ועם תומש פייטרשביץ'. העדפתי את הקיץ על פני המועד של תחילת חיסול הגטו, דהיינו 16 במרץ. השנה במועד זה מזג האוויר היה קר במיוחד, ומתברר כי טוב שקבענו את מועד הקונצרט לתחילת יולי.

אשר למנצח הרי רציתי את דליה אטלס, אך האמרגן יוסי נטקוביץ' עמד על כך שהמנצח יתמחה במוזיקת חזנות והציע את אלי יפה מירושלים. בדיעבד מתברר כי טוב שהוא עמד על כך: התברר לי שאלי יפה אינו רק מנצח מחונן, אלא גם מוזיקאי ממדרגה ראשונה. אלי הלחין את כל העיבודים התזמורתיים לשירים שביצע יענקי למר. העיבודים היו נפלאים והוסיפו רבות ליצירות עצמן. התזמורת אהבה את אלי יפה. לאחר מכן נודע לי כי לדעתה של הכנרת הראשונה בתזמורת, אלי הוא אחד המנצחים הטובים ביותר שהיא עבדה עמם מעודה.

בקנה אחד עם התזה שלי בדבר המקורות התרבותיים המשותפים של יהודי פולין ושל האוכלוסייה הפולנית הנוצרית.

מתוך כך עולה מטרה נוספת של הקונצרט: לפרוץ החוצה אל הקהל הפולני הכללי. מפגש האיחוד של הלובלינאים היה "אירוע פנימי", ופרט ליהודים השתתף בו קהל לא גדול של אוהדי הקהילה ואנשי תיאטר NN. לעומת זאת

בקונצרט נכחו כאלף איש ואישה, והוא שודר בתחנות טלוויזיה רבות בפולין. השידור אפשר פריצה החוצה, אל הציבור הפולני הכללי.

שמו של הקונצרט היה "זיכרון". כיוון שהוא שודר בשידור ישיר בטלוויזיה, התיעוד שלו נשאר לנצח. אני רואה בכך מעין נר זיכרון קטן לקהילה היהודית המופלאה של לובלין שהייתה ואיננה עוד.

יוסף דקר

נאום בקונצרט החזנות בלובלין (3.7.2017)

הנוכחות המתמשכת שלי בפולין הגבירה את מודעותי להשפעה ההדדית שבין שתי התרבויות האלו.

עד לתחילת תקופת ההשכלה, דהיינו עד למאה ה-18, רוב התרבות הפולנית וכל התרבות היהודית היו דתיות ביסודן. הדבר גרם לקיום בצוותא של שתי תרבויות מקבילות, פולנית ויהודית. החל מהמאה ה-18 אנו עדים לעלייתה של תרבות חילונית. רבים מנושאי הלפיד של התרבות היהודית החילונית היו קרובים לתרבות הפולנית הכללית, כלומר יצירותיהם נסמכו על שני מקורות: המקור הפולני והמקור היהודי. בד בבד יש לזכור כי הנוכחות היהודית בשדה התרבות הפולנית הייתה גדולה הרבה יותר מאשר חלקם של היהודים באוכלוסייה הכללית (וזאת אף שחלקם של היהודים באוכלוסייה הכללית לא היה קטן: כ-10% מכלל האוכלוסייה בפולין היו יהודים).

הקונצרט שאנו עומדים להאזין לו הערב, כולל יצירות מוזיקליות שחוברו במרכז ובמזרח אירופה. המשמעות היא שהיצירות שייכות למקום הזה. המוזיקה היא יהודית – ובעת ובעונה אחת גם פולנית, שכן במקרים רבים חיברו אותה מלחינים בעלי אזרחות פולנית. אנו חולקים את אותם המלחינים, הסופרים, המשוררים, הציירים, המחזאים, יוצרי הקולנוע, השחקנים והשחקניות. במקרים רבים אנו חולקים מנטליות זהה – למשל את הנטייה להתלונן ולראות שחורות. בין אם נרצה בכך ובין אם לאו, אותה התרבות (ופעמים רבות גם אותה המנטליות) קושרת בינינו. חיינו ביחד במשך אלף שנים, ואנו נמשיך לחלוק את התרבות המשותפת שלנו עוד שנים רבות.

אנו יכולים "להתבכייין" על הקשר הזה, נטייה המאפיינת פולנים ויהודים, או ליהנות ממנו ולחגוג את קיומו. אפשר לפתח את מורשתנו המשותפת ולהגביר את שיתוף הפעולה בינינו. אני מעדיף את הדרך הזו ומציע לכולם לנהוג כך.

בהעלאת רעיון הקונצרט המתקיים היום, היו לי שתי מטרות.

המטרה הראשונה הייתה להזכיר לכולם שבמשך 600 שנה לפחות, כלומר מאז הזמנתו של המלך קז'ימייז' הגדול, יהודים התגוררו בלובלין. השנה אנו מציינים 700 שנה לייסוד לובלין, וזהו מועד ראוי לזכור שערב מלחמת העולם השנייה התגוררו בלובלין 43,000 יהודים – 36% מכלל האוכלוסייה בעיר. במשך שנים רבות למעלה מ-50% מהתושבים בלובלין היו יהודים.

במשך 200 מתוך 300 שנות קיומו של ועד ארבע ארצות היה מקום מושבו בלובלין. פעילות הוועד ביטאה אוטונומיה יהודית חלקית. הקהילה היהודית של לובלין נודעה כקהילה תוססת וחשובה לא רק בגלל רבניה המפורסמים, אלא גם הודות לסופריה, משורריה, צייריה ומלחיניה. לובלין הייתה מקום מושבה של הישיבה החשובה ביותר בזמנה, "ישיבת חכמי לובלין". החיים הפוליטיים בקהילה היו מגוונים ותוססים. התבוננות בחלק היהודי של לובלין מגלה אפוא שלא היה בו רגע דל.

חיים עשירים אלה הגיעו אל קצם עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. בין ה-16.3.1942 ל-14.4.1942 נשלחו למחנה ההשמדה בלז'ץ 28,000 מיהודי לובלין, ושם נספו כולם. ב-9.11.1942 אחרוני היהודים מקהילת לובלין נשלחו למחנה הריכוז מייזנק. בכך הקיץ הקץ על קיומה של קהילת יהודי לובלין.

כיום קיימת בלובלין קהילה יהודית קטנה אך חשובה. אולם קיים הבדל גדול בין קהילה מלאת חיות המונה 43,000 איש לבין הקהילה היהודית הנוכחית, תהיה זו חשובה ככל שתהיה. השנה אנו מציינים 75 שנה לחיסולה של קהילת יהודי לובלין. עלינו לזכור שהנוכחות היהודית בעיר זו הייתה ותהיה תמיד פרק חשוב בהיסטוריה של העיר לובלין.

המטרה השנייה שלי בקיום הקונצרט הייתה לסמל את הקשר בין התרבות היהודית לבין התרבות הפולנית.

לובלין, מיין הייליקע שטאט

לובלין, מיין הייליקע יידישע שטאט, שטאט פון גרויסן יידישן דלות און פריילעכע יידישע יום-טובים. דיין יידן-גאס האט געשמעקט מיט פרישע ראזעווע און געבייטלט ברויט, געזייערטע אוגערקעס, בשמים, הערינג און ייד-שן בטחון. דעם רבינס בית-מדרש, די מה"רם-שול און די מהרש"ל-שול, די באלמעלאכעשע שטיבלעך שולכלעך האבן געשאנקן דעם קודש צום חול פון דעם וואַכיקן גרויסהאַנדל, משטיינס געזאַגט. די פאַרמעליקטע טרעגערס, וואָס זיינען געשטאַנען און געוואָרט אויף אַ צווייער, האָבן זיך בינו אריינגעכאַפט אין רבינס בית-מדרש און הנאה געהאַט פון קול יעקב, פון די בחורים מיט די אטלעסענע און סאַמעטענע קולכלעך.

לובלין, מיין הייליקע שטאט, שטאט פון אויפגעוואַכטן קלאסן-קאַמף. דייענע שניידער-יונגען, שוסטער-יונגען, דייענע געזעלן און משרתים זיינען אויפגעשטאַנען איינצופירן יושר, גלייכהייט, ברידערלעכקייט פאַר אַלע „חברים און בערגער“. אַ הייליקער פלאַם האָט זיי געלייטערט די אויגן, ווען זיי זיינען מיט שמחה געגאַנגען אין קרימינאַל אריין און אויפן וועג געזונגען רעוואָלוציאָנערע לידער.

לובלין, מיין הייליקע שטאט פון בילדונג-דאַרשטיקע יונגעלייט און יונגע מיידלעך, פון דעם ערשטן בעוואָואַכטן פון יונג-העברעאיש און פון דער באַטעמטקייט פון שטאַלצן יידיש, פון חדר מתוקן, הזמיר, פראַפעסיאָנעלע פאַריינען, פון אונדזער געקייטלעך בענקשאַפט קיין אַדעס און קיין וואַרשע, וווּ מיר האָבן געציטערט איבער ביאַליק, פרישמאַן, מענדעלי, פּרץ, שלום עליכם, רייזן. מיין שטאט פון פאַרחלומטע מאַלערס פאַעטן און פידל-שפילערס.

לובלין, מיין הייליקע שטאט, מיט דעם אַלט-אַלטן און ניי-אַלטן בית-עולם, מיט די אוהלס פון גוטע יידן, קברים וואָס צו זיי טאָר מען נאָענט נישט צוטערעטן, סיידן אין אַ גרויסער צרה, ווייל די ערד ברענט ממש פון הייליקייט.

הייליקע שטאט מיינע, דאָס האַסטו אויסגעבעטן די זכיה פאַר זיך, אַז ווען מען וועט ברענען און בראַטן אַנדערט-האַלבן מיליאָן יידן, זאָל מען עס טאָן אין שאַטן פון דייענע קנאַפע טויזנט יאָר יידישקייט. דעם-אַ הייליקן בית-עולם האַסטו געוואַלט פאַר זיך, כדי פון אַלע דייענע הייליקע גוטע ערטער זאָל ווערן איין הייליק גוט-אַרט פאַר איין גרויסן צדיק — דאָס יידישן פאַלק. כ'צי אַרונטער די שיך פון מיינע פֿיס, ווען כ'קום צו צום מאַידאַנעק-וועלדעל. די ערד איז קודש קדשים, ווייל סיידישע פאַלק רוט דאַרט אין שאַטן פון הונדערטער פרומע דורות.

ווער וועט דיך צוריקשטעלן און צוריקבויען, מיין הייליקע שטאט, אַז פאַרוויסט ביסטו געוואָרן ביז דייענע פונדאַמענטן און ביסט איין מוראדיקע מצבה.

מען שלאָגט שינדלען, מען לייגט דעכער, מען פאַרריכט און מען פאַרניצעוועט אַן אַלטע, פאַסקודנע וועלט, אָבער מיין הייליקע שטאט, די שטאט פון מיין וועלט, וועט קיינמאַל נישט צוריקגעבויט ווערן.

יעקב גלאטשטיין לובלין, עירי הקדושה

לובלין, עירי הקדושה, עיר של דלות יהודית גדולה ושל שמחת ימי חג יהודיים. רחוב היהודים שלך הדיף ריחות של פת-קבר טריה, מלכסונים חמוצים, בשמים, דג מלוח ובטחון יהודי. בית המדרש של הרבי, בתי-הכנסת מהר"ם ומהרש"ל, השטיבלעך הקטנים ובתי-הכנסת הצנועים של בעלי המלאכה, השרו מקדשם על המלת המסחר של ימות החל, אם אכשר כף לומר. הסבלים המקמחים שהיו עומדים ומחכים לעבודה, היו חומקים בין לבין אל בית המדרש של הרבי לחטף הנאה מקול יעקב, מקולות הקטיכה והמשי של הבחורים.

לובלין, עירי הקדושה, עיר של מלחמת מעמדות מתעוררת. חטיבי הצעירים, סנדלרי הצעירים, שוליות ומשרתים כמו כדי להציע ישר, שוין ואחזה לכל "החברים והאזרחים". להכה קדושה האירה את עיניהם עת צעדו שמחים בדרך אל הכלא, ושירי מהפכה מתרוננים בכיהם.

לובלין, עירי הקדושה, עיר של נערים ונערות צמאי השכלה, של בשם-לילך ראשון של עברית צעירה ושל טעם צרוב של יידיש גאה, של יחד מתקן¹, הזמיר², אגידים מקצועיים, של נענועינו הנמשכים אל אודסה ורשה, שם הצטמרנו מבאליק, כרישמן, מנדלי, פריץ, שלום עליכם, ריזן. עירי, עיר של צירים חולמים, משרורים וכנרים.

לובלין, עירי הקדושה, עם בית העלמין הישן-נושן ובית העלמין החדש-ישן, עם האהלים³ של יהודים טובים, קברים שאיש לא יעז לקרב אליהם, אלא בעת צרה גדולה, כי אדמתם ממש בוערת מרב קדושה.

עיר קדושה שלי, זאת הזכות אשר בקשתי:
עת יבעירו ויפלו. כמעט חצי מיליון יהודים - יהיה זה בצל אלף שנות יהדות.
את בית העלמין הקדוש רצית לעצמך,
כדי שכל הקברים הקדושים יהיו לבית קברות קדוש אחד
בשכיל צדיק גדול אחד -
העם היהודי.

את נעלי אני נושל מעל רגלי - כבואי אל אדמת מיידנק.
אדמת קדש היא, קדש קדשים.
כאן, בצל מאות דורות של יהודים יראי שמים -
כאן טמון העם היהודי.

מי יקימו מעבר, עירי הקדושה, הן חרבת עד היסוד והיית למצבה נוקאה.
תוקעים עמודים, מניחים גנות, מתקנים ומטילאים עולם ישן, מנוול,
אך עירי הקדושה, העיר של עולמי, לעולם לא תקומם.

תרגום: יהודית מאיר ונטע אבידר

1 **חדר מתוקן** היה תלמוד תורה מתקדם שנוסד במזרח אירופה על ידי תנועת ההשכלה היהודית. בחדר המתוקן למדו בעיקר את השפה העברית וכן מקצועות נוספים.

2 **"הזמיר"** – חברה לטיפוח התרבות. האגודה היהודית הלאומית הראשונה בלובלין. נוסדה בשנת 1908. הקימה ספריה יהודית ציבורית, תזמורת וחוג דרמטי. קיימה נשפים ספרותיים.

3 **אוהל** - בקבורה יהודית, אוהל הוא מבנה הבנוי מעל קבר של אישיות חשובה (מאוזוליאום).

דרכם האחרונה

המוות בבלז'ץ.

בסמוך לבית הכנסת מהרש"ל ניצב במשך מאות שנים בית הדפוס העתיק ביותר בלובלין (בית הדפוס של משפחת קלונימוס יפה). ספר הזוהר, היצירה החשובה ביותר של תורת הנסתר היהודית, נדפס בבית הדפוס הזה בשנת 1623.

"נתיב הזיכרון" מנציח את דרכם האחרונה של יהודי לובלין.

ממקום האיסוף בבית הכנסת מהרש"ל שלרגלי הזאמק, הובלו בקבוצות לאורך הרחובות רוסקה, קלינובצ'ינה ולנצ'ינסקה (כיום טוריסטיצ'נה) עד לרציף מסילת הברזל שברחוב זימנה (Zimna), ליד בית המטבחים העירוני. משם נשלחו אל מחנה

מקום האיסוף של יהודי לובלין לפני שילוחם לבלז'ץ היה בבית הכנסת מהרש"ל.

The place where the Jewish citizens of Lublin were gathered before being rushed to the platform was the Maharshal Synagogue situated at the foot of the Castle Hill.

האותיות בפרויקט עוצבו בצורת האותיות בספר הזוהר שנדפס בלובלין. אותיות האלפבית העברי המוטבעות באריחי בטון ברחבי העיר הן אותיות "אילמות", אותיות "שקטות".
לא נותר בעיר איש שיידע לקרוא אותן.
כך מומחש העדרם של האנשים אשר חיו בלובלין, אנשים שמדי יום קראו וכתבו את האותיות הללו.

למילה הכתובה הייתה משמעות רבה בעולמו של העם היהודי, "עם הספר". בשל כך תוואי הדרך שהיהודים הוכרחו לצעוד בו אל מותם, סומן עכשיו באותיות האלפבית העברי. האותיות אשר מפוזרות לאורך נתיב הזיכרון אינן סדורות ואינן יוצרות אמירה סדורה. אלו אותיות פורחות המסמלות עולם שהשתבש.

Walking along their last route

ללכת בעקבות דרכם האחרונה
צילום: עדי נחמן

כתובת אינפורמטיבית:

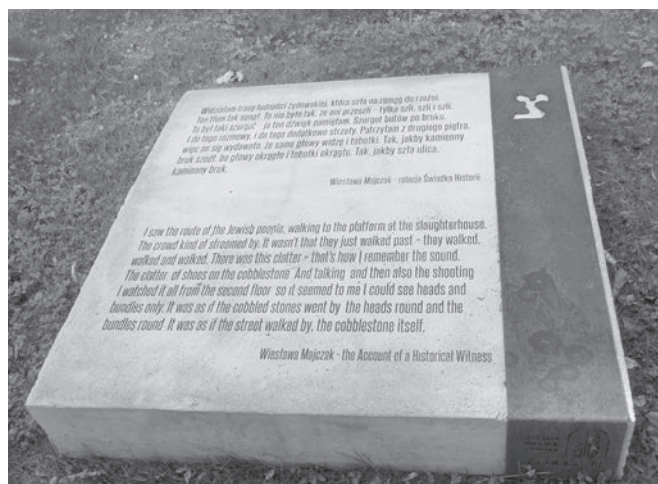
"נתיב הזיכרון מסמן את הדרך שהיהודים הובלו בה מהגטו בפודזמצ'ה אל רציף מסילת הברזל בשטח בית המטבחים. מ-17 במרץ עד 14 באפריל 1942 שלחו מכאן כוחות הכיבוש הגרמנים כ-28,000 גברים, נשים וטף אל מחנה המוות בבלז'ץ."

עשרים ושתיים אותיות האלפבית העברי מתוות את נתיב הזיכרון.

האות האחרונה נמצאת בסוף דרכם, בשטח שרציף מסילת הברזל היה בו.

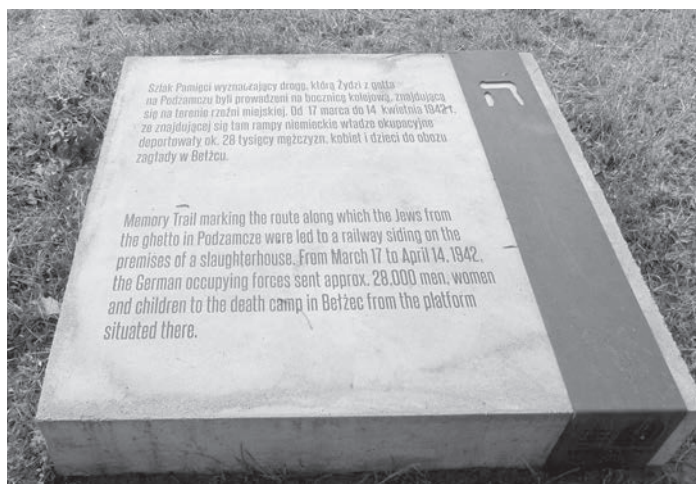
על כל אריח בטון מוטבעת אחת מהאותיות.

על כל אריח יש אחת משתי כתובות:

Testimony on a stone

כתובת עדות

Informative text on a stone

כתובת אינפורמטיבית

כתובת עדות:

קטע מתוך דיווח של עדה למאורעות, ויסלבה מיצ'אקובה

צפיתי בכל זה מהקומה השנייה, כך שיכולתי לראות רק ראשים וצורות. זה היה כאילו אבני המדרכה נעו והלכו, הראשים הסתחררו והצורות הסתחררו. כאילו הרחוב והמדרכות עצמן חלפו על פני.

"ראיתי את זרם היהודים ההולכים לעבר שטח בית המטבחיים. זרימה המונית. הם לא הלכו ועברו - הם הלכו והלכו והלכו. היה מין שקשוק, זה היה הקול שאני זוכרת. השקשוק של נעליים נוקשות על המרצפות. ודיבורים. ואז גם היריות.

מחלון חדרה ברחוב זה ראתה ויסלאבה מאיצ'קובה, ילדה בת 11, את שיירת היהודים מובלים אל הרציף.

At age of 11 Wiesława Majczakowa was a witness to the events.

(צילום: עדי נחמן)

רציף מסילת הברזל - אומשלאגפלאץ

אחד המקומות המשמעותיים ביותר בשואת יהודי לובלין הוא רציף מסילת הברזל, רציף שכבר אינו קיים, בסמוך לבית המטבחים העירוני הישן ברחוב זימנה. מהרציף הזה גורשו במרץ-אפריל 1942 יהודי לובלין אל מחנה המוות בבלז'ץ.

על חלקת אדמה שבעבר הרציף הישן היה עליה, נבנה השנה מיצב אמנותי: **"מקום אין-זכר"**. המיצב נועד להיות אתר זיכרון למקום המסוים הזה. שטחה של חלקת הזיכרון הוא 10x44 מטרים.

החלקה מופרדת מהרחוב בקיר לבנים שאורכו 44 מטרים.

זמן רב חלף מאז נסגר בית המטבחים. מצב הקרקע הידרדר, עזובה והזנחה מאפיינים את המקום. פגעי הזמן נקרים באתר (קירות מתפוררים, בטון סדוק וצמחייה שגדלה פרא).

המקום שאמור לשמש כאתר זיכרון, היה לייצוג של שִׁכְחָה - למקום אין זִכָּר.

תהליך ההתפוררות החובק את הזיכרון הוא הרעיון המרכזי שביסוד מיצב האמנות "מקום אין זכר".

אומשלאגפלאץ - הרציף המתפורר ליד
בית המטבחים הישן - מקום אין-זכר.

The very area which should serve most as a memorial site has, in fact, become a representation of oblivion - the misremembrance site.

(Photo: Teatr NN)

תא מתכת בצורת קרון משא הוצב באתר ההנצחה.
הכניסה אליו היא מרחוב זימנה, דרך פתח פעור בקיר הלבנים הקדמי.

בקירות משני צְדֵי התא חתוכים חרכים בצורת אותיות.
דרך חורי האותיות הריקות אפשר להסתכל החוצה ולראות את האתר.

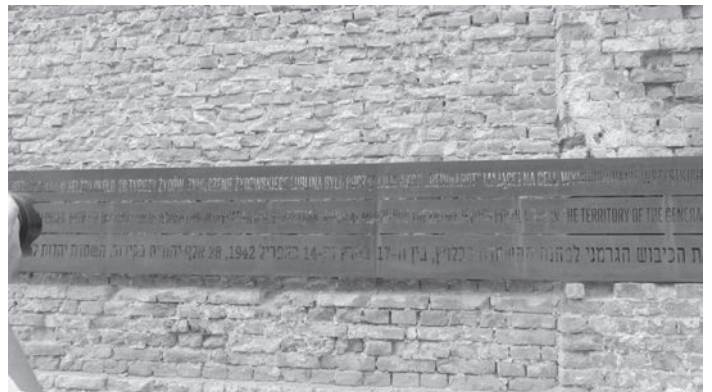

בתקרה פעורה האות "ת", האות האחרונה באלפבית העברי.
דרך האות האחרונה נראים השמים הפתוחים.
במקום שומם ומְבִיש זה מסתיימת "דרכם האחרונה".

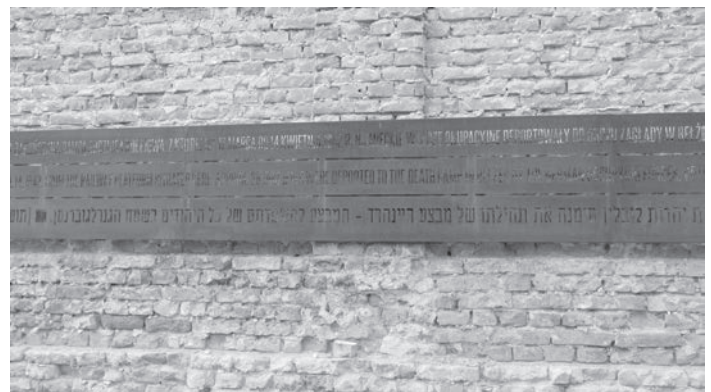
החלל שהוקצה למיצב האמנות הופרד מרציף המסילה הישן בגדר בטון.
 לוח ברזל חלוד סוגר על הקיר האחורי של התא. החלודה מדגישה את תהליך ההרס ואת דעיכת הזיכרון.
 קיר לבנים מפריד את האתר מהרחוב. לוח ברזל צר וארוך צמוד אל הקיר.
 אותיות חלולות שנחתכו בברזל מתעדות את הדברים אשר קרו במקום זה בשנת 1942:

בין ה-17 במרץ ל-14 באפריל 1942 גורשו כ-28,000 יהודים על ידי כוחות הכיבוש הגרמנים
מרציף מסילת הברזל במקום זה אל מחנה המוות בבלז'ץ.
בהשמדת לובלין היהודית החל מבצע ריינהרד,
מבצע שמטרתו הייתה רצח כל האוכלוסייה היהודית בשטח הגנרלגוברנמן.

תרגום מאנגלית: נטע אבידר

בובות ממייזנק

"ישנן דמעות של דברים - sunt lacrimae rerum - ויש בני להם. דמעות של דברים שנוטשו במשך דורות[...]. ידי זרים נהגו בהם[...]. כמו גוויות שלא נקברו, ואין מי שיעניק להן חסד אחרון זה[...]. מי שלא ראה דמעות בדברים או שמע את בכיים, לא ראה דבר עצוב מימיו" (רחל אוירבך).

באמצעות קריאת תיגר על חוקים ונורמות אלו, דרך צורות שונות של התערבות מכוונת, העבודות המוצגות בתערוכה מנסות לסמן את תהליך הארכוב תוך מחשבה מחודשת על הבובות ומקומן האפשרי, מחוץ לממלכת העדות ההיסטורית.

התערוכה "בובות ממייזנק" היא פרי של שיתוף פעולה בין הצלמת טל שוורץ, מרכז "שער גרודצקה - תאטרון NN" והמוזאון הלאומי במייזנק. בחודשים יולי - אוקטובר 2017 היא הוצגה במרכז המבקרים שבכניסה למייזנק. פתיחת התערוכה הייתה חלק מהאירועים בכנס הלוברלינאים, ונכחו בה כ-80 איש - הן משתתפים בכנס, הן נציגי העיר.

איזה מין דבר הוא בובה?

אמת בסיסית היא שאנו יודעים מעט מאוד על אודות הדברים המקיפים אותנו, ואולי עוד פחות על אודות הדבר הזה שאנו מכנים בובה. בובה יכולה להיות דברים כה רבים: מקור לנחמה, חבר, זיכרון ממקום או מאדם הנמצא הרחק, שריד של בית, חוף מבטחים. היא יכולה להיות כל אלה או אף לא אחד מהם.

שש-עשרה בובות נמצאות במחלקת האוספים של המוזאון הלאומי במייזנק. כולן נמצאו בשטחי המחנה לשעבר מיד לאחר חיסולו ב-1944. דבר אינו ידוע על אודות בעליהן. נניח שהיינו יכולים לשאול אחד מבעלי הבובות מהו הדבר הזה בשבילו, מהי המשמעות שלו. האם היינו מקבלים את התשובה שאנו מצפים לה? עלינו להיות מוכנים לאפשרות שבכל בובה מסתתר סוד, סוד הנסתר אפילו מבעליה.

ברגע שהבובות אורכבו¹, תפקידן ומיקומן משתנה. הן מתחילות להיות ראיות היסטוריות, מאופסנות בקופסה על מדף. כל פרט קטן נרשם ומקוטלג: שבר, קרע בשמלה, גפה חסרה. כשצילמתי את הבובות הללו, ניסיתי לחשוב על התפקידים הנוספים שלהן – אלה שבאופן פרדוקסלי, תהליך הארכוב מאיים להחביא או אפילו למחוק (יש שיטענו כי פרדוקס זה הוא חלק בלתי-נפרד מפעולת הצילום, שכן היא עצמה מהווה תהליך ארכוב).

אף על פי כן, הצילום, ודאי בתחום המחקרי ובתחום הארכיוני, מייצג ערכים של אמת היסטורית ואובייקטיביות מדעית. אותה האובייקטיביות, על הנורמות והחוקים הנוקשים שלה, מכתובה סוג מסוים של צילום, כזה השולל התערבות (ביום הצילום) ודורש עקיבות, חדות ובהירות.

1 אורכבו - נעשו לחלק מהארכיון במוזיאון

בובות ממיידנק - טל שוורץ

Dolls from Majdanek – Tal Schwartz

Dolls from Majdanek – Tal Schwartz

ליד מצבת האבן הקטנה ביער קרנפיץ

הייתה לי הרגשה שלא צריך להזדרז, ולכן הלכתי אחורה כל הזמן. על ידי עמדו שתי האחיות והאח של בעלי ובני-זוגם, מרילה זייפן, בתו של רופא השיניים, גברת אהרונסונובה ואחרים. אמרתי להם: "בואו אחורה. לא צריך למחר. עוד נספיק".

נעמדתי על-יד קיר הקרשים, ודרך הסדק הסתכלתי מה קורה בחוץ.

ראיתי שמשאיות מלאות באנשים נוסעות, וכעבור זמן קצר הן חוזרות ריקות.

ראיתי שעל המשאיות מעמיסים גם גוויות של אנשים שמתו מחנק, מהתקף-לב או ממחלה.

הגרמנים ספרו את הגופות והוסיפו את מספר החיים אל המתים.

אז הבנתי שהורגים את כולם.

וזכרנו את דבריה של ינינה טאטאי (זושה אקרמן):

אחרי חיסול גיטו מיידן טטרסקי נסעתי לעבוד בגרמניה בזהות בדויה. עבדתי שם כפועלת פולנייה בשם ינינה. כל כך פחדתי פן יגלו את זהותי האמיתית. פחדתי פן אדבר אידיש בלילה בשנתי. על חלומותי הטלתי פיקוח.

כדי לחיות סגרתי עמוק בתוכי את עברי.

ואחר כך קשה היה לי לחזור ולהיפתח.

קשה היה לי לדבר.

ולא דיברתי.

עד עכשיו לא סיפרתי. וחששתי פן אמות, ואיש לא יידע מה היה בקרנפיץ.

ומדוע עכשיו?

בעיתון "קול לובלין" ראיתי תמונה של יוסף דקר ושל נטע אבידר מדליקים נר נשמה ביער קרנפיץ, וקראתי את דבריהם.

העובדה שבני דור ההמשך, היו שם וכתבו על זה, נתנה לי אומץ לדבר ולספר מה היה.

כאשר אני מספרת היום - לא גורלי האישי הוא החשוב. חשוב לדעת כיצד הרגו את יהודי לובלין ביער קרנפיץ.

לדעת. לספר. לזכור.

בחדשי מרץ-אפריל 1942 חוסל גטו לובלין. יהודי הגטו הוסעו ברכבות אל מותם בבלז'ץ.

מתוך קהילת יהודי לובלין נותרו בעיר כ-7000 איש. ל-4300 מהם היו אישורי עבודה והגרמנים פקדו עליהם לעבור למחנה מיידן טטרסקי - שכונה קטנה בפאתי לובלין. יחד אתם נדחקו למיידן טטרסקי עוד כ-3000 יהודים חסרי אישורים, והצפיפות במחנה הייתה גדולה מאוד. הגרמנים החליטו לדלל את האוכלוסיה במחנה. הם ערכו סלקציה והובילו את כל חסרי האישורים אל מחנה מיידן הקרוב.

לאחר 3 ימים של שהות במיידן, נלקחו במשאיות אל יער קרנפיץ הסמוך, ונורו למוות.

עברו 75 שנים.

באנו להעלות את זכרם.

הלכנו דרך שבילי עפר נדחים ביער קרנפיץ עד שהגענו אל מצבת אבן קטנה. כאן היה מקום ההוצאה להורג.

יו"ר הארגון, יוסף דקר, שסבתו בת-שבע לוינסון נרצחה במקום זה, ערך טקס אזכרה צנוע.

בטקס האזכרה קראנו דברים מתוך עדותה של אנה בר:

במיידן החזיקו אותנו שלושה או ארבעה ימים בתנאים איומים.

בתוך הצריף היה צפוף עד כדי כך, שיכולנו רק לעמוד. - - - הכי חשוב היה להשיג משהו לשתות, כי הצמא היה קשה יותר מהרעב. בהרבה אנשים ניכרו אותות שיגעון. הצריפים שהיינו בהם היו לפני כן אורות סוסים, ולכן הם היו מלאי רפש. הגרמנים הרטיבו את הקרקע בכוונה והרגליים שקעו בבוץ דביק.

עמדתי כשאני נושאת את ילדתי בת השמונה על הידיים.

- - -

הגיעו משאיות, והגרמנים אמרו לאנשים לעלות עליהן. הרבה אנשים נדחפו החוצה כדי להשתחרר מהמחנק בצריפים ולשאוף אוויר מהר ככל האפשר.

The execution place at Krępiec Forest

ליד מצבת האבן הקטנה. כאן היה מקום ההוצאה להורג.

צילום: עדי נחמן

memorial service

טקס אזכרה צנוע
צילום: צביקה רובין

Krępiec Forest

יער קרנפיץ
צילום: צביקה רובין

לובלין - ירושלים דפולין

צילום: עדי נחמן

ישיבת חכמי לובלין

עמדות היו רגלינו בשערין, ירושלים

(תהילים, פרק קכ"ב, פס' ב').

המזרח שלנו? אולי סיפורה המסקרן של הישיבה שנתגלה לי נדבך אחר נדבך, ושמא סיפורו של ראש הישיבה רבי מאיר שפיירא - מהר"ם, שהישיבה הייתה בבת עינו - האיש שהגה את רעיון לימוד דף הגמרא היומי האחד הנוהג בכל קהילות ישראל וקושן בחוט כל יינתק על פני דורות מאז ועד עצם היום הזה. תהא הסיבה אשר תהא, המקום השרה עליי אווירת קודש והתרגשות וחיבור למשפחתי הלובלינאית - זו שלא זכיתי להכיר. סבא, סבתא, דודים, דודנים.

הרהרתי בתמונת הפורטרט של סבי, דב (בֶּרֶק) פרויד, שצייר אבי, יואל פרויד.

בתמונה התלויה בביתי זה שנים, נראה יהודי ירא שמייים, כיפה לראשו, טלית על כתפיו, זקן עבות מעטר את פניו ועיניו מופנות אל ספר קודש - שריו בלימוד או שמא בתפילה?

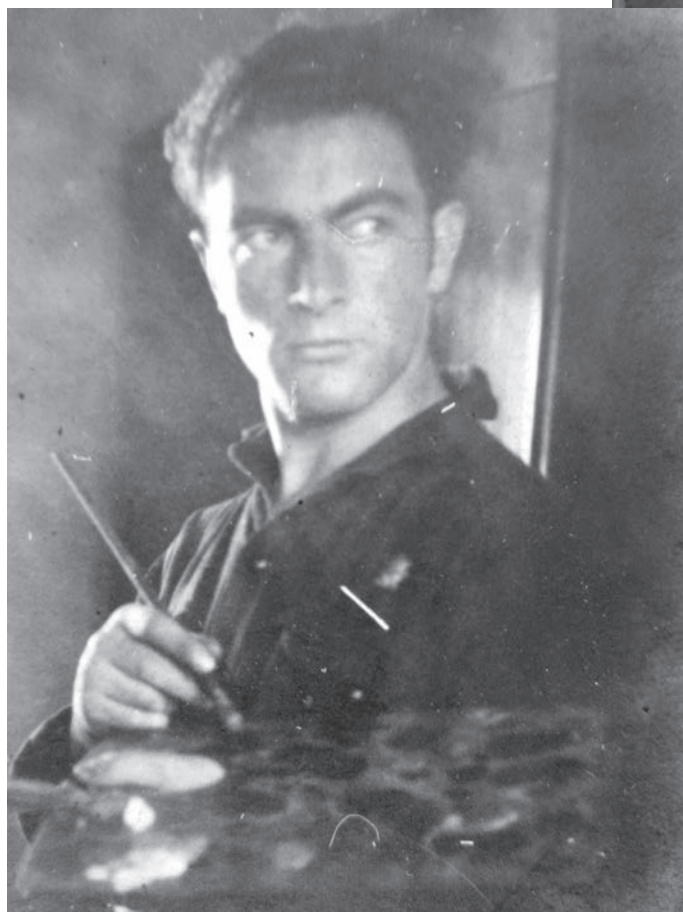
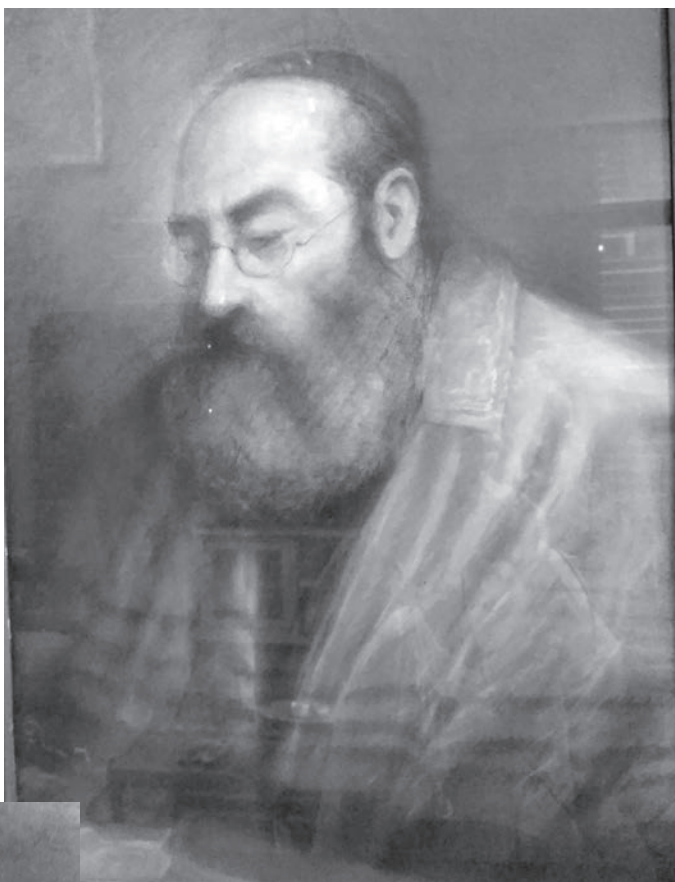
זה הפסוק שהידהד בראשי כשניצבתי מול המבנה של ישיבת חכמי לובלין, כיום 'מלון אילן'. אמנם מלון, אך את אווירת הלימוד, הקדושה, ההשראה שעדיין פרושה על המקום שהיה בית ועד לחכמים - גם מוראות הזמן לא הצליחו להכרית.

כך חשתי.

בירושלים.

לא זו שלנו, אלא בת דמותה - ירושלים דפולין: לובלין. אולי אלה הכתובות בעברית, שעדיין מצוירות על חזית הבניין המרשים: 'ישיבת חכמי לובלין דמהר"ם שפיירא זצ"ל'. ו-'לכו בנים שמעו לי יראת ד' אלמדכם'. ואולי הסגנון האקלקטי המתהדר בקשתות שמאזכרות את

תמונת פורטרט של סבי,
דב פרויד, שצייר אבי

אבי, יואל פרויד

צילום: עדי נחמן

השטיבל ברחוב לוברטובסקה היום

הסבלים של לובלין בשטיבל - ציור של יואל פרויד, 1920

לגביר שישכור את שירותיהם. ואיך, לאחר יום עבודה מתיש, או יום אבטלה מעיק, דרכם מובילה אל בית המדרש לדרוש בתורה, בגמרא. ושוב הצצתי בתמונת הסבלים שעל קירי כששבתי הביתה. וחשתי לרגע שהנה, אני שוב בלובלין. בשטיבל שברחוב לוברטובסקה.

נקודת שילוחם של היהודים אל מותם הבלתי נסלח והמקומם - האומשלאג פלאץ והעדויות של מי שראו במו עיניהם את היהודים הנעים בשיירות ארוכות, מהפכים קרביים. והדרך שבה הונצח האירוע המזעזע והמקום הפך לגלגל סמלי, מאופק אך מלא עוצמה - היא יפה, יצירתית ומקבדת: אותיות פורחות המבטאות את האין הגדול, הקסר הזועק - פעורות בקירות. פזורות באי סדר, מסמלות את הכאוס, את השבר הגדול, כמתבקש. בעל הרעיון המרשים: תומאש פיאטראשוויץ, מייסד תיאטרון ה-NN - מפעל מרשים ומרגש בפני עצמו. האותיות מעוצבות בגופן (פונט) המיוחד שבו הודפס ספר הזוהר, מהדורה שלישית, בלובלין. כמי שלמדה את ספרות הקבלה במסגרת לימודי ספרות - הרעיון שובה את לבי. הצצתי בתקרה, אות אחת בלבד הושמה שם (וכל שאר האותיות פזורות - פעורות בקירות): ת'. האות האחרונה באלף בית העברי. ת' כאקורד סיום מרטיט ויד לזכר הקהילה. ובמקרה, גם האות הראשונה בשמי. סיום, אך גם התחלה, אם תרצו להטעין את הדבר במשמעות. ביקור ראשון בלובלין, תחילתו של קשר מופלא.

אוגוסט 2017.

האות ת' פעורה בתקרת אתר ההנצחה -
סוף דרכה של הקהילה, אך גם האות הראשונה של שמי

חשבתי עליו, שם, לנוכח בניין הישיבה. האם ביקר בישיבת חכמי לובלין? האם חבש את ספסליה? נמנה עם מתפללי המקום? אין מי שיענה על שאלותיי כיום. אני מרותקת לעובדה שזכר הישיבה שנוסדה ב-1930 עדיין כה נוכח.

סקרנות ניעורה בי לדעת מה היה במקום המרתק הזה. 400 תלמידים שנבחרו בקפידה, למדו שם בתנאי פנימייה. איך התהלך המהר"ם עימם, האם הכיר איש איש מהם, האם נהג ברכות אבהית או שהקפיד עימם ולא ויתר לתלמידיו בקלה כבחמורה, האם גער בהם כשנדרש, אך גם ליטף ראשו של עילוי זה או אחר כששבע נחת מהישגיו? הסיפר להם על בית המקדש שדגם שלו ניצב במקום לצורכי לימוד? ואיך הצליחו בישיבה לאסוף 22 אלף ספרי קודש? חשבתי גם על האירוע המקומם של שריפת הציוד ואלפי הספרים על ידי הנאצים בכיכר השוק, לנגד יהודי הקהילה הממררים בבכי שתזמורת צבאית הוזמנה כדי להאפיל בנגינתה על קולות הנהי שלהם. ועל האחרית הבלתי נסלחת: ההשמדה הנוראה שחתמה את הפרק המופלא של הישיבה המהוללת ושל הקהילה.

רחוב לוברטובסקה לדידי הוא צומת שבו פוגשת ההיסטוריה את היהדות במיטבה, את הספרות העילאית, את שורשיי ואת עולמי. בקצהו האחד - ישיבת חכמי לובלין (בית מספר 85), בקצהו הנגדי: בית המדרש, השטיבל 'חברת הנושאים' (בית מס' 8/10).

כשקראתי את 'הקוסם מלובלין' של שבס-זינגר (אני מעדיפה את גירסת השם המוקדמת יותר: עושה הנפלאות מלובלין) ואת ספרו של יעקב גלאטשטיין 'כשיאש הגיע' (חזרה ללובלין!) - שני ספרים מעולים של סופרים דגולים - לא תיארתי לי שביום מן הימים אגיע ממש לשם - לרחוב לוברטובסקה, לבניין הישיבה ולשטיבל. וגם אל שורשיי.

כי את מה שציירו בשבס-זינגר וגלאטשטיין במילים, צייר אבי, יליד לובלין, במכחוליו.

ושוב האמנות חוברת לסיפורי ומעגלים נסגרים: תמונת הסבלים של לובלין בשטיבל, התלויה על קיר ביתי - שצייר אבי, יואל פרויד - קמה לנגדי אף ניצב, בביקור בבניין שעדיין עומד על מכוננו, ברחוב לוברטובסקה. ולרגע חשתי כאליס בארץ הפלאות - כאילו נכנסתי לתמונה שעל הקיר ונעשתה לי קפיצת הדרך והנה אני ניצבת במקום שבו צוירה עשרות שנים קודם לכן. נראה כאילו ההיסטוריה, המציאות, האמנות והספרות עשו יד אחת ללכודני בקסמיהן. הזכירו לי מניין באתי.

דימינתי את הסבלים ש"פרנסתם קשה ומרה" כדברי גלאטשטיין, עומדים בקצה רחוב לוברטובסקה, מצפים

Lublin. The royal castle

טירת לובלין

ירושה כבדה ותובענית

אבי אובליגנהרץ ואחותו
אירית קפלן בכניסה לבית
היתומים, שאמם רחל גברץ
שהתה בו בתום המלחמה

לאחת הגדולות והמשגשגות ביותר במזרח אירופה. האוטונומיה הרחבה שאפשרו השלטונות ליהודים בלובלין, ובייחוד חופש הפולחן, היוו כר פורה להקמת בתי מסחר ובתי מלאכה בבעלות יהודית, מפלגות ותנועות נוער ציוניות ("הנוער הציוני", "המזרחי", התנועה הרוויזיוניסטית ותנועות רבות אחרות), בית דפוס ובית ספר עברי, בתי כנסת ובתי מדרש (לרבות ישיבת חכמי לובלין שהוקמה ב-1930). לובלין הייתה למרכז החסידי החשוב ביותר באירופה - הרבה בזכות התהילה שזכה לה יעקב יצחק הורוביץ, הלוא הוא "החוזה מלובלין". כל האידיליה הזאת מתנפצת בבת אחת כשאתה נכנס בשערי מחנה ההשמדה מיידנק שבדרום מזרח העיר, משתאה לנוכח הבתים והשדות החקלאיים שמקיפים את המקום הארוך שנרצחו בו בדם קר כ-60 אלף יהודים. בניגוד למחנות ריכוז והשמדה אחרים שנבנו הרחק ממרכזי הערים על מפגש מסילות ברזל, או הוחבאו היטב באזורים מבודדים ונידחים, מיידנק מוקם כארבעה קילומטרים בלבד ממרכז לובלין. אז איך ייתכן שמכונת ההשמדה הגרמנית המשומנת מחקה כמעט כליל את הקהילה היהודית, וחלק ניכר מהסבים והסבתות (או מההורים) של אותם הפולנים שאתה בא במגע עִמָם -

לובלין כובשת אותך לאט ובהדרגה. היא מזכירה לך עשרות ערים שהיית בהן: סגנון בנייה הממזג בתוכו ישן לצד חדש, רובע עתיק משוחזר לצד שכונות חדשות. דומה שהצבע הירוק כאן מגיע בעשרות גוונים. מדי יום יורד כאן גשם שמנקה את האוויר והופך את מזג האוויר לאידאלי לפחות בשלוש מארבע עונות השנה.

התושבים כאן מאוד אדיבים, מנומסים, נינוחים ומסבירי פנים, וכתיר אתה בהחלט מרגיש שאתה מקבל תמורה מלאה לכסף. לא פלא שפולין הפכה לאחד מיעדי התיירות החביבים על אזרחי ישראל בשנים האחרונות. מיוני השנה יש אפילו טיסות ישירות וזולות להפליא מנתב"ג ללובלין.

טירת לובלין משקיפה בגאון על העיר ומשיקה לעיר העתיקה התוססת והגדושה באנשים, מסעדות, בתי קפה, ברים, גלריות, חנויות ססגוניות ושלל בניינים. בעיצובם של הבניינים ניכרות השפעותיהן של כמה וכמה תרבויות - הרוסית, הגרמנית, היהודית, הארמנית, התורכית והאיטלקית. באווירה כה פסטורלית קל להבין מדוע היהודים בחרו להתיישב במטרופולין הזה (הוא נוסד במאה ה-14 ונחשב למרכז כלכלי, פוליטי וצבאי), וכיצד בתוך זמן קצר למדי הייתה הקהילה היהודית בלובלין

במסעדות, בתי קפה, בתי מלון, קניונים, מרכולים, שווקים וכן הלאה - נהגו כבנות יענה וטמנו את ראשם בחול, בעוד שכניהם היהודים הולכים כצאן לטבח?

הדיסוננס הזה בין השלווה הממכרת ותחושת העצלותיים שהכרך מתנהל בה, כרך שבימים אלה חוגג 700 שנה להיווסדו, לבין עברו המוכתם בדמם של בני משפחתי ושל משפחות עמיתי למסע המרתק לרגל 75 שנה לחיסול הקהילה היהודית בעיר, אינו נותן לך מנוח וגורם לך להבין מדוע הקהילה היהודית המקומית מונה במקרה הטוב כ-20 איש ומדוע תור הזהב של יהדות לובלין לעולם לא יחזור.

אני מתהלך לתומי ברחובות קובלסקה, לוברטובסקה, קלינובציזנה, אוניצקה ואחרים. לפתע כל מיני מונחים ערטילאיים ששמעתי שוב ושוב במפגשים של הארגון, כמו "מיידן טטרסקי" "זמקובה" ו"הזאמק", הופכים ממשיים. בעודי מצלם כל בניין שקשור איכשהו בעברי, ובייחוד את בית היתומים שאמי הגיעה אליו עם תום המלחמה, לא מפסיקה לנקר בראשי המחשבה כיצד בן-לילה הפכו סבי, אמי, דודתי, דודי ושאר בני משפחתי גברץ מאנשים חופשיים ושמחים בחלקם, אנשים ששמרו על יחסי ידידות ואחוזה עם שכניהם הגויים, לבני אדם נרדפים ומוקצים מחמת המיאוס. איך אנשים ברי היגיון, בריאים בנפשם ותרבותיים יכולים לנהוג בכזאת מידה של אכזריות וברוטליות, וללא טיפה של חמלה, בבני עם שפשעו היחידי הוא ההשתייכות הדתית השונה שלו?

"לובלין לעולם לא תינקה מכתם השואה שדבק בה, ולנצח היא תהיה מוכתמת בו", אמר בהתרגשות ניכרת תומש פייטרשביץ', מייסד ויושב-ראש "תאטרון שער גרודצקה" (תיאטר NN), כשצעדנו במסלול שהלכו בו רבבות של תושבי העיר מבני עמנו, מושפלים ומדוכאים עד עפר, לעבר כיכר השילוחים (אומשלאגפלאץ). למרבה האירוניה, הכיכר נמצאת באזור בית המטבחים העירוני לשעבר. משם עשו את דרכם לבלז'ץ, מחנה ההשמדה שנרצחו בו כ-434 אלף מבני עמנו. "מבחינתי, לרצוח את האומה היהודית זה לרצוח את עם הספר, ועל כך אין מחילה", מבהיר פייטרשביץ'. הוא מסביר מדוע הוחלט למקם לאורך המסלול מצבות זיכרון שעל כל אחת מופיעה אחת מאותיות האלפבית העברי, אותיות המסמלות את היהודים שחיו בעיר והושמדו.

אלא שגם פייטרשביץ' - איש שקיבץ סביבו חבורה מופלאה של אנשים, רובם ככולם נוצרים קתולים, הפועלת במסירות רבה להנצחת המורשת המפוארת שהותירו אחריהם יהודי העיר - יודע היטב שהזמן פועל לרעתו, ושמרבית בני עמו מעדיפים "לשכוח" ולהעלים

עין ככל האפשר מאותו הכתם היושב על מצפונם. מאז שחרורה של פולין מעול הקומוניזם וחיידוש היחסים הדיפלומטיים בינה לבין ישראל, היא הפכה למפעל הנצחה משגשג לשואה. מצעד החיים ומשלחות בני הנוער והמבוגרים מזרימים מדי שנה עשרות, אם לא מאות, מיליוני דולרים לקופת המדינה הקומוניסטית לשעבר ומזכירים לכולנו שמתוך שלושה וחצי מיליון יהודים שחיו בפולין לפני המלחמה, רק כחמישים עד מאה ועשרים אלף שרדו. מן הסתם ממשלת פולין נהנית מזריקת העידוד שתיירות השואה מכניסה לכלכלתה. היא דואגת לשמר ולטפח את מחנות הריכוז וההשמדה הפזורים בה, וגם השקיעה בפתיחת מוזאונים העוסקים בנושא היהודי המורכב. דוגמה לכך היא המוזאון היהודי המרשים שנפתח בוורשה לפני שנתיים ומושך אליו מאות אלפי מבקרים אשר חלק גדול מהם אינם יהודים. אותה הממשלה לא ממהרת להכות על חטא, ולעתים דומה כי היא מנסה לעצב מחדש את הנרטיב של השואה.

הניסיון להבליט את 6,000 חסידי אומות העולם שהחביאו יהודים במהלך השואה, או את שלושה מיליון הפולנים הלא-יהודים שנהרגו במלחמה, ובד בבד לטשטש את שיתוף הפעולה של הפולנים עם הנאצים, את הפשעים שפולנים ביצעו נגד שכניהם היהודים - ההשתלטות על נכסי היהודים, חילול קברי האחים בבלז'ץ בניסיון לחפש חפצי ערך וכן הלאה - ואת העובדה שהאנטישמיות מפעפעת מתחת לפני השטח שמונה עשורים אחרי המלחמה. ניסיון זה נועד לשנות את פני ההיסטוריה, ולכך אסור לנו לתת יד.

אנו, בני הדור השני והשלישי לשואה, קיבלנו מהסבים ומההורים שלנו "ירושה" כבדה מאוד ותובענית: להעביר את לפיד השואה בשלמותו ועל כל מורכבותו לילדינו ולילדיהם שלהם, כיוון שהיום שלא יהיו עוד ניצולי שואה בקרבנו מתקרב בצעדי ענק. אין כל מניעה לנסוע לפולין לקניות ולנופש, בדיוק כפי שאנו נוהגים בכל נסיעה אחרת לחופשה בחו"ל. אולם אסור לנו להסתפק בפנס בודד המאיר 24 שעות ביממה וניצב בכיכר הזקופה, אות זיכרון לזוועה שאירעה בלובלין במלחמת העולם השנייה. "תיאטר NN" עושה עבודת קודש, ומחובתנו לסייע לו בכל דרך אפשרית. אולם ללא אתר הנצחה ראוי דוגמת המוזאון היהודי בוורשה, אתר הנצחה שיספר את תולדותיה של הקהילה היהודית בלובלין מהמאה ה-14 ועד היום, תרומתה האדירה של הקהילה לעיר עלולה להימחות - בדיוק כפי שהנאצים יימחו שמם מחו חלקים נרחבים מיהדות פולין בכלל ויהדות לובלין בפרט.

בית העלמין בפולאבי מניח
אבי אבן על קברו של חייל
יהודי בצבא הרוסי

אבי על רקע אנדרטת הזיכרון
לנספים במחנה בלז'ץ

הקרבה הבלתי-נתפסת בין מחנה
ההשמדה מיידנק לבין הבתים והשדות
החקלאיים המקיפים את המקום הארור

מפגש האיחוד של הלובלינאים, 2017

הזיכרון, היו מרגשים ביותר. למחרת הלכנו לאורך נתיב הגבורה המשובץ אבני זיכרון (אלו מוקדשות ל-12 יהודים שפעלו בגטו וגילו עוז רוח וגבורה). עברנו ליד הבונקר במילא 18, ומשם הגענו לאנדרטה לזכר מרד גטו ורשה. האנדרטה נמצאת ברחוב זמנהוף, במרכז הגטו היהודי שנהרס. נזכרתי שאבי סיפר כי האנדרטה הוקמה על חורבות ביתו ברחוב זמנהוף 32 (מספר הבית לפני המלחמה). במוזאון לתולדות יהודי פולין אשר ממוקם מול האנדרטה, שמחתי לראות דגם של רחוב זמנהוף בוורשה לפני מלחמת העולם השנייה. הדגם אפשר לי "לקבל קצת מושג" על אודות מראה הרחוב לפני השואה ולפני חורבן הגטו.

לובלין

אחת החוויות המרכזיות במסע הזה לפולין הייתה ההיכרות, ההתקרבות והחברות שנוצרה בינינו, בני הדור הראשון, השני והשלישי של יוצאי לובלין. היה זה מחזה מדהים לראות משפחות רבות שהתאחדו, הגיעו מכל קצוות תבל ונפגשו דווקא בלובלין – החוליה המקשרת ומקור משפחותינו.

אמי, יוכבד פרייד פלומנקר ז"ל, אהבה לספר לי על אודות אנשים מלובלין. גם ב"קול לובלין" קראתי סיפורים על אודות משפחות של יוצאי לובלין. אולם כיוון שאני מתגוררת בארצות-הברית, הם נותרו בגדר סיפורים עבורי. במסע הזה ה"פאזל" התחיל להסתדר, כיוון שפגשתי אנשים אשר כאילו יצאו מהסיפורים המוקדמים.

במהלך כל השבוע כאילו דיברתי עם אמי ז"ל וסיפרתי לה על אודות חוויותי בביקור בלובלין. כבר בערב הראשון שלנו בלובלין יצאתי יחד עם בתי, חתני ונכדתי לעבר העיר העתיקה. עברנו דרך קובלסקה 6, הבית שאמי גדלה בו עד להיותה בת 11. חלפנו ליד הזאמק והפנס המאיר תמיד ונכנסנו לעיר העתיקה. הלכנו ברחוב גרודצקה, חלפנו על פני בניין בית היתומים בתקופת הגטו ועצרנו בזלוטה 1 - הבניין שגן הילדים של אמי היה בו. למחרת בבוקר שני ובני משפחתה הלכו לראות היכן אמי גדלה (מגיל 11), ברחוב ברנרדינסקה 18.

אמי סיפרה כי אחרי הלימודים בבית הספר הייתה נוהגת ללכת לקונדיטוריה חמילוצקי שברחוב הראשי, קרוב לשער קרקוב, ולקנות עוגת נפוליאון (קדם שניט)

בשנת 2005 בעלי ואני ערכנו טיול שורשים בפולין יחד עם אמי, יוכבד פרייד פלומנקר ז"ל. באותה הנסיעה חווינו חוויות רבות ושמענו סיפורים ממקור ראשון – אמי, ניצולת שואה מלובלין שאיבדה רבים מבני משפחתה וחבריה.

המסע הנוכחי שלי לפולין החל בביקור קצר בוורשה, העיר שאבי – ניצול שואה אף הוא – גדל בה. עיקר המסע הוקדש לביקור בלובלין לרגל 75 שנה לחיסול גטו לובלין ו-700 שנה להקמתה של לובלין. חוויתי חוויות רבות באופן אחר מאשר בנסיעה הקודמת: חוויות הקשורות באדם ובמקום, חוויות הנובעות ממפגשים ומהיכרות, חוויות הכרוכות בסמליות שמייצגים מקומות אשר ביקרנו בהם. מחד גיסא, חלק מהחוויות האלו עוררו בי רגשות כואבים: עצב, צער, כעס, רחמים, חוסר אונים, תסכול. מאידך גיסא, חלק מהן עוררו בי רגשות נעימים: התרגשות, חיבה, אהדה, אהבה, חמימות, הוקרה, אכפתיות, פיוס, אמונה, תקווה, אופטימיות.

אני שמחה לשתף אתכם בחלק מהחוויות שלי במסע לפולין, מסע שנערך לרגל "מפגש האיחוד של הלובלינאים, 2017". בשלושת הימים הראשונים התלוו אלי בתי שני, חתני נדב ונכדתי שירה. אין ספק כי הביקור של שלושה דורות במחוזות ילדותם של הורי ז"ל היה חוויה חזקה בפני עצמה.

ורשה

התחנה הראשונה במסענו לוורשה הייתה ביקור פרטי בבית הקברות היהודי שברחוב אוקופובה. מטרתנו הייתה לבקר שישה קברים של בני משפחתו של אבי ז"ל, קברים אשר את מיקומם איתרתי באתר האינטרנט של בית הקברות.

ההתחלה הייתה מאכזבת: נבצר מאתנו להגיע לקברה של אחות אבי שנפטרה בגטו ב-1941, וזאת בגלל הסופה החזקה אשר התחוללה ביום הקודם והסבה נזקים רבים לחלקת הקבר. אולם בהדרכתו של מר שפילמן, מנהל בית הקברות, הגענו לארבעה מהקברים. הלכנו בערפל בתוך יער סבוך, עברנו מעל גזעי עצים שקרסו ושקענו בבוצ. מצאנו את קברותיהם של דודי (אחיו של אבי – אף הוא נפטר בגטו ב-1941) ושל סבתא רבתא, סבא רבא וסבא של בן-דודי. העמידה שלנו ליד הקברים של בני משפחותינו, כמו גם קריאת הקדיש והדלקת נרות

אחרי הלימודים אמי נהגה לקנות
עוגת נפוליאון בקונדיטוריה זו

הרמת נפוליונצ'יק לזכרה של יוכבד

תרגמה את דבריה לאנגלית. הקלטתי את דברי העדות הקשים ותרגמתי חלקים מהם לעברית: "גרתי בבניין המגורים שמעבר לכביש [מצביעה על הבית]. הייתי בת 11, והיום אני בת 86. במשך כל חיי אני לא שוכחת את מה שראיתי[....] מחלון דירתי בקומה השנייה יכולתי לראות את שיירות היהודים שהובלו לאומשלגפלאץ. יכולתי לראות חיילים הולכים מאחוריהם ומכוונים רובים לעברם[...]. אני זוכרת מקרה קשה מאוד: יום אחד, כשחזרתי מבית הספר, ראיתי ילדה – שאולי הייתה בת גילי – שוכבת הרוגה ליד בתי".

ויסלבה סיימה את דבריה במילים הבאות: "הלוואי שיכולתי להתלוות אליכם במסלול הזיכרון לאומשלגפלאץ. בכל אופן, תמיד תזכרו". חלק ממסלול ההליכה עבר באזור פסטורלי וירוק. הדבר הדגיש את הפרדוקס, שכן במסלול הזה צעדו בני משפחותינו בדרכם אל המוות. על קירות תחנת הרכבת הוצבו אותיות עבריות חלולות. שכשנסתכלים דרכן החוצה, אפשר לראות שדה עשבים מוקף בקירות. קיר אחד נשאר מהתחנה המקורית.

– נפוליונצ'יק, כפי שהיא כינתה אותה. בערב האחרון לשהותי בלובלין הלכתי יחד עם קבוצת חברים (נטע ושמוליק אבידר, עליזה סלומון ודנוטה קובייקו מלובלין) לקונדיטוריה המשפחתית הזו, קונדיטוריה אשר קיימת מתחילת המאה העשרים. כולנו הזמנו עוגת נפוליונצ'יק לזכר אמי ולציון סיומו של שבוע נפלא בלובלין.

תודה מיוחדת מגיעה לתיאטר NN על הפרויקט החשוב כל כך: שחזור הדרך שבני משפחותינו הלכו בה לאומשלגפלאץ, התחנה אשר הרכבות יצאו ממנה למחנה ההשמדה בלז'ץ. יחד עם אנשי דת קתולים, אנשי הטלוויזיה הפולנית, מתורגמנית ואנשי תיאטר NN בראשות תומש פייטרשביץ' התחלנו ללכת במסלול הזיכרון. אורך המסלול שלושה וחצי קילומטרים, והוא מתחיל במקום שהיה בו בית הכנסת מהרש"ל. 21 אבני זיכרון מבטון הונחו לאורך המסלול, ועל כל אחת מהן נחרתה אות עברית וסופר סיפור. ליד האבן שנחרתה עליה האות "מ", נפגשנו עם ויסלבה מיצ'אקובה – אישה פולנייה בת 86 שסיפרה את סיפורה בפולנית, ומתורגמנית

באחד העלונים: "יהודים שמגיעים לכאן שואלים אותנו: מדוע אתם עושים זאת? הלא אינכם יהודים. אתם פולנים, והעיר היהודית אינה שייכת להיסטוריה שלכם... אנו משיבים על כך בסבלנות: זאת היסטוריה יהודית-פולנית משותפת שלנו. על מנת לזכור את היהודים שנרצחו, לא חייבים להיות יהודים". בסיום הריאיון בקשתי להודות לתיאטר NN על פועלו במשך כל השנים, ובפרט השנה, לשימור ולהנצחת זכר הקהילה היהודית בלובלין.

המסע לפולין במסגרת "מפגש האיחוד של הלובלינאים, 2017" לא היה מסע רגיל. היה זה מסע של איחוד וקירוב לבבות בין בני משפחה וחברים, בין הקרוב והרחוק, בין נוצרים ויהודים. במסע הזה לעתים קרובות דמעות העצב והצער התערבבו בדמעות השמחה והאופור. העמקנו בו את הידע שלנו ולמדנו על אודות ההיסטוריה של משפחותינו ושל הקהילה היהודית בלובלין. את כל זאת עשינו כדי לזכור ולא לשכוח.

רוב תודות לתיאטר NN, ל"רותקה" ולטל שוורץ על ארגון והדרכה יוצאים מהכלל. תודה ליוסי דקר על תרומתו האדירה ל"ארגון יוצאי לובלין ופולאבי" בכלל ולארגון הקונצרט בלובלין בפרט. תודה מיוחדת לנטע ז'יטומירסקי-אבידר על הפעילות הענפה והתרומה הענקית להנצחת המורשת היהודית של יהודי לובלין, פעילות שבזכותה נטע קיבלה אזרחות כבוד של העיר לובלין.

ליד בית המשפחה - רחוב קובלסקה 6

הצטלמתי ליד האות "פ" לזכר בני משפחתה של אמי, משפחת פרייד, שנרצחו בבלז'ץ ב-17 במרץ 1942. ביקרנו גם במיידנק. הייתה זו הפעם השנייה שלי במיידנק, ורגשות העצב והזעם רק גברו מאז הביקור הקודם. שתי תערוכות חדשות נפתחו מאז במיידנק:

1. הבובות של מיידנק – לאחר המלחמה נמצאו במיידנק 16 בובות. זהות בעליהן של הבובות אינה ידועה. הבובות נשמרו מאז במרכז איסוף של המוזאון במיידנק ושימשו רק כעדות היסטורית. טל שוורץ, צלמת מקצועית, צילמה את הבובות כמות שהן. לדבריה, "בכל בובה טמון סוד כלשהו, אולי אפילו סוד שנסתר מבעליו". עצוב.

2. ביתן הילדים – תערוכה זו מוקדשת לילדים שהיו במחנה הריכוז במיידנק. התערוכה נוצרה בהשראת סיפורו של ילד יהודי, הנני ז'יטומירסקי (בן-דודה של נטע אבידר), שנרצח שם בתאי הגזים. היא מציגה את סיפור חייהם במחנה של ארבעה ילדים: שניים יהודים (הנני ז'יטומירסקי והלינה בירנבאום) ושניים לא יהודים (פולנייה ובלרוסי). המעבר בצריף החשוך למחצה דרך "כיתת לימוד", ספרי הלימוד, מכלי הבטון בצורת בארות, מנגינת שיר הערש, שמות הילדים על גבי בד לבן המתוח בחלל הקרון שרק דלתות העץ נשארו ממנו – כל אלה גרמו לכך שכל אחד מאתנו אשר נכנס לביתן, יצא ממנו חנוק מדמעות. קשה לנו לראות ולהבין את שחוו המבוגרים במחנה, ועל אחת כמה וכמה את שחוו בו הילדים.

במהלך השבוע שהיינו בלובלין, שידרה הטלוויזיה הפולנית קטע מהסרט "המסע ללובלין" משנת 2006. הקטע ששודר הנציח את הפגישה בין אמי וחברים נוספים בארגון יוצאי לובלין לבין יוזף ז'יצינסקי המנוח, ההגמון הקודם של לובלין שהיה ידוע באהדתו הרבה ליהודים. באותו המפגש אמרה לו אמי: "הלוואי שיהיו רבים כמוך, אז העולם יראה טוב יותר". הפעם נפגשנו עם נציגים של הכנסייה הקתולית בלובלין, לרבות עם ההגמון הנוכחי, מייצ'סלב ציסלו. במפגש למדנו על אודות הדיאלוג והפעולות הנעשות כדי לקרב בין הדתות. התרגשתי מאוד כשהצטלמתי עם תמונה של ההגמון המנוח ז'יצינסקי. כשהצטלמתי עם ההגמון הנוכחי, חזרתי על דבריה של אמי והבעתי תקווה להעמקת ההבנה, הידע והקשר בין יהודים לנוצרים בפולין בכלל ובלובלין בפרט.

ביום האחרון לשהותי בלובלין שמחתי להתראיין בתיאטר NN. המראיין היה תומש צ'ייקובסקי, האיש שבעבר ראיינ את אמי ז"ל ואת בתי שני. בעת שהמתנתי לראיון, קראתי

צילה קייט-מצרי (מימין) ודליה בר עם מכתבי ההורים ליד אנדרטה לזכר יהודי פולאבי

צילה קייט-מצרי

הביקור בלובלין ובפולאבי, 2017

להתקדם הלאה ולרדת בזהירות אל הרחוב. בצדו השני של הרחוב, על תלולית קטנה, ישנה מצבה לזכר יהודי פולאבי. המצבה עשויה מאבן, ועליה יש לוח מוזהב לזכר 3,600 יהודי פולאבי שהנאצים רצחו בשנים 1939-1944. מעל ללוח יש מגן דוד מוזהב. עמדנו בדומייה מסביב למצבה, ולאחר מכן המשכנו בסיוור.

הקבוצה המשיכה בדרכה לבית הרב, ואילו דליה ואני המשכנו לעבר בית המשפחה שלנו ברחוב לובלסקה מספר 37. עמדנו ליד הבניין והסתובבנו סביבו. חשנו כאילו חזרנו הביתה וחיכינו שבעוד רגע יצא ממנו מישהו מהמשפחה. אני ביקרתי שם לראשונה לפני שנתיים, והכול נראה לי מוכר ביותר. בת-דודתי דליה ביקרה שם לפני זמן רב יותר, והייתה עסוקה בבחינת השינויים שחלו בבניין וברחוב.

בינתיים הקבוצה השיגה אותנו. כולם עמדו בצד השני של הרחוב והתבוננו בבתים, בזמן שהמדריך תיאר את המקום לפני המלחמה. הוא התמקד בבית בלובלסקה 43, בית שבחזיתו יש גמלון משולש. בזמנו הבית הזה נחשב

כאשר הוחלט שנוסעים ללובלין לרגל חגיגות ה-700 לעיר ולציון 75 שנים לחיסול הקהילה היהודית בה, בת-דודתי דליה ואני - שתי הנציגות של קהילת פולאבי - החלטנו להצטרף לנסיעה.

יום למחרת שהגענו ללובלין, נסענו לפולאבי. דליה ואני התרגשנו מאוד בזמן הנסיעה. כאשר ראינו מרחוק את הארובות של המפעלים הכימיים בעיר, התרגשותנו אף גברה.

נכנסנו לפולאב דרך השכונות כדי לאסוף את המדריך המקומי. הוא הוביל אותנו בדרך שלא הכרתי אל כנסיית "הבתולה מרי המבורכת". כנסייה זו נמצאת על ראש גבעה, ויש ממנה נקודת תצפית יפה על האזור. הכנסייה היא מבנה עגול, ומספר רב של מדרגות יורדות ממנה אל הרחוב. פתאום קלטתי שאנחנו נמצאים בעצם מעל לרחוב לובלסקה (כיום רחוב המרשל פילסודסקי), הרחוב שנמצא בו בית אבי, ישעיהו קייט. ליתר דיוק, הבית היה של מוט'ל קייט, הסבא של דליה ושלי.

באותו היום ירד גשם, אך הוא לא הפריע לקבוצה

נוף פולאבי

לפנות ערב שבנו ללובלין בדרך יפה שעברה בכפרים. הנוף אשר התגלה לעינינו ממש שבה את לבי. הספקנו גם לבקר בעיירת הנופש והמרפא נלנצ'וב.

כאשר הגענו למלון, קיבלה את פנינו בחיוך רחב זיוה אבנון. היא סיפרה לנו שבאותו הבוקר פגשה את תדאוש, היסטוריון מארגון ה-TNN, והלה גילה מידע רב על אודות משפחתה. הסתבר לה שגם היא קשורה לפולאבי. מספר הפולאבים במשלחת הוכפל! אני, ששורשי בפולאבי, בעצם לגמרי לובלינאית: נולדתי ללובלין בבית החולים הנמצא בלוברטובסקה 81, ואת שנת חיי הראשונה - עד לעלייה ארצה ב-1950 - עשיתי בלוברטובסקה 45.

לסיכום: אני יכולה לומר שהנסיעה ללובלין הייתה מוצלחת מאוד וחוויתית ביותר. יוסי דקר דאג לכך שהביקור יספק לנו חוויות קולינריות טעימות להפליא וחוויות מוזיקליות, ואלו הנעימו את זמננו ועטפו אותנו בחמימות של ה"מאמע לשון" שלנו. אולם הדבר המשמעותי שקרה, הוא הקרבה אשר נוצרה בין חברי הקבוצה. החברים תמכו זה בזה, נעצבו ביחד, אבל בעיקר שמחו ביחד עם כל גילוי חדש ועם כל פיסת מידע שמישהו גילה על אודות משפחתו.

ליפה ביותר בפולאבי. המדריך סיפר שזה היה ביתו של ד"ר בנימין הוניגספלד. דבריו עוררו התרגשות רבה בקרב אחת מחברות הקבוצה, גלילה כצמן, שגילתה פתאום כי קיים קשר בין הבית הזה לבין משפחתה, משפחת הוניגספלד.

התקשינו להתנתק מרחוב לובלסקה, אבל המשכנו לכיוון בית הקברות של פולאבי. בכניסה לבית העלמין ישנה אנדרטה בצורת מנורה, ולידה התכנסנו וערכנו טקס לזכר בני משפחותינו שנספו בשואה. דליה קראה מכתב שאבי, שייע קייט, שלח לאחותו בישראל (אמה של דליה) לאחר המלחמה, כשחזר לפולאבי וניסה לשוב לביתו. במכתב הוא תיאר את ההרס שמצא בבית הקברות ואת היחס הרע אליו מצד האיש שהשתלט על רכושה של המשפחה. אני מתקשה לקרוא בקול טקסטים כאלה, כי הם מעציבים אותי עד דמעות. להפתעתי, גם דליה התקשתה להתמודד עם הטקסט המכאיב. החברים הלובלינאים עמדו סביבנו ועזרו לנו להתמודד עם הכאב והצער.

לאחר האזכרה נסענו לקז'ימיז' דולני, עיירה הסמוכה לפולאבי. שם, באווירת ימי הביניים ובין דוכני השוק, נרגענו. הדובדבנים העסיסיים שמצאנו, החזירו את החיוך לפנינו.

טויער יצחק, פערמאלי און די גייט קען ציהלען 8. 64 י"ה
 און קען זייער צופרידן פון זיין קאנסעקווענציע, און וועט פארן
 אונז וואס אונז און צענדליגן פון 4 דיוול. און קען
 קינאמא און אפמאכט טאטע קען פאמילי, איין גוט נישט איינער צו
 און די געזונט פון אונז און קען קינאמא זייער קינאמא - מאני
 געזונט, חת, שטארק, נאכאנאנד וועגלען, מאטיריאליזאט קען
 איינע קען, פאמילי, נאכאנאנד פאמילי און נאכאנאנד
 געזונט פון אונז צופרידן און זייער פאמילי און
 אונזערע - אונזערע פאמילי און פאמילי און פאמילי
 פאמילי נאכאנאנד און נאכאנאנד - און פאמילי און פאמילי
 פאמילי און פאמילי און פאמילי און פאמילי און פאמילי
 צוויי די זאגט סיגט זייער פאמילי און פאמילי און פאמילי
 און זייער פאמילי און פאמילי און פאמילי און פאמילי
 קינאמא (און און) קען נישט און און, צוויי און פאמילי
 נישט געזונט פאמילי און פאמילי און פאמילי און פאמילי
 צוויי און, קען און און נישט פאמילי, און און און און
 נישט און, פאמילי און פאמילי און פאמילי און פאמילי
 און און צו אונזערע, און און, און און און און
 פאמילי און און און און און און און און און
 און און און און און און און און און און און
 און און און און און און און און און און און
 און און און און און און און און און און און

אחרי המלחמה, כשחזר ישעיהו קייט (אביה של צילה) לפולאב, כתב משם מכתב לאחותו פנינה אדלמן, (אמה של דליה) בארץ ישראל

8.6.46

יצחק, פעראלי והילדים המתוקים!

אני מאד מרוצה מההתכתבות אתך. במשך שבוע קיבלתי ממך 4 מכתבים. הגעתי לפולב וגיליתי שאני לא היחיד. פגשתי את איצ'ה-מאייר שטמלר, יחיאל, שמואל ויענקל אידלמן, ג. וויסבלום, מאטל וואליע וליפא קצב. פנינע, בנו של קעניק רעכעלס, חזר עכשיו מרוסיה עם אחיו לייבל ואברהם - שאיבד רגל בחזית הרוסית. העניק רעכעלס נפטר ברוסיה, כנראה מאוכל מורעל וסיפרו לי שעוד כמה מפולב נפטרו מסיבה זו, ילדים ונערים צעירים.

מכל המפעל שלנו נשארה רק המכונה של הלימונדה אצל הבן של רישארדס. רישארדס האבא נפטר והבן לקח את הירושה... הוא מנהל את החנות גלילות שלנו והבטיח שבעוד 9 ימים יעביר לי כסף. תהיי שקטה אני לא אריב אתו. אני מתאבל על מי שאיבדנו ולזה אין מחיר.

הפגישה עם קרובים וחברים ששרדו מאד מרגשת, אבל אי אפשר להסתובב חופשי בעיר מפחד הפולנים. אשתו של רישארדס אמרה שאת המכוונות הם העבירו לחאלדע אבל גם לשם לא אסע. גם שם לא שקט עם הפולנים. מה אני אגיד לך הם כולם למדו בבית הספר של היטלר!

נסעתי ללודז' וחזרתי שוב לפולבי וגם הפעם הבן של רישארדס אמר לי שלא אסתובב בעיר ואחכה לו שיבוא בערב לבית הקברות היהודי. הלכתי לשם וחשכו עיני! גם את הקבר של אמא לא מצאתי. החוליגנים הפולנים ניפצו את כל המצבות ולקחו לבנין וגם חפרו את הקברים שנשארו פתוחים. הנבלות הוציאו את הגופות וחיפשו שיני זהב ואספו את הגוויות לערימה אחת, לא מספיק שלקחו חיים גם התעללו במתים-קניבלים! בכל בית הקברות נשארו 3 מצבות - פישל פרצ'יס, שאול גולדמן ועוד אחד שלא ניתן לקרוא את הכתוב... ואני עמדתי וחשבתי לעצמי שגם בקבר לא נתנו להם מנוחה... וכמה מעטים אנחנו נשארו על פני האדמה. חורבן שמי שלא היה שם לא יבין. תהיי שקטה. יותר אני לא הולך לשם.

מובן שמהבן של רישארדס לא חיכיתי ל"ברכה". הוא אמנם הגיע, אבל עם שתי כפות של כסף ושלושה מזלגות ושום דבר לא שווה שאני אסכן את עצמי... אני הולך בדמעות וצער על האסון שפקד אותנו ומקווה שאצליח לאסוף כוחות להמשיך...

ד"ר בנימין הוניגספלד

להקים קואופרטיב בריאות. אנשים אמרו עליו: "שום דבר שחשוב לאיכר, לא היה זר לו". הוא היה פופולרי יותר בחוגים נוצריים מאשר בחוגים יהודיים. אמירתו המפורסמת הייתה "צחוק הוא בריאות". בחוגים רפואיים הוא נחשב לפסיכותרפיסט משוגע, אבל הם קינאו בו בגלל הפופולריות העצומה שלו.

ב-28 בדצמבר 1939, במהלך חיסול גטו פולאבי, שחר עבור משפחתו כרכרה רתומה לסוס ונסע בה. יחד עם 2,500 יהודי פולאבי הם צעדו בשיירה לאורך ארבעים קילומטרים עד לעיירה אופולה לובלסקיה (Opole Lubelskie). הוא מת יחד עם בני משפחתו – במחנה ההשמדה סוביבור, כנראה. היחידה ששרדה הייתה בתו הצעירה.

מידע נוסף על אודות ד"ר הוניגספלד מופיע בספרים הבאים:
Nasze Puławy: Wspomnienia ludzi nauki / Michał Strzemiński (Lublin, 1986)
W blasku memory / Michał Strzemiński (Kraków, 1981)
W okolicach synagogi / Michał Strzemiński (Puławy, 1996)

בביקורנו בפולאבי הצביע המדריך על בית מספר 43 ברחוב פילסודסקי (בעבר רחוב לובלסקה). לדבריו, זה היה הבית היפה ביותר בפולאבי. על הגמלון בחזית הבית היה מגן דוד. זה היה ביתו של ד"ר בנימין הוניגספלד. חברתנו גלילה כצמן מתרגשת. נשימתה נעצרת. "אני ממשפחת הוניגספלד!"

מי היה בעל הבית, בנימין הוניגספלד?

המדריך הפולני נתן ליעקב גורפינקל ספר המתאר את תולדות יהודי פולאבי. הספר ראה אור בפולאבי בשנת 2011.

שם המחבר: Jarosław Bator
שם הספר: Zarys historii Żydów puławskich
שם הוצאת הספרים: Puław Przyjaciół Towarzystwo
בעמוד 50 מצא יעקב גורפינקל תמונה. הוא תרגם מפולנית את מעט המידע שנמסר בצדה:

ד"ר בנימין הוניגספלד היה אחת הדמויות הצבעוניות ביותר מבין הרופאים והאזרחים של העיר פולאבי. היה דמות שופעת הומור ורופא מוכשר. הוא ראוי להיקרא עסקן האיכרים, כי כל חייו נלחם

ד"ר בנימין הוניגספלד עם ילדי פולאבי - שנת 1928

הבית היפה ביותר ברחוב פילסודסקי היה ביתו של ד"ר בנימין הוניגספלד

גלילה (הוניגספלד) כצמן ובתה עדי נחמן על רקע בית הוניגספלד בפולאבי

גיבור יהודי בפולאבי

הגרמנים ריכזו את היהודים והחלו לירות בהם.

אסיר יהודי, ד"ר אוגניוש פרידהופר, Dr. Eugeniusz Friedhofer זרק את עצמו על המקלע.

הירי נעצר.

המהומה שנוצרה אפשרה לכמה עשרות יהודים לרוץ אל מעבר לגדר התיל, לברוח ולהינצל ממוות מיד.

יהי זכרו ברוך.

בשנת 1942 הביאו הגרמנים 500 יהודים לפולאבי כדי לפנות את הריסות המלחמה. היהודים חולקו בין שלושה מחנות עבודה. בכל אחד מהמחנות היו כ-150 אנשים.

אחד משלושת מחנות העבודה היה ברחוב Waska (Vonska). בשנים 1942-1943 עבדו בו כחמישים עד מאה יהודים.

בשנת 1943 ניתנה פקודה לחסל את כל היהודים שבמקום.

פולאבי.

המדריך המקומי מסביר:

בבניין זה החלה ההתנגדות היהודית

Puławy.

In this building started the Jewish Revolt

צילום: עדי נחמן

המסע - מבחר תמונות

צילום: צביקה רובין

ורשה

עם המדריך הפולני בוורשה

גלילה כצמן מניחה אבן על לוח זיכרון לגטו ורשה

על מדרגות האנדרטה של נתן רפפורט לזכר מורדי גטו ורשה
צילום: עדי נחמן

היום: חדר זיכרון ברחוב לוברטובסקה 10. בעבר: שטיבל "חברה נושאים"

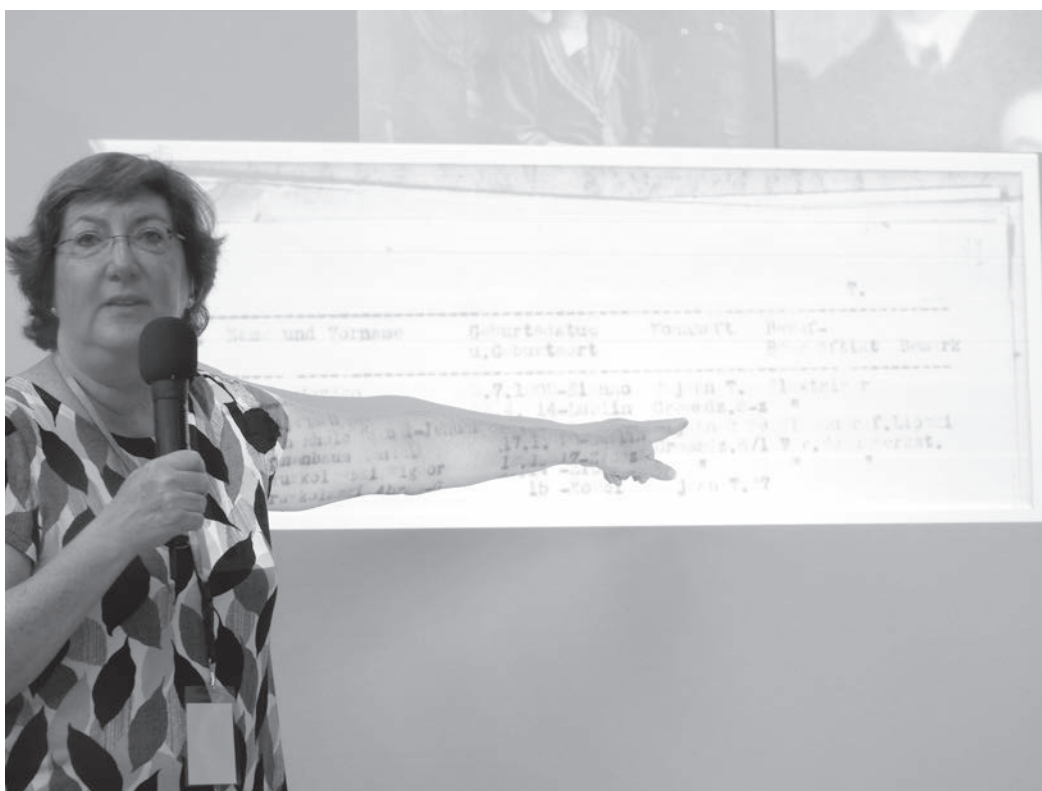
Meeting with Luba and Pawel Matraszek: Chevra Nosim synagogue, 10 Lubartowska St.

קטע מציור קיר באורך 100 מ' לפי צילומי רחובות לובלין היהודית

Part of 100-meter-long mural depicting the Jewish town in Lublin (virtual shtetl)

Robinn Magid – Jewish genealogical research

רובין מגיד - חקר גאולוגיה יהודית
צילום: צביקה רובין

In Teatr NN with Tal Schwartz

סיור בתיאטר NN עם טל שוורץ

Doves in Lublin
Photo: Marta Grudzińska

יונים על אבן זיכרון בלובלין

Ravens in Majdanek

עורבים במיידנק
צילום: עדי נחמן

Belzec

ברזלים בבלז'ץ
צילום: עדי נחמן

The marking of the boundaries of the ghetto – concrete flagstones

אריחי זיכרון על מדרכות לובלין מסמנים את גבולות הגטו
צילום: עדי נחמן

קבלת שבת בישיבת חכמי לובלין

Lubliners Reunion 2017 - Kabalat Shabat at Yeshivat Chachmei Lublin

Photos: Teatr NN

מסע ראשון לפולין אחרי המלחמה (1963)

(באמצעות מכתבים) עם דודתי אשר גרה אז בניו יורק, זו שנמלטה ללא פגע מן הבונקר. היא רצתה מאוד למצוא את כל ההרוגים ביער ולהקים מצבה, אבל חרדה מאוד בגלל מצבי הנפשי החמור בעת החיפושים שלי ביער. בסופו של דבר, היא יעצה לי לא לנסוע. לעומת זאת דודתי שבוורשה הציעה לי כן לבוא לפולין. היא טענה כי אף שהסיכוי למצוא שרידי גופות של הנרצחים הוא אפסי, מן הראוי שאבקר אותה בביתה בוורשה.

באחד המכתבים שלי אליה לוורשה כתבתי לה על אודות חרדתי הרבה מפני הפולנים. היער הוא ליד הכפר פוגונוב (Pogonow). אולי חי שם עדיין ראש הכפר קובלצ'יק (Kowalczyk), זה ששלף אקדח וירה בי לאחר פציעתי באותו היום הנורא. דודתי ניסתה להרגיע אותי וטענה כי אין לי סיבה לחשוש: פולין היא מדינת חוק, וביטחוני האישי של כל תייר - ובפרט תייר שהוזמן ע"י הממשלה - אינו מוטל בספק. אולם אני לא נרגעתי. על מנת לחזק את ביטחוני בעת המסע הזה היא פנתה לידיד יהודי שלה בלובלין, וייסקופ שמו, שהיה מושל לובלין לשעבר. היא סיפרה לו על אודות החששות שלי מפני הפולנים, והוא הבטיח שילוה אותי אישית במשך כל הביקור. בסופו של דבר, ההחלטה אם לנסוע לפולין הייתה מונחת על כתפי. כנגד החרדות שלי עמדו שני שיקולים עיקריים: א. הסיוע של הפולנים בחיפוש אחר בני משפחתי ההרוגים הוא הזדמנות שלא תחזור שנית.

ב. זכרתי את היער באופן מדויק ביותר וידעתי כי לא תהיה לי כלל בעיה למצוא את הבונקר. הנחת היסוד שלי הייתה שהפולנים מן הכפר פוגונוב, אלה אשר מצאו את כל ההרוגים, זרקו את גופותיהם לתוך הבונקר. לבסוף החלטתי לנסוע והודעתי על כך לדודתי בניו יורק ולדודתי בוורשה. דודתי שבוורשה שמחה ובירכה על החלטתי, ואילו דודתי שבניו יורק המשיכה לא לתמוך בי. עם זאת, חשתי כי הנימה במכתביה חיובית, ולבסוף היא אף איחלה לי הצלחה.

הבעיה הבאה שלי הייתה להוציא אל הפועל את הנסיעה המיוחדת הזאת. קודם כל כיסוי הוצאות הנסיעה. התברר

אף פעם לא היו לי כוונות לנסוע לפולין. עזבתי את פולין בשנת 1946 כדי לא לחזור שוב אל הארץ הזאת, אשר דמם של בני משפחתי ספוג באדמתה. שנים רבות חשתי את הזעם והפחד מן הפולנים. אמנם היו לי געגועים עמומים לראות שוב את הבית המשפחתי בעיירה, את הנופים, את הירוק הבוהק, היערות, האגמים ואפילו את קיני החסידות. אבל געגועים אלו לא גברו על כאב האובדן ורצח המשפחה.

והנה פתאום, בשנת 1963 קיבלתי בדואר מכתב רשמי מממשלת פולין, חתום בידי נציגים ממשרד הפנים וממשרד הדתות. תוכנו היה די מפתיע. המכתב היה כתוב במכונת כתיבה, ובראשו היה כתוב שמי בכתב יד.

בהקשר הזה חשוב לציין כי בשנת 1959 נודע לי שאחותה של אמי, דנוטה זינוק (Danuta Zajonc), שרדה את השואה. גיליתי כי היא נמצאת בוורשה, נשואה ואם לשני בנים. בזמן המלחמה היא נכלאה כקומוניסטית, לא כיהודייה, במחנה ריכוז בווינה שבאוסטריה. אסיר פולני שנכלא באותו המחנה, גם הוא קומוניסט מפורסם, התאהב בה. המחנת הפולנית החליטה להבריא אותו מן המחנה. הוא הסכים לכך בתנאי שיוציאו מן המחנה יחד אתו גם את אהובתו היהודייה. הנחתי כי דודתי בוורשה מסרה את הכתובת שלי לשלטונות פולין.

להלן תקציר המכתב של ממשלת פולין, מתורגם מפולנית לעברית:

"אנו מתכבדים להזמין אותך לפולין. בכוונתנו לאפשר לך לחפש את קרובי משפחתך שנרצחו בתקופת הכיבוש הנאצי. אם הם נרצחו בגטו, במחבוא, במתבן, בבונקר ביער או בכל מקום אחר, נעזור לך לחפש אותם ונסייע לך להעביר את עצמותיהם לבית הקברות היהודי בלובלין".

בסוף המכתב צוין גם תנאי: "אם מאז הרצח חלפו 20 שנים". תנאי זה לא תאם את העובדות: רצח בני המשפחה היה ב-25.2.1944, כלומר בשנת 1963 חלפו רק 19 שנים מאז הרצח.

התלבטתי קשות אם להיעתר להזמנה. התייעצתי רבות

לי כי הנסיעה הזולה ביותר היא באנייה לאיטליה, ואחר כך ברכבות עד ורשה. באותן השנים נסיעה של חבר קיבוץ לחו"ל לא הייתה מקובלת ובלתי-אפשרית כמעט. בכל זאת פניתי למזכירות הקיבוץ וביקשתי לקבל תקציב לנסיעה, "הכי צנוע שאפשר". מובן שהתבקשתי לספר על אודות קורות משפחתי ביער, הרצת, פציעתי מיירות הגרמנים וכן הלאה. הייתה זו הפעם הראשונה שהקשיבו לתיאורי את זוועות השואה. למחרת בישר לי המזכיר כי המזכירות החליטה להיענות **בחיוב** לפנייתי. עבורי הייתה זאת הפתעה גדולה. אבל ההחלטה עצמה צריכה להתקבל בהחלטה לאחר דיון ציבורי בחדר האוכל (שיחת קיבוץ). המזכיר הציע לי לקיים בערב שבת מפגש פתוח של חברי הקיבוץ, לספר לקהל הרחב את קורות משפחתי בתקופת השואה ולהזכיר גם את ההזמנה של ממשלת פולין. חדר האוכל היה מלא עד אפס מקום. הפגישה נמשכה **כארבע** שעות. לאורך כל שעות המפגש הייתה דממה מוחלטת. איש לא פרש לחדרו. מכל מיני פינות נשמע בכי, וגם אני לא הצלחתי להתאפק מרוב התרגשות. הרגשתי היטב את זרמי החום וההזדהות עם מר גורלי. למחרת, במוצאי שבת, התקיים הדיון הציבורי. ההחלטה החיובית התקבלה פה אחד. **המסע לפולין יצא לדרך** (גם לאחר שחזרתי מפולין, התקיים מפגש ציבורי בחדר האוכל. הפעם הוא נמשך **חמש** שעות. הוזמנתי לספר על אודות מסע נורא זה גם בקיבוצים השכנים).

עכשיו כתבתי לשלטונות פולין שאגיע בתחילת ספטמבר 1963. פירטתי במכתבי את שם האזור שהסתתרנו בו בבונקר ביער, את שם הכפר הסמוך לבונקר, את שם העיירה אשר נולדתי בה, את שמות בני המשפחה שנרצחו וכן הלאה. החלטתי גם לשקר שקר קטן: כתבתי להם כי הרצח של בני משפחתי היה ב-25.2.1943, כלומר לפני 20 שנים, כדי לעמוד בתנאי המצוין בהזמנה. הפלגתי באנייה יוונית מחיפה לוונציה, ומשם המשכתי ברכבת לרומא, מרומא לווינה ומווינה לוורשה, אל דודתי. מוורשה נסענו באוטובוס לעיר לובלין. התארחנו אצל **וייסקופ**, הידיד של דודתי, מושל מחוז לובלין לשעבר.

החרדה שלי פן יזהו אותי הפולנים, ובייחוד החרדה מאותו ראש הכפר **קובלצ'יק**, לא נתנה לי מנוח. ביקשתי מדודתי להציג אותי כתייר מלונדון שבא לאסוף מידע על אודות גורלה של משפחת זיון בתקופת המלחמה. דודתי קנתה בשבילי חליפה חדשה ואף עניבה (הייתה זו הפעם הראשונה בחיי שענבתי עניבה).

מלובלין נסענו באוטובוס לכיוון העיירה שלי, **ברנוב** (43 Baranow) ק"מ מצפון ללובלין. בעיירה עמד עדיין הבית שנולדתי בו ברחוב **פולבסקה** (Pulawska) מספר 5.

בבית שלי גרה הפולנייה **זושה** יחד עם משפחתה. היא הייתה ידידה טובה שלנו, ולכן בליל בריחתנו מן הגטו

הבית שלי

- ליל ה-7 במאי 1942, יום לפני גירוש היהודים מן הגטו - אבי מסר לה את מפתח הבית שהכיל את כל רכושנו. כעת אנו מבקרים בבית. זושה מקבלת את פנינו. דודתי דנוטה וידידה וייסקופ צועדים קדימה, אני מאחוריהם. הם מציגים אותי כתייר מלונדון המתעניין בגורל משפחת זיונץ. זושה לא מגיבה ואינה מוציאה הגה מפייה. היא רק נועצת בי את עיניה. לבסוף היא דוחקת את שניהם הצדה, מתנפלת עלי בחיבוקים, מרעיפה עלי נשיקות רטובות מן הבכי שלה ואומרת לי: **"פאבל, הרי אני יודעת מי אתה! אני כה שמחה שנשארת בחיים"**. גם אני מחבק אותה ופורץ בבכי, אבל עד מהרה פוקדת אותי תחושת חרדה חריפה. אם היא זיהתה אותי בקלות, משמע שעוד מעט כל הרחוב ידע מי אני. וגם קובלצ'יק.

אבל כעת אני סורק בעיני את הרהיטים בסלון, והם מופרים לי היטב. הנה, בצד ימין המטבח: הכיריים, הסירים. הנה הסיר הקטן עם הידית הארוכה. זה הסיר שבכל בוקר אמי הכינה בו ביצה מבולבלת עבור אחי הקטן ועבורי. לפעמים רבנו מי מאתנו יקבל את החלק החרוך שעל דופן הסיר. זושה מציעה לי לקחת כל חפץ שאני רוצה. היא מורידה את הסיר מן הונו ונותנת לי אותו. אחר כך היא מוליכה אותי לחדר השינה של הורכי. הנה המיטה הרחבה, ועל הקיר שתי תמונות גדולות: אדם וחווה. יוצאים החוצה לחצר. הנה המלונה של הכלב והנדנדה שאבי התקין עבור אחי הקטן ועבורי.

אני מתרסק מצער, כולי רועד ובוכה. חוזרים לבית. זושה שואלת: "מה עוד תרצה לקחת?" אני מצביע על השידה בסלון ואומר שבמגרה התחתונה בצד שמאל יש שקית עם השערות הבלונדיניות שגזרו לי בהגיעי לגיל שלוש. זושה מצטערת ומתנצלת כי את השקית הזאת היא זרקת לפני הרבה שנים. אחר כך היא פותחת את המגרה האמצעית, מוציאה ממנה **מפת שולחן** צבעונית ומוסרת לי אותה. אני מזהה מיד שזאת **מפת הפסח** של משפחתנו. אני אפילו יודע שהמפה הזאת נמסרה לאמי ביום נישואיה עם אבי בשנת 1929. את המפה הזאת אני לוקח עמי.

אנו נפרדים **מזושה**, מתחבקים ומתנשקים. ההתרגשות ההדדית רבה. היא מקווה שאבוא לבקר פעם נוספת ואומרת כי תשמח לארח אותי כמה ימים שרק ארצה (כעבור 25 שנים, בשנת 1988, אכן הגעתי פעם נוספת לעיירה. זושה כבר לא הייתה בין החיים, ובבית גרה משפחה אחרת. בני המשפחה לא היו מוכנים לתת לי לבקר בבית שלי).

לאחר ביקור בבית שנולדתי בו, יצאנו ברגל – מהלך של

כשישה קילומטרים – לכפר פוגונוב וליער הסמוך. זה היער שחייתי בו כשנתיים ברעב כבד, בשלג, בכפור. כאן חלפה ילדותי העשוקה וכאן גם הפכתי ליתום מדמם. ליוו אותי דודתי וידידה מר וייסקופ, מושל המחוז לשעבר.

עוד קודם לכן, באוטובוס מלובלין לברנוב, הצטרפו אלינו שני פולנים מטעם השלטונות. השניים נשלחו כדי לעזור לי בחיפוש עצמות הנרצחים. הם הביאו עמם ארון קבורה ממתכת וכלי חפירה.

בדרך לכפר פוגונוב פגשנו פולני צעיר. ביקשתי מן המלווים שלי לשאול אותו על אודות קובלצ'יק. "כן, הוא חי", ענה הצעיר, "הוא בסדר גמור. אני בעלה של הבת שלו". **חרדתי הרקיעה שחקים...**

האם מצאתי ביער את כל הנרצחים? תקוותי למצוא אותם התבססה בעיקר על **זיכרון חזותי** חזק ובטוח של היער. זכרתי את כל השבילים, את כל סוגי העצים, את כל הקרחות בתוך היער. כל תכניות החיפוש שלי התבססו על מציאת מקום הבונקר המפוצץ (לרבות מציאת מקומו של בונקר הגיבוי). כשהגעתי לכפר פוגונוב ועליתי לגבעה הראשונה, הגבעה שמאחוריה היה היער. אכזבה מרה חיכתה לי:

כרתו את כל היער.

אין יער.

שדה ריק, רחב ופתוח נראה בכל הכיוונים עד האופק. פה ושם בצבצו שתילי אורנים זעירים, מעט שרכים, וגם כמה שיחי **אשוח** מרוחקים זה מזה. גשם דקיק החל לרדת. ואני עמדתי חצי רטוב, נחנק מבכי מתמשך ויודע כי כל המאמץ שלי היה לשווא.

עמדתי רטוב ובוכה במרחב ריק מהעצים, אשר צמחו כאן בשפע בעבר. דודתי חיבקה אותי וניסתה לנחם אותי. אמרה, כי הכוונה שלי לחפש את הנרצחים הייתה טובה. למרות שהחיפוש צפוי היה לכישלון, יש לו ערך אישי רב. "חשוב שתרגיש שניסית לעשות דבר חשוב לכל משפחתנו", אמרה, "חבל מאוד מאוד, אבל ככה זה בחיים. לא תמיד מצליחים לממש כוונות טובות". גם מר וייסקופ לחש לי מילים נעימות -

ואני שוקע לבור הדיכאון, לייאוש מוחלט ולצער שאין לו מזור...

האם היה זה מסע לשווא? חזרנו ברגל לעיירה, ומשם באוטובוס ללובלין. דודתי אף קנתה ליום המחרת כרטיסי רכבת מלובלין לוורשה. אבל אני לא ישנתי כל הלילה, ובבוקר ביקשתי לנסוע

מפת הפסח של משפחתנו. אמי קבלה מפה זו ביום נישואיה
בשנת 1929

המיוחד בשיח האשוח הם הענפים הנמוכים,
ממש על הקרקע, והמחטים הצפופות מאוד.
אחרי הפציעה ברגל זחלתי לאשוח, ובתוכו
הצלחתי להסתתר מן הגרמנים בלי שיבחינו בי

שוב ליער. הגעתי שנית ליער הכרות. תוצאות החיפוש לא השתנו. כך עשיתי גם ביום הבא, והפעם היה לי **רעיון חדש**. סרקתי בעיני את האופק ומצאתי שלושה שיחי אשוח המרוחקים זה מזה. השיח השמאלי ביותר דמה מאוד לאשוח שהסתתרתי בתוכו מפני הגרמנים ביום הנורא של רצח בני המשפחה, אבל גם שני האשוחים האחרים היו די דומים. ביקשתי משני הפולנים לחפור סביב כל אחד מן האשוחים. הנחתי שאולי הפולנים קברו את אמי בבור ליד האשוח, שם היא נרצחה לנגד עיני. אם אצליח למצוא את שרידי גופתה, אדע למצוא את הבונקר. התחלתי באשוח השמאלי. נכנסתי לתוכו והסתתרתי בו כמו אז. **משם נתתי לפולנים את הזווית ומרחק החפירה - כחמישה-שישה מטרים שמאלה מן האשוח**. הם חפרו ללא כל תוצאות. גם כאשר שיניתי את הזווית ואת המרחק, לא היו כל תוצאות. שוב חזרנו ללובלין, ושוב לא נרדמתי. ביקשתי מדודתי לחזור ליער הכרות גם למחרת. אמרתי לה שאני רוצה לחפור גם ליד שני האשוחים האחרים. היא ניסתה לשכנע אותי שאין מה לעשות, אבל אני התעקשתי, ולמחרת חזרנו שוב.

הסתתרתי בתוך כל אחד משני האשוחים האחרים. החפירות של הפולנים לא הניבו שום תוצאות גם הפעם.

חזרנו ללובלין. בדרך חזרה ירד גשם דקיק. כל הלילה בכיתי מיאוש ומאוכזב מעצמי.

היה לי ברור שהמסע עומד להסתיים בכישלון קולוסלי.

בבוקר היינו אמורים להגיע לאוטובוס ולחזור לוורשה. דודתי ראתה שמצבי הנפשי קשה, והיא הציעה להישאר עוד יום אחד למנוחה בלובלין בביתו של וייסקופ. קשה לתאר את מצבי הפיזי והנפשי באותם ארבעת הימים הנוראים והמטלטלים. אלה היו מן הימים הקשים ביותר בחיי. התחננתי בפני דודתי להגיע עוד פעם אחת ליער הכרות והבטחתי לה שזו הפעם האחרונה. היא טענה שכבר עשיתי את כל מה שאפשר, ניסתה לנחם אותי, שיבחה אותי והרעיפה עלי חיבוקים ונשיקות. וייסקופ התערב ותמך בי. הוא הציע לחפש שוב עוד **באותו היום**.

הנה אני שוב ביער הכרות. הפעם אין גשם. המשכתי להקיף את האשוחים כשאני מנסה לדלות משהו מנבכי הזיכרון. במאמץ נפשי למצוא איזושהי נקודת אחיזה בחנתי מחדש את שלושת שיחי האשוח. **לפתע קרה נס מופלא, לא יאומן, והכול בעקבות בדל זיכרון חבוי בתוכי.**

נזכרתי במשהו עמום שלא זכרתי עד לאותו הרגע. **ומהו אותו בדל זיכרון?**

לאחר שהגרמנים ירו בי ונפלתי על הבטן באותה קרחת יער, ראיתי את הצלב של הכנסייה בכפר פוגונוב. עכשיו ניגשתי לאשוח הימני, המרוחק ביותר, ונפלתי על האדמה הבוצית. כך עשיתי גם ליד האשוח האמצעי. רק ליד האשוח השמאלי, זה שבביקור הראשון ביער הכרות נראה לי כדומה ביותר לאשוח **"שלי"**, נפלתי וראיתי את הצלב של הכנסייה. הסתתרתי שוב בתוכו וביקשתי משני הפולנים לחפור. בתחילה התוצאות היו מאכזבות: הם חופרים ואין כלום. התחלתי לפקפק בהנחה שלי כי הפולנים קברו את אמי ליד האשוח, המקום שהיא נרצחה בו. **אולם זאת הייתה נקודת האחיזה היחידה שלי.**

הייתי במצב של מתח שיא. המשכתי לתת הוראות לשני הפולנים: לחפור מטר אחד לכאן, לשם, יותר קרוב לאשוח, יותר רחוק, קצת ימינה, מעט שמאלה.

פתאום הם גילו את אמי.

זהו רגע מכונן.

הם אספו את עצמותיה והכניסו אותן לארון המתכת. ירדתי לתוך הבור ומצאתי בו חלקים מעצמות הגולגולת המרוסקת. הכנסתי גם אותם לארון. מצאתי פיסות בד משמלתה. בנגיעה הם התפוררו לאבק. זה רגע של התפוגגות המתח הנפשי. יצאתי מאפלת הייאוש והצער אל תחושה של הישג וסיפוק ענקי, מעין ניצחון אישי. כן, הסיפור הקשה, המטלטל, המזעזע ומלא היגון העמוק מסתיים בתשובה נחרצת וסופית:

לא!

המסע לא היה לשווא!!!

מצאתי בבור את אמי. עתה מציאת הבונקר הייתה ממש פשוטה ומהירה. מצאתי שם את אחי מאיר, את דודתי רחל, את אבי שלמה. אפילו מצאתי, הפלא ופלא, את האולר של אבא. העברתי את עצמותיהם לבית הקברות היהודי בלובלין. הידד, יש קבר משפחתי ומצבה בעברית ובפולנית.

בתחילת אוקטובר 1963 חזרתי הביתה. הייתי מורה ומחנך במוסד החינוכי "מבואות עירון" וסיפרתי לחניכים שלי את הסיבה לשיבתי המאוחרת. המסע הזה לפולין "קיבל כנפיים": החניכים שלי סיפרו עליו להוריהם. הוזמנתי לספר על אודות המסע הזה לחברי הקיבוצים השכנים, עין שמר, מצר, ברקאי, וכמובן

אבל לי יש קבר. נכון, הוא בִּנְכֵר, אי שם בבית
הקברות היהודי בלובלין. אולי בזכות העובדה שיש
קבר לבני משפחתי, נעשיתי, במובן מסויים, לאדם
נורמלי!!

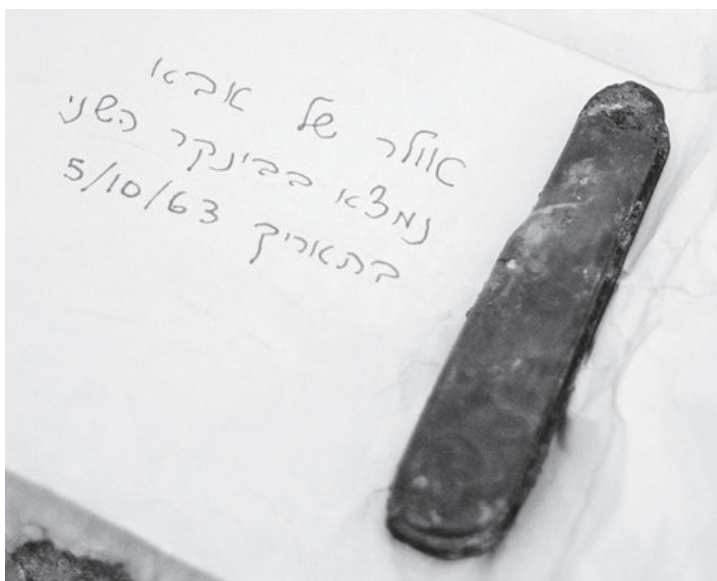
פנחס זיונץ 1zajonc@gmail.com

בשנת 1939 היו בחיים מצד אבא 57 נפשות
בשנת 1945 נשארו בחיים 9
בשנת 1939 היו בחיים מצד אבא 55 נפשות
בשנת 1945 נשארו בחיים 1

סה"כ בשנת 1939 היו במשפחה 112 נפשות
מהם נרצחו 102, מתוכם 69 ילדים

לחברי הקיבוץ שלי, מענית. עד אז הסתרתי את הטרגדיות
האישיות שלי מתקופת השואה בעומק לבי. מכאן הכל
התפרץ החוצה כשיטפון, וזה נמשך עד היום...

וקרה עוד משהו מפתיע, די מוזר וגם די חיובי:
מאז תום המלחמה רדפו אותי חלומות זוועה וסיוטים
כמעט בכל לילה.
כעשרים שנים מאוחר יותר, אחרי שובי מן המסע הראשון
והמטלטל לפולין, חלומות הזוועה חדלו להציק לי. האם
זה קשור למסע הזה? כנראה, כן! מדוע זה קרה? איזה
פירוש אפשר למצוא לכך? מבחינתי, הכול פתוח!!!
הנה פירוש אחד שלי: ילד שואה לעולם יישאר פגוע, ואין
מוזר לפצעיו. נדמה כי לעולם הוא לא יגדל להיות אדם
נורמלי. מה אופייני לאדם נורמלי? כל ילד רגיל חי, גדל,
מתבגר, נעשה להורה. הוריו מזדקנים, ועם הזמן הולכים
לעולמם. יש לו קבר משפחתי, ולידו אפשר לִבְכּוֹת את
האובדן. אולם לילדי השואה ששרדו אין קבר, אין מקום
להתאבל בו על מות הוריו.

האולר של אבא

ליד הקבר המשפחתי בבית העלמין בלובלין

אנשים מחפשים את עברם

אנשים מחפשים את עברם,
מתפעמים מתגליות לא צפויות:
דולים מארכיונים את תולדות המשפחה,
מתוודעים אל עברה של הקהילה,
נחשפים אל ההיסטוריה של המקום.

עד כמה ספוג המקום בנוכחותם של קרובינו, של קהילתנו?
העיר מתחדשת. חלק מהבתים כבר צבועים ומסוידיים. חנויות, קניונים.
עד כמה משתלט החדש על הישן?
הרבה נחק.
מה נשאר?

אנו מתאמצים לדלות את פיסות העבר המהוהות, להרכיבן לפאזל מחורר.

Ejchenbaum Family in Lublin

Photo: Jordis Schoesser

משפחת אייכנבאום בלובלין

צביקה שולמן

משפחת אייכנבאום מלובלין

לרבות תינוקות. הכנת עץ המשפחה התבססה על תעודות לידה, תעודות פטירה ורישומי נישואין מקוריים שאותרו ותורגמו בעזרתו של תדאוש פז'ישטויצקי מלובלין. עץ המשפחה החל בלידתו של ישראל אייכנבאום ב-1818 בעיר לובלין שבפולין.

בינואר 2017, עם קבלת ההודעה של תיאטר NN על קיום מפגש של יוצאי לובלין מכל רחבי העולם בלובלין, בני המשפחה החלו להתארגן לקראת המפגש המסקרן. ללובלין הגיעו 14 בני משפחה - מארצות-הברית, מקנדה, משבדיה ומישראל. זה היה מפגש מרגש, מרתק, מעניין וחד-פעמי. קשה לתאר במילים את החוויה שחווינו בלובלין ביולי 2017.

עבורי זה היה מסע היכרות עם משפחתי, משפחה שלא הכרתי כלל.

צביקה שולמן, מושב בניה

עד לשנת 2009 צאצאי משפחת אייכנבאום מלובלין שחיו ברחבי העולם, ידעו מעט מאוד על אודות עברם המשותף ובני משפחתם ששרדו את התופת. עוד פחות מכך הם ידעו על אודות אלה מבני משפחתם שנרצחו בשואה ואלה שחיו דורות רבים לפני המלחמה.

חקירה של ירושת חלקת אדמה בישראל הובילה להקמת כוח משימה שמנה שלושה: דברת טומפסון, בנה אמיר מליק ואנוכי, צביקה שולמן. מטרתנו הייתה להכיר את המשפחה שלא הכרנו, לבנות עץ משפחה מדויק ולאחר את בני המשפחה - אלה שבחיים ואלה שכבר אינם בחיים. בשנת 2011 ערכנו מפגש משפחתי בקיבוץ נחשונים, ואליו הגיעו מרבית צאצאי המשפחה אשר גרים בישראל. מרביתם לא נפגשו מעולם, וחלקם גם לא ידעו על אודות קיומם של בני המשפחה האחרים. בנינו עץ משפחה מדויק אשר כלל את כל בני המשפחה החיים בארץ ובחו"ל,

יש לנו עתיד, ועכשיו יש לי גם עבר

הוכי היו ניצולי שואה.

זהו סיפורי האישי, ואני מתאר בו את תהליך חשיפתו של העבר המשפחתי שלי. אני מקווה שהוא יעורר מוטיבציה גם בקרב אחרים לגלות את עברם שלהם, ואלה יוכלו למצוא בתהליך האישי שלי כיווני מחקר אפשריים. גרסה זו של סיפורי הותאמה לפרסום ב"קול לובלין", ולכן היא מתמקדת באבי שנולד בלובלין (הושמט ממנה רוב החלק בסיפור אשר עוסק במשפחתה של אמי שנולדה בוורשה).

שמי המלא הוא צבי משה רובין. אני קרוי על-שם שני סבים שלא זכיתי להכיר. בהעדר תמונות אף אינני יודע כיצד נראו: סבא צבי גולנדינר (Hersz Golendziner) וסבא משה רובין (Moszek Rubin).

רוב האנשים יודעים מי הם ומה הם רוצים להיות, אולם יש בינינו לא מעטים שאינם יודעים מי הם היו. או מי היו בני משפחתם בדור הקודם. וודאי לא מה עבר עליהם בעת מלחמת העולם השנייה ואף לפניה.

בקרב בני דורות ההמשך החיים עמנו יש לי קרובי משפחה "מהצד של אבי". הם ואני יודעים שאנו בני הדור השלישי, הרביעי או אפילו החמישי לקשר המשפחתי הזה, אך מהי בדיוק הקרבה בינינו? מי עמד בראש עץ המשפחה המשותף? איך מגיעים למידע הזה? האם הדבר אפשרי? האם יש תיעוד כלשהו שיכול לעזור לברר זאת? האם יש אנשים שיכולים לעזור לנו להגיע לתיעוד הזה? איך מוצאים זאת?

הרבה היינו ביחד עוד מימי הילדות, ואינו יודעים עדיין את הקרבה המשפחתית המדויקת. איך מוצאים זאת?

למעלה, מימין לשמאל: אבי אריה רובין, אמי זלדה, אלקה (מיטלמן) אדלמן (אמן של חנה שטרנושוס ועליזה סלומון) למטה, מימין לשמאל: צביקה רובין (אני) וחנה שטרנושוס (אדלמן)

אמי, זלדה (זושה, זופיה) גולנג'ינר, 1923-1996, נולדה בוורשה. היא הייתה הבת הבכורה במשפחה שכללה שני בנים ושלוש בנות. בוורשה הם התגוררו ברחוב מילא (Miła) מספר 39-41, לא רחוק מהמטה של מפקדת הארגון היהודי הלוחם בגטו ורשה בתקופת מלחמת העולם השנייה.

בעת שהגרמנים התקיפו את פולין, נמלטה משפחת גולנג'ינר מזרחה לרוסיה, הרחק ככל האפשר מהנאצים. במהלך הבריחה קצין גרמני היכה את סבי בקת רובה. סבי נפצע קשה, ובהמשך הבריחה מת מפצעיו. המשפחה הבורחת נאלצה להשאיר את גופתו ביערות ללא קבורה, כנראה טרף לחיות הבר.

בתום המלחמה בני המשפחה הגיעו למחנה עקורים בעיירה הגרמנית ואסראלפינגן (Wasseraufingen), ומשם עלו ארצה ב-1948 במסגרת תנועת "דרור". אחד מאחיה של אמי, יוסף גולנג'ינר, נהרג במלחמת השחרור חודשים ספורים לאחר עלייתו ארצה.

אבי, אריה (יהודה לייב, לאון) רובין, 1905-1977, נולד בלובלין. משפחת רובין הייתה אמידה ומנתה ארבעה בנים וחמש בנות. חלק מהם היו בעלי משפחות. בבעלות המשפחה היה בית מלון ליד תחנת הרכבת בלובלין, כמו גם כמה בתים ברחוב אחד במאי.

סבי, משה רובין, נפטר עוד לפני מלחמת העולם השנייה. שתי אחיות של אבי, חיה פרידה (תלה) רוטרובין (היא נישאה עוד בלובלין) ורבקה חוה רובין (לימים אהרונסון), עלו לארץ ישראל עוד לפני מלחמת העולם השנייה. גם יצחק (איזק) רובין, בנו של ישראל רובין (אחיו של אבי), עלה ארצה עוד לפני מלחמת העולם השנייה. הוא היה אז נער, ובהמשך למד בטכניון בחיפה.

אבי שירת בצבא הפולני. לאחר סיום שירותו לא היה עליו לעבוד לפרנסתו, כיוון שסבי הוריש לאמו של אבי, לאחותו ולו בית ובית מלון. השלושה התפרנסו יפה מאוד מההכנסה שסיפקו להם הנכסים האלה.

כשהמלחמה הגיעה ללובלין, אבי הצליח להימלט. איך? לאן? זכרתי מהסיפורים שהוא היה במחנה של עבודת כפייה, אך לא ידעתי פרטים נוספים. האם זה היה אצל הגרמנים? אצל הרוסים? עד לפני כמה חודשים לא ידעתי. לאחר המלחמה אבי חזר ללובלין, אך לא מצא בה אף שריד מהמשפחה הענפה. רוב אחיו ואחיותיו של אבי, ילידי לובלין שבפולין, נרצחו יחד עם בני משפחותיהם בידי הנאצים. היחידה ששרדה הייתה אנה רובין (לימים קרמר), בתו של ישראל רובין (אחיו של אבי). היא הייתה נערה צעירה והצליחה להתחזות לנוצרייה הודות למראָה שלה.

חלק מבני משפחת רובין בלובלין
(1930 או 1931)
עומדים מימין לשמאל: לאון וייס
(בעלה של רוז'ה), רבקה, יושי,
לובה, אריה (אבי, במדי צבא פולין)
יושבות מימין לשמאל: רוז'ה
(רייזל'ה), אסתר (סבתא שלי),
אנדז'ה (חנה)

ברחוב, כשבינו ובין תחנת הרכבת רק מגרש ריק", ומישהו אחר טען שהכתובת הייתה אחרת (בית מספר 8). בדברי ההספד על אבי שכתב שלמה שטוקפיש - הוא הכיר אישית את אבי - ב"קול לובלין" מספר 12 (ממאי 1978), מופיעה כתובת שלישית: רחוב אחד במאי מספר 2... איך מזהים את העובדות הנכונות בתוך ים של נתונים מעורפלים, סותרים וחלקיים (במקרה הטוב), או בתוך השממה של חוסר נתונים (במקרה הפחות טוב)? בשלב מסוים נרשמתי לקורס ללימוד השפה הפולנית. קיוויתי שהלימודים בקורס יקנו לי יכולת לאתר מידע באתרי האינטרנט הפולניים. זה לא ממש הועיל לי: הקורס הסתיים, לא תרגלתי שימוש בשפה הפולנית, וגם המעט שלמדתי נשכח.

(תאריך הצילום: 4.7.2017) I Maja No. 42

כל שידעתי על אודות קורותיו של אבי לאחר המלחמה, היה הפלגתו לארץ בקיץ 1947 באניית המעפילים "אקסודוס" (יציאת אירופה תש"ז). כשהאנייה התקרבה לחופי הארץ, משחתות בריטיות נגחו בה ואילצו את המעפילים, פליטי השואה, לעלות על שלוש אניות גירוש. המעפילים גורשו לצרפת ומשם לגרמניה! אולם מה קרה בתקופה שבין סוף מלחמת העולם השנייה לקיץ 1947? ומה קרה לאחר שהבריטים גירשו אותו לגרמניה? ב-1948 אבי הצליח לעלות ארצה. ב-1950 הוא נישא לאמי, שעלתה אף היא ארצה באותה השנה. אני נולדתי שנה מאוחר יותר, ב-1951. שנות ילדותי עברו ביפו. ידענו מצוקה כלכלית קשה: אבי עסק בכל עבודה קשה במסירות אין קץ למשפחתו. כדי להביא פרנסה הביתה וכדי לאפשר לי, בנו היחיד, להגיע להישגים בלימודים ובחיים. אני סבור שלו אבי היה חי היום, היה גאה מאוד בי ובהישגיי.

בשל פער הגילים הגדול ביני לבין אבי אינני זוכר הרבה מהדברים שהוא סיפר על אודות המשפחה בלובלין וחוויותיו במלחמה. הוא נפטר כשהייתי רק בן 26, ולכן בשנים שהתחלתי להתעניין ולחקור את תולדות המשפחה לא היה לי את מי לשאול: דור ההורים כבר הלך לעולמו, ודור ההמשך? חלקו לא התעניין, חלקו סיפק מידע אשר סתר את שידעתי.

לא ידעתי אפילו את שמותיהם המדויקים של אחיו ואחיותיו של אבי, אלה אשר נרצחו יחד עם בני משפחותיהם. חיפושי במאגרי מידע אחר קורבנות השואה וניצולי השואה לא הניבו הצלחות. בהקשר הזה יש לציין כי חלק מאתרי האינטרנט הרלוונטיים הם בשפות שאינני יודע: פולנית, גרמנית, רוסית.

בבדיקה של דפי עד ב"יד ושם" נמצאו כמה דפים על אודות בני משפחה, אך חלק מהמידע בהם לא תאם עובדות שהכרתי. פקפקתי במידת הדיוק של פרטים שמסרו בני משפחה אשר הגיעו ארצה עוד לפני השואה. ככל הנראה, הם לא זכרו במדויק פרטים מאותה התקופה. ככלל למדתי שזיכרונם של אנשים מבוגרים מאוד במשפחה, ובייחוד אם הם עלו ארצה בצעירותם ועוד לפני המלחמה, אינו מדויק כל כך. בשל כך היו שהחליפו שמות של בני משפחה מצד האב בשמות של בני משפחה מצד האם. טעויות כאלו בלבולו גם אותי בתחילת הדרך לנסות לשחזר את עץ המשפחה.

דוגמה לכך היא כתובת בית המלון המשפחתי ברחוב אחד במאי (1 Maja) בלובלין. מישהו אחד הצביע על כתובת אחת (בית מספר 42 - "זה היה הבית האחרון

החלטתי לתת לזה סיכוי במהלך השהות בעיר ולנסות להסתייע ביועצים של ה-FHL, אם כי לא ציפיתי שהביקור בספרייה הממוחשבת יניב גדולות ונצורות.

הגענו לספרייה בסביבות שלוש וחצי אחר-הצהריים. בכניסה ביררו עמנו מה אנו מנסים למצוא והפנו אותנו לקומה אחרת, שם יש התמקדות ביהודי פולין. באותה הקומה ביררו עמנו שוב את מבוקשנו ו"הצמידו" לנו יועצת, נזירה מורמונית.

הנזירה התיישבה לידנו, תחקרה אותי מעט, ואז החלה לחולל פלאים במחשב. הכימיה וההבנה בינינו היו מידיות. ראיתי שהיא מקצוענית בתחום של חיפוש מידע ובקיאיה בכמה שפות. היא גילתה המון רצון טוב, והתוצאות לא איחרו לבוא.

רק כמה דקות נדרשו לה כדי למצוא את רישומי הלידות של אבי, של אחיו ואחיותיו ושל הוריהם.

בתחילה לא הייתי משוכנע בנכונות ממצאיה, ואפילו התווכחתי אֶתה. היא מצאה את Moszek Rubin, ואילו אני חיפשתי את Moshe Rubin (סבי); היא מצאה את Ester Rubin, ואילו אני חיפשתי את Estera Rubin (סבתי); היא מצאה גם את אבי, Juda Lejb Rubin, כתיב אשר לא הייתי מנסה לחפש לעולם, לפני שפגשתי אותה. ואז נפרץ אצלי המחסום: נזכרתי בדרך האיות הפולנית והבנתי שייתכן כי שמות נרשמו בהתאם להיגוי שלהם ביידיש או בפולנית, או בהתאם לכינויי החיבה. הבנתי כי עלי "לגלות פתיחות" לדרכי איות השונות מאלו שאני משתמש בהן. הבנה זו פתחה שער גדול ואפשרה לי לאתר מידע אשר לפני כן לא יכולתי להגיע אליו. אנשים שישבו בעמדות מחשב סמוכות, קמו ובאו לראות את הפלא. אחת מהם אמרה לנו: "יש לכם מזל גדול! אני מחפשת כאן כבר שלושה שבועות ולא מוצאת כלום, ואילו אתם הצלחתם תוך כמה דקות!"

חלק מהרשומות שמצאנו, הפנו אותנו למסמכים סרוקים. אותם המסמכים היו בכתב יד, והם כללו תיאור מלא של עדות שנרשמה. שלושתנו - אשתי, בתנו ואני - היינו נרגשים מאוד. דמענו בראותנו לפתע רשומות בני המשפחה.

הרישומים הסרוקים היו ברוסית, וכתב היד ברשומות היה באותיות קיריליות. הסיבה לכך היא שבאותה העת חלקים מסוימים מפולין השתייכו לרוסיה. לפתע ראיתי שבתחתית המסמכים העדים חתמו בעברית! אחד מהם היה סבא רבא שלי, יצחק יחזקאל רובין. לפני רגע אפילו לא ידעתי את שמו ואת שם אשתו, ליבה באום, סבתא רבתא שלי.

התפנית החלה בטיול בארצות-הברית שערכתי יחד עם משפחתי ב-2016. אני אוהב לטייל בעולם, ואת הטיולים אני מתכנן בפרוטרוט זמן רב לפני הנסיעה. בעת ההכנות לטיול הזה גיליתי כי בסולט לייק סיטי שביוטה הכנסייה המורמונית הקימה ומנהלת את ה-Family History Library (FHL) - ספרייה ממוחשבת אשר מתועדת בה כל פיסת מידע על אודותיו של כל אדם. בין השאר אפשר למצוא בספרייה הממוחשבת הזו רישומים על אודות יהודי אירופה. כמו כן יש שם יועצים המתמחים באיתור מידע ועמדות מחשב לחיפוש מידע.

עוד בארץ נכנסתי למאגר המידע של ה-FHL, אך לא הצלחתי למצוא בו פרטים של בן משפחה כלשהו. מסלול הטיול המתוכנן כלל לינה בסולט לייק סיטי (בדרך צפונה), ואולי גם ביקור קצר במקדש המורמונים.

(תאריך הצילום: 4.7.2017) I Maja No. 8

20 Состоится въ городѣ Мѣлѣвѣ Восемнадцатаго / Тридцатаго / Июня.
 Мѣсяца Восемьмѣ Мѣлѣвскаго года въ два часа пополу-
 днѣ. Явившимся свѣдѣцъ Ицекъ Хаскель Рубинъ съ супругою
 жителемъ въ городѣ Мѣлѣвѣ Тридцати / Мѣсяца
 Рѣдъ въ присутствіи свѣдѣцъ Ицекъ Хаскель Рубинъ
 Мѣлѣвскій, а также Иосифъ Бидерманъ Мѣлѣвскій. Рѣдъ
 этотъ Рѣдъ Ицекъ Хаскель Рубинъ въ городѣ Мѣлѣвѣ,
 и предъ нами Младенца Мужскаго
 пола объявляя, что онъ родился въ городѣ Мѣлѣвѣ
 Родина / Двадцати / Мѣсяца / Мѣлѣвскаго года въ два часа пополу-
 днѣ отъ законной его жены Либѣ
 урожденной Баумъ Двадцати восьми лѣтъ отъ Рѣдъ, Младен-
 цу этому при исповѣданіи реченнаго обряда дано имя
 Моше. Актъ сего объявляющаго и свидѣтельствующаго
 изданный нами и присутствующими подписанъ -
 Исполнители Гражданскаго Состоянія. Имями (подпись)
 Ицекъ Хаскель Рубинъ Ицекъ Хаскель Рубинъ Иосифъ Бидерманъ
 יצחק חסכל רובין יצחק חסכל רובין יוסף בידרמן

דוגמה: תעודת הלידה של משה רובין, (משה רובין). אחד העדים שחתמו בעברית הוא אביו (סבא רבא שלי), יצחק יחזקאל רובין (Icek Haskiel Rubin)

Rubin Moszek - Birth Record No. 20 (Zolkiewka 23-June-1868)

התמונה מתוך האתר של ה-FHL

אם לא די בעזרה הנפלאה שהיא הושיטה לנו עד כה, הנזירה הזו גם תרגמה עבורנו את תמצית המסמכים מרוסית לאנגלית. כך למשל בדוגמה שלעיל התרגום לאנגלית הוא כדלקמן:

Birth Record No. 20. Zolkiewka, of Moszek Rubin, born on 23rd June, 1868, son of Icek Haskiel Rubin, a merchant, 30 years old, and of his wife, Liba, maiden name Baum, 28 years old. Witnesses: Szlama Wiechtier, 55 years old, and Josif Biderman, 59 years old, synagogue instructors.

לאחר הטיוח, משהייתי מצויד בכלים ובהבנה טובים יותר לגבי חיפוש שמות, יישמתי בחיפוש תובנות רבות אשר גיבשתי עם הזמן. חלק מהן התבססו על עצות של הנזירה, ואת חלקן גיבשתי בעצמי:

- בשאלות באתרי חיפוש אפשר לאיית במדויק שם מסוים (exact match) הידוע לכם (ואז לעתים לא תתקבלנה תוצאות), או לחלופין לבחור באפשרות של חיפוש פונטי (sounds like) (ואז יכולות להתקבל הרבה תוצאות לא רלוונטיות). מובן שכדאי לצמצם את השאלתה לאזור גאוגרפי מסוים (עיר, אם יודעים מהי).
- גם אם חושבים שידועים את מקום הולדתו או פטירתו של משהו, כדאי לחפש גם בעירות סמוכות.
- לפעמים יש טעויות הנובעות מדמיון בין אותיות אשר "נשמעות דומה". כך למשל ייתכנו חילופים בין S ל-Z, בין M ל-N או בין D ל-T. לפיכך השמות Pisen, Pizen, Pisem, Pizem (שם העלומים של סבתא אסתר רובין) יכולים לייצג שם משפחה אחד ויחיד.
- ייתכן שהגורם אשר שלט באזור מסוים ושפתו ישפיעו על דרך איות השם:
  - ☒ Baum ו-Bojm הן שתי דרכים לכתיבת שם העלומים של סבתא רבתא ליבה רובין - האחת (בויס) ביידיש, האחרת (באום) גרמנית.
  - ☒ את השם Necha (נחה, נחמה), שמה של אחות סבתי, מצאתי בכתיב הרוסי: HEXA.
  - ☒ את השם יצחק אפשר לאיית בצורות אחדות, לרבות בכינוי החיבה Icek. גם את השם יחזקאל אפשר לאיית בכמה דרכים: Chaskil, Haskiel וכן הלאה (יצחק יחזקאל רובין היה סבא רבא שלי).
- בפולנית יש אותיות "מיוחדות" המשפיעות על ההגייה. כך למשל את האות ę אפשר להחליף ב-en, את האות ą לעתים אפשר להחליף ב-on ואת האות "ש" אפשר לכתוב בכמה דרכים: ś, si, rz, sz. בחיפוש הראשוני, כשעוד לא ידעתי זאת, ניסיתי לאיית ש' רק כ-sh. בפועל שם המשפחה מונצש (שם העלומים של סבתי, חיה גולנג'ינר) יכול להיכתב בכמה דרכים: Moncasz, Maćasz, Moncarz, Maćarz.
- הופעה של השדה "View Image" ברשומה מסוימת ב-Jewishgen מבטאת קישור למאגר מידע,

כל זה קרה ביום שני. ביום זה הספרייה נסגרת כבר בחמש אחר-הצהריים, ואנחנו הגענו אליה רק בשלוש וחצי אחר-הצהריים. היה חבל לא להמשיך במחקר. הנזירה שאלה אם נרצה להמשיך למחרת בבוקר. אף שלמחרת הייתה מתוכננת לנו נסיעה ארוכה של כ-450 קילומטרים אל העיירה ג'קסון שבמדינת ויומינג, לא רצינו להחמיץ את ההזדמנות הנדירה להסתייע ביועצת הנהדרת הזו. אמרתי לה שלמחרת אוכל להתעכב עד לאחת-עשרה בבוקר. הנזירה צחקה ואמרה שבדרך כלל היא מגיעה לספרייה בעשר בבוקר. היא הוסיפה כי היא סבורה שתוכל למצוא מידע נוסף על דורות קודמים במשפחה. כבר חשבתי שהעניין אבוד, ואז היא שאלה: "אתה מבטיח להיות כאן מחר בשמונה בבוקר? אם תבטיח לי, גם אני אגיע". הסכמתי בשמחה.

למחרת בבוקר השכמנו קום והתייצבנו בפתח ה-FHL עוד לפני שעת הפתיחה. כשנכנסנו, האיש בדלפק המודיעין שוב שאל אותנו מהי מטרת בואנו. אמרנו לו שקבענו להיפגש עם היועצת המסוימת "שלנו" ונקבנו בשמה. הוא פקפק ושאל: "אתם בטוחים? היא איננה מגיעה לכאן לפני עשר בבוקר".

חששתי שכל העניין מתמסמס, אולם אז היא הגיעה, להפתעתו הרבה של האיש בדלפק המודיעין. לא זו בלבד שהיא הגיעה, היא גם הביאה דפים שהדפיסה בביתה בערב. התברר כי היא המשיכה במחקר על אודות בני משפחתי שעות ארוכות לאחר שעות עבודתה! היה זה מרגש ביותר עבורי להיווכח בנתינה כזו מכל הלב.

המשכנו לחפש ביחד. הצלחנו לאתר רשומות לידה, נישואין ומוות של לא מעט בני משפחה. במקרים מסוימים הגענו עד חמישה דורות אחורה.

בחיפוש נעזרנו באתרי אינטרנט דוגמת JewishGen, PRADZIAD, Ancestry, Poland-JRI, Szukajwarchiwach ו-Routes to Roots.

כבר במהלך הביקור התחלתי לרשום את הממצאים בתוכנה החינמית FamilySearch.

לקראת סיום המפגש הנזירה הסבירה לי בקצרה על אודות השימוש בכלי חיפוש ותיעוד, מסרה לי פרטים ליצירת קשר אישי עם מנהלת מדור המחקר במוזיאון השואה בווישינגטון, ואפילו רשמה את חשבון הדוא"ל הפרטי שלה כדי לסייע לי מרחוק.

מה אפשר עוד לומר? האישה הזו מדהימה!

אני מייעץ לכל המעוניינים לבקר ב-FHL לבדוק את שעות הפתיחה העדכניות, להגיע בימים ששעות הביקור ארוכות יותר ולהקצות לכך זמן רב ככל האפשר.

ובאמצעותו אפשר לראות עותק סרוק של הרישום המקורי בכתב יד. בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה בדרך כלל באזור לובלין הרישום היה בכתב יד קירילי ישר (ברוסית), ובתחתית הרשומה הופיעו חתימות העדים (לעתים בעברית או ביידיש). חברים רוסים שלי התקשו לפענח את הרוסית הזו, אבל הדבר נדרש כדי להבין את המסמכים האלה. במסמכים המקוריים מופיע מידע המאפשר "להגיע לאנשים נוספים". למעשה, בדרך זו הגעתי באחד הענפים המשפחתיים שבעה דורות אחורה.

- לעתים מצוין רק מספר מזהה של כרטיס מיקרופיש. במקרה כזה יש להזמין תדפיס שלו (בתשלום).
- קיימים אתרים ותוכנות לבניית עצי משפחה. אפשר לחפש בהם "עצמאית" (בחינם), או "לבקש" מתוכנת האתר למצוא בעצמה (תמורת תשלום) התאמות אפשריות ולהוסיף את המתאימות (לאחר אישורכם) לעץ המשפחה שלכם. בדרך כלל באפשרויות החינמיות יש הגבלה של כמות השמות והתמונות שאפשר לשמור. בהתאם לגובה התשלום (או התרומה) מוצגות אפשרויות נוספות ומתקדמות יותר.
- התאריכים שברשומות יכולים להיות לפי הלוח הגרגוריאני או לפי הלוח היוליאני.
- לא תמיד נרשמה שנת הלידה המופיעה במסמכים היא אכן השנה האמיתית. הסיבות לכך מגוונות: הבעל היה צעיר מהאישה, רצון להימנע משירות צבאי, רצון לזכות בסיוע או בזכויות שנועדו לאנשים בגילאים מסוימים וכן הלאה. מובן שלעתים היו "סתם" טעויות ברישום.
- לעתים אנשים לא נרשמו כדי להימנע מתשלום מיסים, או מפני שהרישום עצמו היה כרוך בתשלום.

לאחר הטיוח המשכתי במחקר ובחיפושים באתרי אינטרנט רלוונטיים. בד בבד התכתבתי עם הנזירה לא מעט, והיא מצאה ותרגמה עבורי מסמכים אשר סייעו לי מאוד למצוא רשומות על אודות בני משפחה נוספים. היא אף החלה לבנות עבורי את עץ המשפחה שלי באמצעות התוכנה החינמית RootsMagic Essentials (השימוש בגרסה המתקדמת יותר של התוכנה כרוך בתשלום). בהמשך היא גם קישרה ביני לבין גורמים בפולין כדי להמשיך באיתור מידע (הפעם על אודות משפחתה של אמי).

גם אשת הקשר במוזיאון השואה בווינגטון (USHMM) "הפעילה את עוזרותיה", והודות לה קיבלתי מסמכים רבים והפניות לארכיונים. בארכיונים האלה נמצאו

מסמכים רלוונטיים נוספים.

חלק גדול מהמידע הושג הודות לשירות האיתור הבינלאומי (ITS: International Tracing Service) שבארכיון באד ארולסן (Bad Arolsen). בין השאר קיבלתי סריקות רלוונטיות מתוך "Lublin, Poland: Initial registration of Lublin's Jews - October 1939 and January 1940". ברשימות הללו מצאתי את פרטיהם של אבי ושלוש אחיו, אך לא את אלה של אחיותיו.

בהתכתבות שלי עם ארכיונים שהחזיקו בצילומי מסמכים רפואיים של אבי, גיליתי כי בשלב מסוים כל המסמכים מארכיון באד ארולסן הועברו לשטוטגרט, ומשם הפנו אותי לארכיון של מדינת באדן-וירטמברג. פניתי אליהם, ואכן היו שם מסמכים רבים שעסקו באבי. הם סרקו עבורי (תמורת תשלום) את המסמכים ושלחו לי אותם.

מתוך המסמכים השונים שקיבלתי מהמקורות הנ"ל הצלחתי לבנות את התסריט הבא אודות קורותיו של אבי:

- כתובתו של אבי בלובלין: **אחד במאי 42**. הכתובת הזו מופיעה -- באחד המסמכים של הצלב האדום. המסמך הזה נכתב בכתב יד, וחתימתו מופיעה עליו! הוא למד בבית ספר יסודי, ולאחר מכן סיים שלוש שנות לימוד בבית ספר תיכון והוכשר לשמש כטכנאי רדיו (radio monteur).
- הוא שירת **שירות פעיל בצבא הפולני בשנים 1931-1930**.
- אביו, משה רובין, הוריש לו, לאמו ולאחותו בית ובית מלון, "**מלון קרקובסקי**" (Krakowski Hotel), ואלה פרנסו אותם ברווחה.
- כשהגיעה המלחמה אל לובלין **בסתיו 1939**, אבי **המשיך לשהות בעיר במשך שישה שבועות**. לאחר מכן **ברח ל-Lemberg (כיום: Lviv)**, **אזור בפולין שרוסיה כבשה, ושם הוא היה עד ליוני 1940**. איני יודע מה קרה לשאר בני המשפחה באותו הזמן ומדוע לא נמלטו גם הם.
- **יוני 1940** **אבי נאסר בידי הרוסים** יחד עם פליטים רבים אחרים. הוא נשלח לתוככי רוסיה, ומשם **למחנה העבודה Wanz-Ozera שברפובליקה הסובייטית הקרלו-פינית** (רפובליקה שהוקמה ב-1940 בשטח של חבל קרליה הנמצא בין רוסיה לפינלנד), כ-70 קילומטרים מגבול פינלנד. במחנה הזה האסירים עבדו עבודת פרך בכריתת עצים, בעבודות כבישים ובחציבה. מדי יום היה עליהם לצעוד כמה קילומטרים

אבי, אריה רובין, בלובלין

- בקור העז וללא לבוש מתאים - מבקתות העץ שהם גרו בהן אל מקום העבודה ובחזרה. המחנה עצמו היה מוקף בגדרות תיל ומגדלי שמירה. אפילו מי שתייה לא היו להם, והם נאלצו לשתות מים עומדים שמצאו באגם קטן. מכאן נגזר גם שם המחנה, Wanz-Ozera:

משמעות המילה Ozera היא "אגם מים עומדים".

אבי, שגדל במשפחה אמידה ולא היה חייב לעבוד למחייתו, נאלץ עתה לעבוד עבודת פרך ולהסתגל לתנאים הירודים במחנה (בכל ההיבטים - מגורים, אוכל, סניטציה, בריאות). במחנה העבודה הוא חלה קשות בריאותו: הוא סבל משיעול בלתי-פוסק, ירק דם, חש כאב עז בחזה וקדח מחוס. למרות מצבו הקשה הוא לא קיבל שום טיפול רפואי. הוא שהה במחנה כשישה חודשים, ולאחר מכן הועבר למחנה עבודה אחר.

- אבי לא זכר את שם המחנה הזה. מצאתי מסמך שהוא מתאר בו כי הועבר לשם יחד עם עוד 400 אנשים - תחילה ברכבת, ולאחר מכן בספינה אשר שטה בנהר במשך כשלוש-ארבע שעות. גם במחנה הזה האסירים עבדו עבודת פרך, וגם בו היו גדרות תיל ומגדלי שמירה. מצבו של אבי המשיך להחמיר, ורק אז הוא נשלח לבית חולים אשר נמצא כחמישה קילומטרים ממחנה העבודה הזה. בבית החולים הוא שהה 17 ימים. אף שהוועדה הרפואית שם קבעה כי הוא סובל מ-50% נכות, ואם התנאים לא ישתנו הנכות צפויה להגיע ל-100%, הוא הוחזר למחנה העבודה. אבי הוכרח להמשיך לעבוד באותם התנאים, ומצבו אכן החמיר. באחד המסמכים הוא מתאר שהיה במקום אשר נמצא כ-20 קילומטרים מפלסצק (Plesetsk).
- בתחילת קיץ 1941 הוא הועבר לארכנגלסק. אף שהוא הוגדר כ"עובד חלש", הועסק בעבודות פיזיות. מצבו הבריאותי המשיכה להידרדר.
- בסוף 1941 הוא שוחרר, אך הונחה להישאר במייבדגורסק (Miedwedegorsk). הוא קיבל אישור תנועה והחל מיד במסע למייבדגורסק. בדרך לשם הוא הורד מהרכבת בוולוגדה (Vologda), נשלח לקויבישב (Kulbishev, כיום סמרה), וממנה לפרונוזה (Frunze) בירת קירגיזסטן. הוא נשלח שוב לעבודת כפייה והיה בקירגיזסטן עד לתום המלחמה.
- ב-1944 הוא שבר את עצם הבריח ואת ידו השמאלית בטוקמק (Tokmok) שבצפון קירגיזסטן.
- אשר לתקופה שלאחר המלחמה גיליתי כי הוא היה בלודז' ביולי 1945. לאחר מכן מצאתי שהוא טופל רפואית בפרונוזה עד 1946.
- אבי חזר ללובלין ושהה שם במאי-יולי 1946. כיוון שלא מצא אף אחד מבני משפחתו, המשיך אל מחנה

העקורים ואסרלאפינגן שבגרמניה.

- ב-23 בספטמבר 1946 אבי אושפז עקב מצבו הבריאותי הקשה ב-Gauting Sanatorium.
- התיעוד של שהותו במחנה ואסרלאפינגן מתחיל באוקטובר 1946.
- בקשתו של אבי להגיע לארץ מופיעה במסמכים מארכיון באד ארולסן (אוקטובר 1946) וברשימות שהוכנו ביוני 1947 במחנה העקורים ואסרלאפינגן.
- הוא שהה בוואסרלאפינגן עד ליולי 1947, ואז עזב את המחנה וניסה לעלות לישראל בספינה "אקסודוס" (יציאת אירופה תש"ז). הספינה הפליגה לחיפה מנמל סט (Sète) שבצרפת אל חיפה. ספינות הגירוש הבריטיות החזירו את אבי ואת שאר העולים תחילה לצרפת, ומשם למחנה פפנדורף (Peppendorf) בצפון גרמניה! ניצולי השואה נתפסו ונהרגו כמעט בידי הבריטים, ואז הוחזרו למחנות בגרמניה!
- שמו של אבי נמצא ברשימת העוזבים את מחנה העקורים בשבוע שבין ה-27.7.1947 ל-2.8.1947 (אני סבור כי חלה טעות בחודש, שכן "אקסודוס" נתפסה ב-18.7.1947).
- ברשומה מה-26.2.1948 נכתב כי הוא חבר בקהילה היהודית במינכן.

מסלול נדודיו של אבי במהלך המלחמה

• בקיץ 1948 אבי עלה לישראל.

אם נציג על מפה את "נקודות העגינה" של אבי עד להגעתו למחנה העקורים ואסראלפינגן שבגרמניה, נקבל את התיב הייסורים שלו במהלך המלחמה. את התוואי המוצג במפה בחרה תוכנת Google Maps, והוא מאפשר נסיעה במכונית פרטית בכבישים של היום. מובן כי התיב בפועל היה שונה מאוד בימים ההם.

לפני כמה חודשים קראתי ב"קול לובלין" כי מתוכננת נסיעה קבוצתית ללובלין, נסיעה שמטרתה השתתפות באירועים לציון 700 שנה להקמת העיר לובלין ו-75 שנה לחיסול הקהילה היהודית בעיר. עבורי הייתה זו הזדמנות מיוחדת. אף שכבר הייתי בגרמניה ובאוסטריה כמה פעמים, לא הצלחתי "להביא את עצמי" לבקר בפולין. האירוע המיוחד הזה וההצטרפות לקבוצה של יוצאי לובלין ודורות ההמשך הפיחו בי מוטיבציה. יצאתי למסע מיוחד מאוד, מסע שהיה כרוך במשא נפשי לא קל.

במהלך המסע הזה התוודעתי לאנשים נפלאים - הן מהקבוצה הישראלית, הן ממדינות אחרות והן מהגוף בלובלין שארגן את האירועים. זו הייתה הזדמנות נהדרת להכיר חברים ולשמוע מהם סיפורים מרגשים, סיפורים המשיקים זה לזה ולעתים אף חופפים חלקית. בין השאר נפגשתי ויצרתי קשרים טובים עם גנאלוגים מומחים, ואני מקווה שאלה יסייעו לי גם בהמשך.

כבר במהלך הכנס בלובלין גיליתי שלמרות התקדמותי הנכבה באיסוף מידע, אפשר להפתיע אותי ולחדש לי. גיליתי כמה כתובות של בני משפחה של אבי בלובלין. רובן היו ברחוב אחד במאי, אך חלק מהכתובות היו במקומות אחרים בעיר. כך למשל בגרודזקה 20 התגוררה כנראה סבתא רבתא שלי, רייז'לה מיטלמן; בקובלסקה 4 התגורר כנראה סבא רבא שלי, אברהם פיוס. שניהם "מצד סבתי", אסתר רובין (פיוס).

ממצא מפתיע אחר היה שאישה בעלת שם זהה לשם העלומים של אחות אבי, רייז'לה רובין, נקברה בבית העלמין היהודי בלובלין ב-1941. באותה העת אחותו של אבי כבר הייתה נשואה ללאון וייס, כלומר שם משפחתה היה אמור להיות וייס. האם האישה שנקברה בבית העלמין היהודי היא אחותו של אבי?

ברור כי המידע אשר מומחי הגנאלוגיה מצאו בזמן הקצר שעמד לרשותנו, יכול לתפוח אם נמשיך בחיפושים. זו אכן הכוונה. אשר לוורשה, העיר שמשפחתה של אמי חייתה בה, הרי המצב מורכב יותר בשל הרס העיר והארכיונים בתקופת מלחמת העולם השנייה. הגנאלוגים בלובלין הפנו אותי לגנאלוג המתמחה בידע על אודות ורשה, ונראה מה הוא יעלה בחכתו. התוודעתי גם למקורות ולאתרי חיפוש רבים נוספים, ואלה מצריכים המשך עבודה שלי. המחקר נמשך. העתיד עוד לפני, כדי לחשוף יותר ויותר מהעבר. והיה לנו עבר!

סבא רבא שלי, הרב חיים ברוך בורשטין מלובלין

משפחתי

נדהם ושאל את סבו: "הכיצד?" ענה סבו הרב: "היהודי עשיר דיו ויכול להרשות לעצמו לקנות עוף אחר, ואילו האישה ענייה. אם אפסוק שהעוף פסול, לא יעלה דבר על שולחנה בשבת". אבי לא הבין שהתורה היא "תורת חיים". הוא לא הבין את פסיקתו של הסב ואת אי-השוויון של הבריות בפני הדת. אבי לא מצא את מקומו בחיק משפחתו שומרת המצוות ודבק במימוש החלום הציוני. עד מהרה גמלה בלבו ההחלטה לעזוב את פולין ולעלות לישראל.

סבא רבא - חקר וגילוי

לפני כשנה פתחתי את קופסת הנעליים הישנה שנשארה אחרי מות הורי. הקופסה הכילה תמונות, מכתבים משנת 1933 (מיעוטם בעברית גבוהה, רובם ביידיש), וכן תעודות מספר ופנקסים. הגעתי לשלב בחיים, שבו אדם מחפש שורשים ומוצא חיבורים ומשמעות.

רעייתי ואני יצאנו למשימת החקר בסיועו של החוקר תדאוש פז'ישטויצקי (Tadeusz Przysiojecki) ממרכז "שער גרודצקה - תאטר NN" שבלובלין. בסיועה של ד"ר לאה גרפינקל תרגמנו מבחר מכתבים מיידיש לעברית ותכננו לערוך מסע לאזור לובלין. נברתי בפנקס הכתובות של הורי ויצרתי קשר עם טובה ארליך, בת-דודה של אבי המתגוררת בירושלים. מקורות המידע הכתובים ומקורות המידע הדבורים סייעו לנו לגלות פרטים על אודות הסבא רבא שלי.

גילינו שחיים ברוך בורשטין נולד בביסקופיצה (Biskupice) ב-11 באוגוסט 1865. אביו יהושע היה סוחר לחומרי בניין, ואמו הייתה רחומה לבית אלברט. בהיותו בן תשע-עשרה נשא לאשה את פרידה-ציפה לבית פרידהיים בעיירה אירנה (Irena), כיום חלק מהעיר דמבלין. הם עברו לעיר לובלין וגידלו חמישה ילדים: חיה רוזה, פייגה ברכה, יהושע יעקב, מאשה ויוסף. הילד השלישי, סבי יהושע יעקב בורשטין, נשא לאשה את רבקה רחל קופרהומר ועבר יחד עמה לשצ'בז'שין. הוא יחד עם אשתו, בנו, כלתו, נכדו ובתו הצעירה נספו בפולין ולא זכו להכירנו.

הורי עלו מפולין לבדם. אמי ז"ל, נעמי (זיסל) לבית גרויסר, עלתה בשנת 1935. אבי ז"ל, שמחה בונם בורשטין, עלה כנציג של תנועת הנוער בית"ר בשנת 1932. הם נישאו בתל-אביב. לי ולאחי הבכור אמנון היה מספר מועט ביותר של בני משפחה קרובים, ולא ידענו אפילו את שמות הסבתות ושמות הסבים. הורי לא דיברו על אודות משפחתם ונצרו את אובדנם עמוק בחדרי לבבם. בדרך כלל סיפורים בנושא המשפחה סופרו כשרצו "להעביר מסר", בבחינת מעשה אבות סימן לבנים.

אבי, שמחה בונם ז"ל, התחנך בבית דתי אדוק בעיירה שצ'בז'שין (בפולנית: Szczepleszyn, ביידיש: שעברעשין) שבמחוז לובלין, אך לא השלים עם אורח החיים הדתי. הוריו - אמו רבקה רחל ואביו יהושע יעקב, שהיה רב מחתן במחוז לובלין - התפרנסו מניהול חנויות לחומרי בניין ולכלי עבודה. שניהם הומתו בידי הנאצים. לפרנסתו הלך אבי בדרכם. עם עלייתו עסק בכל הבא ליד בחקלאות ובבניין עד שקנה משק בכפר-סבא, צבר כסף והתחיל במסחר. שלא כמוהם, הוא בחר להיות חילוני, שהרי כבר בילדותו לא הקפיד על הלכות הדת. בעקבות אובדן משפחתו הגרעינית התחזק בהחלטתו, ולא אחת ביטא את תחושותיו: משפחתי הייתה יראת שמים. איפה היה אלוהים?! איך הוא אפשר לשואה כזו להתרחש?!

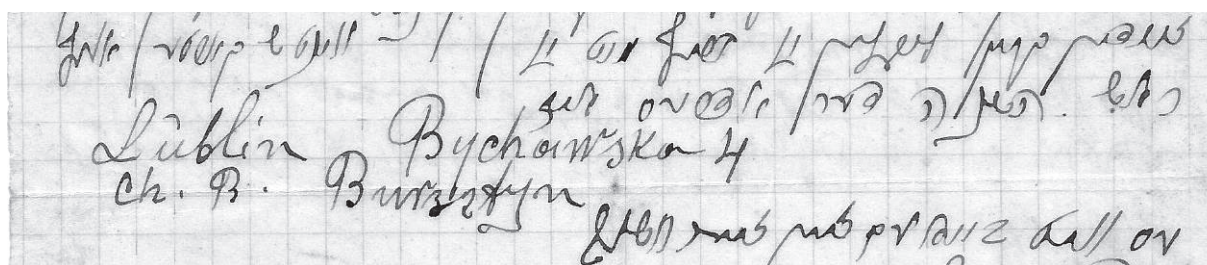
סבא רבא לפי הסיפורים

על סבא רבא, חיים ברוך בורשטין, שמעתי מאבי. אבי הזכיר את סבו מעט מאוד. מובן שהוא לא ציין את שמו, אלא פתח בסיפור ואמר: "סבי..."

חיים ברוך בורשטין לימד בישיבות בלובלין. בשנת 1930 נפתחה ישיבת חכמי לובלין, והוא לימד גם בה. נכדו, אבא שלי, נשלח אליו ללמוד בישיבה. בזיכרוני נצרב סיפור אחד שסיפר אבי על אודות חוויה שחוה באותה תקופה, בעת שהתלווה לסבו: באחד הימים, כשכולם היו עסוקים בהכנות לשבת, הגיע אל הסב יהודי ושאל אם מותר לאכול את העוף שבידו. הסב פסק שהעוף פסול ואסור לאכילה. אחר כך הגיעה אל הסב אישה, ובפיה אותה השאלה ואותם הסימנים. "כשר", פסק הסב. אבי

טובה ארליך, בת-דודתו של אבי, זכרה את דברי אביה על סבה: "הוא היה גבה קומה, וכשהלך, האדמה כאילו רעדה מתחתיו". יכולתי לראות בעיני רוחי את דמותו המרשימה של סבא רבא, דמות שהזכירה את תיאורו של בר-כוכבא בשירו של לוי קיפניס: "איש היה בישראל [...] איש צעיר גבה קומה / עיני זוהר לו".

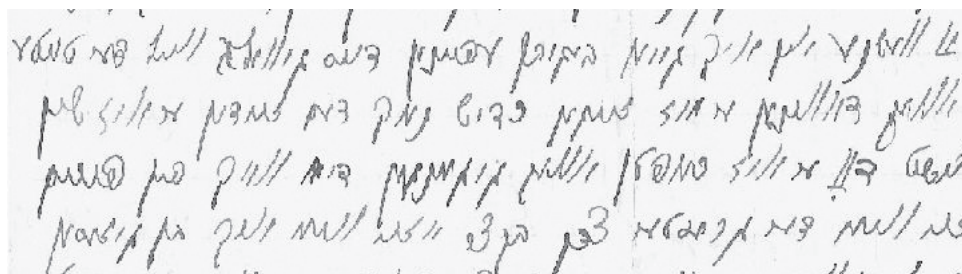
במכתב ששלח מפולין יהושע יעקב (סבי) לבנו שמחה (אבי) בארץ, הוא ביקש ממנו לכתוב ברכת שנה טובה לסבו חיים ברוך. בדרך זו גילינו את כתובתו של סבא רבא: ביחאווסקה 4, לובלין.

הכתובת: לובלין, ביחאווסקה 4
ח"ב בורשטין

בתשרי ה'תשע"ז, אוקטובר 2016 טסנו לפולין וביקרנו בלובלין וסביבתה. עברנו במקומות שבני משפחתנו חיו בהם בטוב וברע. הגענו גם לכתובת שצוינה במכתב ומצאנו בית חד-קומתי, "נחבא אל הכלים", בעורפו של בניין רב-קומות. המקום קרוב מאוד לתחנת הרכבת. במהלך חיפושינו אחר הכתובת נעזרנו בסנדלר בן סנדלר, אשר סיפר לנו שלפני המלחמה חיו באזור משפחות יהודיות רבות. כשאיתרנו את הבית, נוכחנו לדעת שפועל בו גן ילדים. אינני יודע אם זה היה ביתו הקבוע של סבא רבא. השתהינו במקום, הוצפנו ברגשות ולא העזנו להתקרב יותר מדי... חשנו זרים.

במכתב, ששלחה ארצה סבתי רבקה רחל, בישרה לאבי כי סבו - החותן שלה חיים ברוך - מת בפורים.

תרגום לעברית:

עם שחר אני הולכת לפתוח את החנות. אבא אינו פותח, כי הוא הולך להתפלל. הוא חייב לומר קדיש על הסבא. סבא, לא עלינו, כבר אינו אתנו. הוא מת באופן פתאומי בשבוע של פורים. זה מוות של צדיק גדול.

בתעודת הפטירה שהוצאה מהארכיב בלובלין, נכתב כי תאריך הפטירה של סבא רבא הוא 16 במרץ 1938, שנת תרצ"ח. חיים ברוך נפטר ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה. הוא היה אחד הרבנים הפוסקים בקהילה היהודית בלובלין, קהילה שהיוותה כשליש מאוכלוסיית העיר. אלמנתו של חיים ברוך בורשטין, פרידה ציפה, נורתה למוות יחד עם חתנה ב-13 בנובמבר 1941 ברחוב ניקולאי (Mikolaja) מספר 15 בלובלין. את המידע הזה גילינו בעיון באתר האינטרנט של ארגון JewishGen.

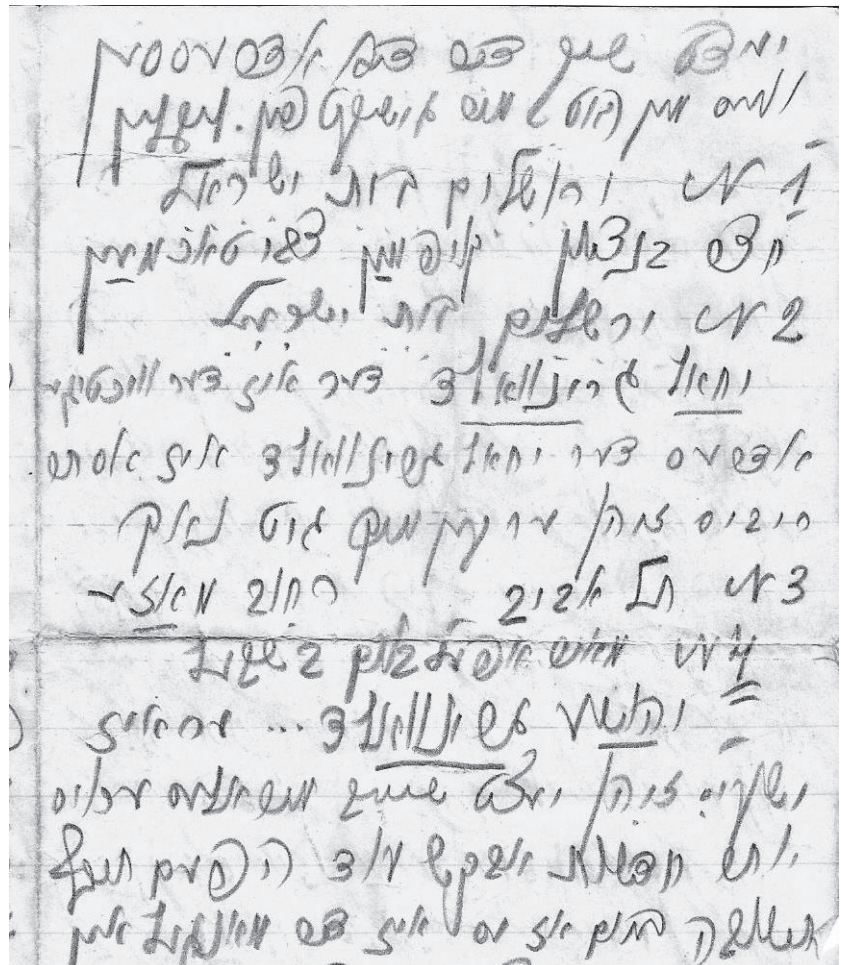
דמותו של חיים ברוך בורשטין סקרנה אותי, והצלחתי "לחלץ" מעט מתווי פניו. אין בידי תצלום שלו, וכפי הנראה, כל אלה שחיו בקרבתו או נמנו עם קהל תלמידיו הלכו כבר לעולמם. אולם ישנן כתובות שהופיעו במכתב שסבי שלח לאבי. ככל הנראה בכתובות האלו התגוררו

בני משפחה או תלמידים של סבא רבא מלובלין.

"הדואג לימים זורע חיטים, הדואג לשנים נוטע עצים, הדואג לדורות מחנך אנשים" (יאנוש קורצ'אק). סבא רבא שלי חי את חייו בענווה, ביראת שמים ומתוך תחושת שליחות ודאגה לדורות ההמשך.

אני נושא בתוכי את מורשתו: זקיפות קומה, צניעות ויושרה, כבוד לזולת וליקום. אני שואל את עצמי: מה ירשתי מאבי? במה אני דומה לסבי? אני מרבה לחפש חיבורים אליהם. הודות לזיכרונות ולדיבורים על אודות סבא רבא, סבי, אבי וכל יתר בני המשפחה שהלכו לעולמם בשואה הנוראה, הם קיימים בלבי לעד.

נתניה, 2017

התרגום לעברית:

אני שולח לך את הכתובות ששלחו לי מלובלין:

1. ירושלים, בית ישראל, חצר בנציון קויפמן, צבי טאכמען.
2. ירושלים, בית ישראל. יחיאל גרינוואלד הוא בנה של אסתר חיביס. הוא מכיר אותי היטב.
3. תל אביב, רח' מזא"ה.
4. מאיר אפלבוים, שביל יהושע גרינוולד. הוא בנו של יהושע.

מתוך שיחת געגועים על תבשיליה של אמא צמחה מסורת חדשה בארגונונו: להיפגש פעם בשנה סביב שולחן ערוך במאכלים יהודיים נוסח פולין. את המטעמים מביאים אתם האורחים, איש איש והמעדנים שהכיר מהבית.

אסתר רוקח

הסעודה הפולנית שלי

ילכו לשום מקום. היין שימח את לבנו, והשתייה החמה והעוגות - שהיו לעילא ולעילא - סיימו את פרק הטעמים, אבל לא את המפגש עצמו, שנמשך והוליד חיבורים שיכולים לקרות רק כשנפגשים יותר משני אנשים. השיחה הייתה נעימה, ומספרי הסיפורים הוכיחו שיש מקום למפגשים האלה: כי אין סוף לסיפורים, וצריך לשמוע את כולם.

אין ספק שמועדון הארוחה הפולנית השנתית היה למנהג קבוע שהשתרש בארגון. הסעודה מאפשרת להיפגש באווירה אחרת, אף שגם במהלכה צפים ועולים הסיפורים. התנאים הם אלה אשר עושים את המפגש לנעים: הישיבה סביב שולחנות ערוכים מעוררת זיכרון אחר מזמן אחר, זיכרון של מי שהיה כאן אתנו ואיננו עוד. זיכרון המתמקד בארוחה הביתית הוא אחת הדרכים הכי טעימות לזכור שאני מכירה.

אפשר לזכור ולא לשכוח באלף ואחת דרכים. אנחנו בחרנו להוסיף למפגשים המיוחדים בימי זיכרון קבועים את הדרך שלנו לזכור. אני בטוחה שהעיניים כבר נשואות קדימה לפגישה הבאה של מועדון הסעודה הפולנית - בחודש מאי של שנת 2018.

הרעיון שנהגה במסע ללובלין לפני כחמש שנים - פגישה של חברי הארגון, אחת לשנה, סביב שולחנות הערוכים במיטב המאכלים הזכורים לנו מבית אמא ואבא או סבתא וסבא - מומש והתקיים בפעם השלישית. השנה התארחנו בחצר המקסימה של צביקה שולמן במושב בניה.

בחודש מאי עלו ובאו בשמחה מקצות הארץ אל חצרו של צביקה יוצאי פולאבי ויוצאי לובלין. חלקם נכחו בשתי הסעודות הקודמות, אחרים היו חדשים שהגיעו לסעודה השנתית בפעם הראשונה. כל אחד מהאורחים הביא עמו ממיטב המאכלים, ואל השולחנות עלו ובאו מגשים, סירים, תבניות וקערות מלאי כל טוב. על הריח והטעם אין מה לדבר.

וכמו תמיד אצל פולנים הלכו ונערמו על השולחן המאכלים המסורתיים: מרק עוף צח עם קרפלק, גפילטע פיש שהייתה לו עדנה, גהקטע לייבר (כבד קצוץ) בכמה וכמה גרסאות וטעמים. והיו גם צלי וכוסמת ודגים מלוחים וציבלה (סלט ביצים ובצל) ופשטידות וחזרת חריפה כהוגן. וגם סלט מלפפונים, ותבניות של קיגל מלוח ושל קיגל מתוק, וקומפוט משובח שמסיים כל ארוחה בבית פולני מהוגן.

אין ספק שהבאים הוכיחו כי הם מיטיבי לסת. קרקוש הכלים נשמע כמנגינה ערבה, ה"אחחח" וה"אוחחח" והמחמאות לימדו אותנו כי הגעגועים לא נעלמו ולא

ליד השולחן

פגישה נעימה וגם טעימה

מכל טוב

בורכים הבאים לביתו של צביקה שולמן

נטע אבידר

סעודת יוצאי לובלין וסיפורו של השותק

יפה, אחותה של אמי, עלתה ארצה בתחילת שנות החמישים יחד עם בתה הדסה ובנה יצחק (איציק) שנולדו בוורשה. הדסה הגיעה לחברת הנוער בקיבוץ כפר הנשיא. היא התגוררה שם כשנתיים, ואז עברה לחברת הנוער בקיבוץ אשדות יעקב. מזכיר הקיבוץ שם לב לכך ששם משפחתה הוא כשם משפחתה של אמי, שושנה פינקלמן, והפגיש ביניהן. כך התחדש הקשר בין אמי לבין אחותה יפה שהתגוררה בתל אביב. דברים כאלה קרו הרבה בשנות החמישים.

איחוד משפחות (כפי שסיפרה מלכה בורשטיין)
עוד צביקה מדבר – והנה מלכה בורשטיין קופצת ממקומה בהתרגשות וקוראת:
"את הסיפור הזה בדיוק שמעתי ביום העצמאות האחרון! כמדי יום עצמאות אנחנו חוגגים בנווה איתמר אצל חברינו. בין האורחים היה גם **שי גזית**, גיסו של חברנו. שי

הפתעת הסיפור הצולב

צביקה שולמן הזמין לארוחה הפולנית בביתו את דודו פלמה, בנה של שושנה פלמה – אז מלובלין, היום באשדות יעקב. דודו לא נענה להזמנה, אך בשיחה בינו לבין צביקה סיפר על סבא רבא שלו מצד אמו: "שמיל השותק" (או כפי שמבטאים זאת ביידיש, "די שויסעק"). את ששמע על אודות "השותק" סיפר לנו צביקה בעת הארוחה, כשאנו מיטיבים את לבנו במעדני המטבח של ימים עברו.

איחוד משפחות (כפי שסיפר דודו פלמה)

"סבתי מרים הייתה בתו של שמיל השותק, הבת היחידה שנותרה בחיים. היא נישאה ליצחק פינקלמן וחיה בלובלין עד שנספתה בשואה.
אמי, שושנה פלמה לבית פינקלמן, גדלה בלובלין. היא עלתה לארץ וחיה באשדות יעקב בידיעה שאיש ממשפחתה לא שרד.

שמע על חזרתנו ממסע לפולין ועל תכניתנו לטוס שנית ביולי, והוא שיתף אותנו בהתלהבות בסיפורו על סבא רבא רחוק שלו, 'שמיל די שויסעק'.
ומה הייחוס של שי? **אמו של שי היא הדסה, סבתו היא יפה. כמוה כשושנה - שתיהן נכדותיו של 'השותק'.**

איחוד משפחות (בפי שהשלים את הסיפור הזה שי גזית, בנה של הדסה לבית פינקלמן)

סבתי יפה (שיינדלה) פינקלמן נולדה ב-1908 בבז'שץ', ולאחר מכן עברה יחד עם משפחתה ללובלין. בהיותה בת 17 עברה סבתי לוורשה (רחוב נובוליפקי) כדי ללמוד באוניברסיטה. במשפחתה היו תשעה אחים ואחיות (שניים נוספים נפטרו בילדותם) – כולם אנשים משכילים ובעלי משפחות, הורים לילדים (לחלקם אף היו נכדים). הם גרו בלובלין. **המשפחה המורחבת כללה עשרות אנשים, נשים וטף. כולם נספו בשואה.**

אחרי המלחמה לקחה סבתי את אמי לראות את בית המשפחה בלובלין. היא העדיפה להתגורר שם, כי קיוותה למצוא עוד בני משפחה (אם היו כאלה ששרדו). הם גרו בלוברטובסקה 8, ליד בית הכנסת. אמי הייתה חברה מגיל תשע בתנועת הנוער "דרור - בורוכוב". יום אחד הגיע לבקר במועדון התנועה ישראל (יולק) ברזילי, לימים שר הבריאות, והביא אתו תפוזים מישראל. היה זה מאורע מכונן עבור בני המשפחה, והוא חיזק את רצונם לעלות לארץ. לכך יש להוסיף שבאותה העת, אחרי כמה שנים של ציפייה בלובלין, הם כבר נואשו מהתקווה כי מישוה נוסף מהמשפחה ניצל.

בשנת 1950 סבתי יפה (שיינדלה) פינקלמן עלתה לארץ יחד עם ילדיה הדסה ואיציק. שלושתם היו בטוחים כי הם השריד האחרון שנותר מכל המשפחה המורחבת. הם התגוררו במחנה העולים "שער עלייה" בחיפה, ובהמשך סבתא עברה לתל-אביב. את אמי הדסה שלחו להתחנך בקיבוץ כילדה בעליית הנוער, וזאת בדומה לילדים אחרים שהיו ניצולי שואה. היא גדלה בכפר הנשיא, ובגיל 15 עברה לאשדות יעקב איחוד. את אחיה איציק שלחו לפנימייה בירושלים.

יום אחד סבתא יפה הלכה לשוק הכרמל בתל-אביב. בעודה עומדת מול דוכן הירקות, נעמד לידה אדם. אף הוא בחר לעצמו ירקות מאותו הדוכן. לפתע שאל אותה אם היא ממשפחת פינקלמן. **הוא זיהה אותה לפי צורת כף היד והאצבעות!** מסתבר שהוא היה בן בית במשפחת פינקלמן. ואז הפתיע ואמר: **"את כנראה לא יודעת, אבל אחותך שושנה שרדה אף היא. היא חיה בקיבוץ אשדות יעקב!"**

לאחר ששמעו את הידיעה המרעישה, התקשרו למזכירות הקיבוץ. המדריך של אמי הדסה נשלח לספר לה את הבשורה המשמחת. הלבישו אותה בחולצה לבנה ולקחו אותה לפגוש את הדודה שושנה. הדודה גרה מעבר לגדר, באשדות יעקב מאוחד. לאחר מכן המשפחה התאחדה. **דודה שושנה הכירה את דוד אשר כשעבדה במפעל של אחיו, ונולדו להם שני ילדים: דודו ומירה פלמה.**

מיהו "שמיל השותק"?

את הסיפור על אודות שמיל די שויסעק שמענו מנכדתו, סבתא יפה. היא סיפרה שהסב חי בעיירה **צ'ורטקוב** (כיום באוקראינה), והיו שכיניו אותו "הגאון מצ'ורטקוב". בחצרו היו חסידים רבים: הם עלו לרגל אליו כדי לקבל עצה, או (בעיקר) לקבל את ברכתו בנושאים למיניהם. כיוון שגזר על עצמו שתתקן והסתגר, השמש היה מכניס את החסידים ("אחד אחד") לחדרו של הרב. את הברכה קיבל החסיד מידי הרב על גבי פתק.

באתר האינטרנט המוקדש לזכר יהודי צ'ורטקוב שנספו בשואה, מופיע סיפורו של "השותק". אנו מביאים כאן קטע מזיכרונותיו של ד"ר ישראל שור, רופאו האישי של שמיל השותק עד ליום מותו של האחרון.

ר' שמואל בן ר' מאיר פרומקין נולד בשנת 1846 בכפר סלאווצין, היה גר בקונסקא וואליא (זדאנסק באידיש) מחוז זמושץ'. אמו ילדה אותו בגיל 50. הוריו היו אנשים פשוטים ("ישובניקס") ולא נתנו לבניהם שום חינוך עברי. אך השותק כשגדל והצטיין במוחו העילוי, מסר אותו אביו לרבי מגענשעוו ועסק בש"ס, בפוסקים, ולמד אצלו עד חתונתו וממנו קיבל סמיכת רבנות. ברם רב שמואל לא רצה להשתמש בכתר של רב אלא עסק במסחר מתכת, נחושת, עופרת ואבק שריפה. את החומר הזה החזיק במרתפו בסודי סודות, ואפילו לבני משפחתו לא היה שום מושג על דבר מסחרו זה. וכאן מתחילה הטרגדיה שלו השזורה באגדות שונות. האגדה העיקרית שהייתה רווחת בימים הללו היא כדלקמן: פעם נתלקח איזה סכסוך בינו לבין אשתו, ור' שמואל קילל אותה קללה נמרצת - "שתישרף!" וכך היה.

אשתו ירדה למרתף לחפש דבר מה ובידה נר דולק שנפל מידה, כדור אבק שריפה התפוצץ, ובעטיה של ההתפוצצות נהרגו אשתו ושתי בנותיו. בתו השלישית ניצלה בדרך נס. ר' שמואל הצטער מאד, כי סבר שבגלל קללתו נגרמה התאונה האיומה הזאת. ר' שמואל ארז את חפציו, לקח אתו 90 רובל, הנדוניה שהכין בשביל בתו השלישית, ונסע

הכיתוב על מצבתו של השותק:
פ"ו האיש הפרוש מחמדי העולם
ועסק בתורת ה'
החסיד המופלג השותק
ר' שמואל ב"ר מאיר שמעון
נפ' יב טבת תרפ"ח. ת.נ.צ.ב.ה.

לרבי מצ'ורטקוב - רבי דוד משה פרידמן, בנו של הריזנאי, על מנת להוציא "תשובה" ממנו.
 "אז צונג דארף שווייגען", אמר הרבי, "לשון כזאת צריכה לשתוק".
 מן היום ההוא והלאה קיבל עליו ר' שמואל את דברי הצדיק, הסתגר בחדר צר ושתק עד יום מותו.
 השותק נפטר בשנת 1929 בעיר צ'ורטקוב, בפולין, בגיל 83 שנה. האיש שתק כ-40 שנה. על מצבתו שעמדה עוד באביב 1944, אחרי חורבן כל הישוב היהודי ובית העלמין, היה כתוב:
 "ר' שמואל בן ר' מאיר השותק".

ועוד דבר מעניין הוסיף שי גזית:

את עדותו מסיים הרופא האישי, ד"ר ישראל שור, באחרית הדבר הבאה: "נכדתו שושנה פלמה חיה בקיבוץ אשדות יעקב בעמק הירדן, בצריך 14". ד"ר שור הזכיר רק את שושנה, כלומר ברור שעדותו נמסרה לפני האיחוד המשפחתי עם אחותה יפה!

עושה הנפלאות מלובלין - גלגולו של סיפור

בבילגורני, בין זמושץ' ללובלין, חי הסופר יצחק בשביס זינגר, חתן פרס נובל לספרות. הסיפורים שסופרו במחוז התגלגלו ונכנסו אל יצירתו. אפשר לראות קווי דמיון בין קורות חייו של השותק לבין עושה הנפלאות מלובלין, יאשה מאזור.
 יאשה מאזור, ששאף להמריא, לעוף, לפרוץ כל סייג, גרם בבלי דעת לאסון מותה של מגדָה, ובדרכו לחזור בתשובה בנה לעצמו תא כלא צר והסתגר מן העולם.
 סיפורו של השותק, כמו גם סיפורו של עושה הנפלאות מלובלין, הוא סיפור מוסר על חטא ועל תיקון.
 ומעניין: מתוך רגשי אשמה הם נעלו את עצמם מפני העולם, אבל העולם בא אליהם.
 ניסיונות התיקון של האנשים שהיו חוטאים בעיני עצמם - הפכו אותם לצדיקים בעיני הסובבים אותם.
 קהל רב היה משחר לפתחם הנעול כדי לקבל את ברכתם.

בסיפור המתפרסם כאן הכנסנו רק קטעים מעדותו של ד"ר ישראל שור. באתר האינטרנט המוקדש לזכר יהודי צ'ורטקוב אפשר לקרוא בהרחבה את עדותו של ד"ר ישראל שור על שמיל השותק.

כתובת האתר: <http://www.chortkow.org.il>

נכנסים ל: יומנים ועדויות

ושם ל: ד"ר ישראל שור על "השותק"

גפילטע פיש - אסאך אל שרשרת-הדורות

גפילטע פיש (בעברית: דגים ממולאים) הכינו לכבוד שבת, חגים ושמחות. כשכתבתי את המתכון, שהוא תמצית מרוכזת של טעם הגפילטע פיש של בית-הוריי ובית הורי-אישי – מחיתי דמעות. מאז ומתמיד זו הייתה המנה הראשונה בסעודה, שסימלה את נזר המטבח המזרח-אירופאי. בישראל, עדיין שומרים על "חסד נעוריה" ועל כבודה. גפילטע פיש מכינים לפי ההוראות – בוודאות! על ערכיו התזונתיים אפשר לשוחח, להתווכח ולא להסכים, שהרי תמיד אפשר להתייעץ עם בר-סמכא – זאת המציאות! פילה-הדג הנטחן עם עצמותיו, שומר על רמת-הברזל והסידן בגופנו. אם "זה בריא!" כמו שאמא אמרה, ויש לה דרך משלה להכין את הגפילטע, שהיא מעבירה אותה לבאים אחריה... זו כנראה לא הנוסחה ליצור פצצת-האטום. זה ה"סופר פוד" של ימינו. מספרים על סבתי, שיינדלה, בהיותה בפולין, כשהתכוננה להכין את סעודת-השבת לשבעת ילדיה. היא נהגה לעלות על יצועה בליל חמישי, בעודה נועלת את נעליה. מאז ועד עתה, הגפילטע פיש מצליח ומלא בטעם, כשמכינים באהבה מאהבה, ופוגשים בטעם (בידיש: געשמאק) של פעם. לכל המלעיזים והמוציאים את דיבתה רעה על זו המנה, עלי להודות: "אני בקיסמה – שבויה!" אני מוצאת את ההתאמה בין האפור לבין הכתום. אני אוהבת את העיגול המונח לו בנחת על האליפסה. בשבילי זו לא אפוקליפסה, אלא מסע אל שרשרת-הדורות.

אתכון

גפילטע פיש (בצזרית: דגים מאולאים)

10 מנות

המצרכים

- 1 וחצי ק"ג דגי-קרפיונים (שני דגים בינוניים)
- 2 פרוסות-חלה, שהושרו במים, נסחטו ופוררו, או חצי-כוס קמח-מצות
- 3 ביצים טריות
- 5 בצלים גדולים
- 7 גזרים (ויותר)
- פלפל שחור טחון, פלפל לבן טחון, מלח וסוכר

אופן ההכנה:

מקפידים על דגים טריים (עיניהם בורקות, הזימים אדומים ובשרם נוקשה...), נקיים מקשקשים וחתוכים לפרוסות ברוב של כ-1 וחצי ס"מ.

שוטפים את הדג במים קרים פעם אחת בלבד. מכינים שתי קערות זכוכית:

האחת - לפילה הדג. בעזרת סכין חדה, מפרידים מכל פרוסה את בשרה, כך שתישאר מסגרת של רצועת-עור עם עצמות חלל-הבטן (לתוכה, יוכנס המילוי הטחון);

האחרת - לחלקי-הראש, הזנבות ויתר האזרות (שיתבשלו בציר).

המילוי: טוחנים את פילה הדג במטחנה עם דיסקית בעלת חורים קטנים (לא רצוי במעבד מזון) יחד עם 2 בצלים, 2 גזרים קלופים. מוסיפים לתערובת את 2 פרוסות-החלה או חצי-כוס קמח-מצות, 3 ביצים, כפית מלח, כפית פלפל שחור טחון או כפית פלפל לבן טחון, ואפשר להוסיף כפית סוכר. מערבבים היטב, טועמים ומתקנים תיבול, ושומרים במקרר.

הציר: יוצקים 1 וחצי ליטר מים (כ-7 כוסות) אל סיר רחב ושטוח. מכניסים לתוכו את הראשים, הזנבות והאזרות, 3 בצלים פרוסים לעיגולים, כפית פלפל שחור וכפית סוכר. מבשלים בחום גבוה במשך חצי-שעה ומקפים את הקצף. מסננים את הציר ממרכיביו, טועמים ומתקנים תיבול. מחזירים את הציר המסונן לסיר.

הקציצות: מהמילוי, ששהה במקרר מכינים קציצות אליפטיות. כל קציצה נכנסת לעורה ונבלעת בעצמות הגדולות של חלל-בטן הדג. בידיים לחות, עוברים על הקציצה על-מנת להחליקה. משארת-התערובת מכינים קציצות ללא מעטפת.

מבשלים: מביאים את הציר המסונן שבסיר לרתיחה, ומסדרים בתוכו את הקציצות עם העור ואת אלו, שבלעדיו בשכבה אחת או שתיים. בודקים, שהציר מגיע לגובה תכולת-הקציצות (יוצקים בהתאם עוד מים רותחים), מוסיפים 3 גזרים קלופים וחתוכים לעיגולים או לאליפסות. מכסים חלקית את הסיר ומבשלים בחום נמוך כשעה.

עורכים ומגישים: ממתינים, עד שהסיר יתקרר. מוציאים בהירות את הגפילטע פיש מהציר, ועורכים בתבנית זכוכית כ"רעפי-גג". כל יחידה מקשטים בעיגול של גזר או יותר. יוצקים את הציר לצנצנת זכוכית ושומרים במקרר.

נהוג להגיש את הגפילטע פיש עם מעט ציר קרוש וחזרת (Chrein).

מפגשים בכינוס השנתי

בנו ונכדו של יצחק כרמי ז"ל
מדליקים את נרות הזיכרון

על הבמה יושב פנחס זיונץ. לצדו מוצגת
תמונתו של חנוך רכלס.

פנחס זיונץ ריתק את הקהל בסיפור
על אודות מסעו הראשון לפולין אחרי
המלחמה בשנת 1963.
הסיפור מופיע בחוברת זו בעמ' 56.

את תמונתו של חנוך רכלס ז"ל הציבה
על הבמה אחותו חנה פרנקל. היא הציגה
בפני באי הכינוס את הסרט "חנוך". חנוך,
אחיה של חנה, היה קרוי על-שם סבה,
חנוך מפולאבי. בית הסב היה בית ציוני,
וברוח זאת חניך אביה אותה ואת אחיה.
האח חנוך היה מפקד מצטיין בחיל השריון.
במלחמת יום הכיפורים נהרג במעבר הג'ידי
בסיני, כשהוא וחיליו חוסמים בגופם את
פריצת האויב. הסרט מנציח את דמותו של
חנוך כדמות מופת.

הכינוס השנתי - נובמבר 2016
 צילומים: יעקב גורפינקל
 Annual Gathering of Lubliners 2016
 Photographs by Yakov Gorfinkel

האזכרה השנתית בנחלת יצחק – יום השואה 2017

צילומים: יעקב גורפינקל
Photographs by Yakov Gorfinkel

Holocaust Memorial Day 2017 at Nahalat Yitzhak

תרומות

מסורת נקוטה בארגון יוצאי לובלין, שאין גובים דמי חבר, ושולחים חוברת לכל מי שרשום אצלנו כיוצא לובלין. הקוץ שבאליה הוא שפעילות הארגון עולה כספים משמעותיים. הוצאת "קול לובלין" כרוכה באופן מיוחד בהוצאה כספית כבדה. גם הכנסים במרכז ברודט ובבית העלמין נחלת יצחק, כרוכים בתשלום לא מבוטל. אם ברצונך לראות את הארגון ממשיך לפעול ואת "קול לובלין" ממשיך לצאת לאור, אנו תלויים בנדיבותך ובתרומתך זאת ככל שידך משגת.

ניתן להעביר תרומה באמצעות:

- שיק לפקודת "ארגון יוצאי לובלין" ולשלוח בדואר ליוסף דקר, ת.ד. 21312, תל-אביב 6121201.
- או בהעברה בנקאית לחשבון "ארגון יוצאי לובלין" בנק הפועלים 12, סניף לב-דיזנגוף שמספרו 681, חשבון 492570.
- IBAN: IL 13-0126-8100-0000-0492-570
- לשאלות בקשות הערות והארות ניתן לפנות ל: יוסף דקר, יו"ר הארגון בטל. 050-7925010
- נטע אבידר, עורכת "קול לובלין" בטל. 055-6664561
- או email: lublin.jewish.org@gmail.com

Donations

There is a long outstanding tradition of the Lubliner organization not to oblige people to pay for membership in the organization, or for having "Kol Lublin". Running the organization and especially issuing "Kol Lublin" require however a considerable financial expense.

If you feel that issuing "Kol Lublin" and continuing the activities of the organization are worthy and important, we rely on your generosity and freewill contribution to the Lubliner Organization.

Such donation can be effected either by:

- bank transfer to account of the "Lubliner Organization" Bank Hapoalim 12, Branch No. 681, Account No. 492570
- IBAN: IL 13-0126-8100-0000-0492-570
- A cheque in order of the "Lubliner Organization" mailed to Joseph Dakar P.O.B 21312, Tel Aviv 6121201
- Email: lublin.jewish.org@gmail.com

תרומות שנתקבלו מנובמבר 2016 והלאה

אביר יובל	200 ₪	גרינשטיין יונתן	300 ₪	פלג גבי (אמירה פינקלשטיין)	200 ₪
אבן-חן צבי	200 ₪	הוד איטה - לזכר משפחות		פרי שרה	200 ₪
אגוזי נעמה	160 ₪	שפירשטיין וקרמר	300 ₪	פרידמן ברוניה	300 ₪
אובליגנהרץ אבי	300 ₪	הוכברג אריה	1000 ₪	פרידמן דוד	100 ₪
אור (ווסונג) אליעזר	300 ₪	הולנדר שפרה	20 \$	פרידמן יורם	100 ₪
אורן דן	220 ₪	ויינגרטן אברהם ורחל	100 ₪	פרידמן מרים - לזכר משה ורייזל	
אטלס דליה	200 ₪	וישגרוד אברהם	200 ₪	מנדלמילך	200 ₪
ארנון שפירא שרה	200 ₪	ונדל ציפי	200 ₪	פרנקל חנה	100 ₪
בהיר רגינה	200 ₪	וקס טובה	30 ₪	צימון פלומבו דליה	500 ₪
בודוך הלה	200 ₪	וקס-אטל בריג'יט	200 יורו	קפלן אירית	300 ₪
בורשטין חיים	100 ₪	זילברמן חנה	200 ₪	קרול דבורה (הרשנהורן)	200 ₪
בורשטין מלכה ואיתן	540 ₪	טומפסון דברת	250 ₪	רבינוביץ יוני	100 ₪
בך דיאנה	200 ₪	כצמן (הוניגספלד) גלילה	100 ₪	רובין צבי	400 ₪
בר דליה (קייט אדלמן)	200 ₪	לאוזן עדנה ודוד -		רוזנברג צבי	350 ₪
בר- ישראל שמואל (אובליגנהרץ)	500 ₪	לזכר אסתר אידלסון	200 ₪	רוזנברג רחל	200 ₪
ברוש שני	500 ₪	מאיר יהודית	500 ₪	רוקח אסתר	200 ₪
ברוש שרית	500 ₪	מנדלבאום בצלאל	100 ₪	רידר בלה	180 ₪
ברנהרד אסתר	100 ₪	מנדלמילך דוד	200 ₪	שולמן צביקה	200 ₪
ג'וזפס ג'ודי	360 ₪	משולם לאה	250 ₪	שור חנה	100 ₪
גולדברג-ליברנט דורותי (האם: דינה)		ניישטיין נתן	200 ₪	שטרנשוס חנה	400 ₪
ספירו -ליברנט, האב: יעקב ליברנט)		ניצן אילנה	200 ₪	שייביץ אלכסנדר	150 ₪
	100 \$	סולד צלינה	300 ₪	שליסלברג מלכה	200 ₪
גורודצקי דורון	100 ₪	סלומון עליזה	300 ₪	שמואלי מרים	300 ₪
גורודצקי לאה ויהושע	200 ₪	סלונים מינה	100 ₪	שפט אמיר	100 ₪
גורפינקל יעקב	200 ₪	סער יצחק	200 ₪	שפט רות	100 ₪
גנזל מירה	100 ₪	פישברג איטה	200 ₪		

לזכרם • צום אנדענק • IN MEMORY

יצחק אלרון ז"ל

2017 - 1924

עקב אחרי אייכמן

לכם את אייכמן גם בלי מבצע". אלרון סירב להאמין לו.

אלרון נולד ב-1924 בלובלין שבפולין למשפחת הלפרין, ועלה לארץ ב-1935. הוא למד בבית הספר תחכמוני בתל אביב, התגייס ל"הגנה" ובמלחמת העצמאות לחם עם "גבעתי" בגזרה הדרומית. באחד הצילומים ששמר באלבום הוא נראה עם אנשי המחלקה שלו בג'יפ צבאי, אוחזים בדגל מצרי שהורידו מקיבוץ יד מרדכי.

30 שנה הוא שירת בצה"ל. בין היתר היה קצין המודיעין של פיקוד דרום, עוזר ראש אמ"ן ויועץ כספי לרמטכ"ל. אחרי שחרורו היה גזבר עיריית תל אביב. במותו הותיר אחריו את אשתו שרה, שתי בנות, נכדים ונינים.

כתב:

עופר אדרת, עיתון "הארץ", 5.5.2017

חברי ארגון יוצאי לובלין אבלים על פטירתו של יצחק אלרון ז"ל.
אנו מרכינים ראש בצער על לכתו וזוקפים ראש בגאווה על סיפור חייו המופלא.

ואלה היו דבריו של יצחק בן לובלין אלינו, חברי קהילת יוצאי לובלין: "אנו מחויבים להנצחת ההיסטוריה. חשוב להשקיע מאמץ בצבירת מידע, בריכוז, בשימורו ובהנגשתו לבאים אחרינו."
נזכור אותו בהוקרה.

לישראל לשלוח מטוס לארגנטינה מבלי לעורר חשד, אף שלא פעל אז קו תעופה בין המדינות. באותו מטוס חטף המוסד את אייכמן לישראל בהמשך.

בתמונה נראית המשלחת הישראלית בעת קבלת הפנים שנערכה לה בארמון הנשיאות הארגנטינאי בשעה שאייכמן, שנחטף שמונה ימים לפני כן, הוחזק בדירת מסתור. בתמונה אחרת נראה צבי אהרונז' מנגן במסעדה. אלרון היה שם לצדו, והעיד כי התמונה צולמה בעת שהשניים עשו מעקבים אחרי אייכמן וצילמו אותו בהיחבא לפני חטיפתו.

לאחר שהחטיפה נודעה בציבור, הותר לאלרון להישאר במדינה חרף חלקו בה, בשל קשריו הטובים עם בכירי הצבא ובזכות האליבי שאירגן לעצמו מבעוד מועד: ראש המוסד הנחה אותו לבלות עם הנספח הצבאי האמריקאי בליל המבצע, כדי להסיר חשד שהוא מעורב בו.

מסיבה זו יכול היה אלרון להמשיך להתחכך בבכירי המשטר והצבא הארגנטינאים גם אחרי שהמבצע נחשף. באחת התמונות מאלבום נראית אשתו בעת ריקוד טנגו עם הרמטכ"ל הארגנטינאי כחצי שנה לאחר מכן.

אלרון סיפר, כי לאחר מעשה ניגש אליו קצין מודיעין בכיר בצבא הארגנטינאי, ואמר לו: "חבל שלא אמרתם לנו מראש, היינו מסגירים

ב-1960 מונה יצחק אלרון לנספח צה"ל בארגנטינה. כמה חודשים לאחר מכן השתתף במבצע חטיפת אייכמן לישראל. יחד עם רעייתו שרה עקב אחר פושע המלחמה הנאצי, שחי בזהות בדויה בבואנוס איירס. באחד הימים הם ישבו בג'יפ סמוך לביתו והמתינו לו. כדי למזער את החשד, התנהגו כמו זוג נאהבים תמים. כשביקשו לשוב לביתם, הגיף החליק לתעלה והתהפך. "זה יכול היה להיות קטסטרופה", אמר לימים.

"למרות שהייתי בתפקיד רשמי ובמדים, אל"מ בצה"ל, המוסד שיתף אותי בחיפוש ובתצפיות אחרי אייכמן", אמר. זאת, לדבריו, משום שהכיר היטב את איסר הראל, ראש המוסד, ואת צבי אהרונז', איש השב"כ שהיה אחד מחברי חוליית החטיפה. "לא במקרה, כשהם היו צריכים סיוע בארגנטינה, פנו אלי", אמר.

באלבום התמונות שלו שמר אלרון פיסות היסטוריה נדירות. לפני כמה שנים, במלאות 50 לחטיפתו של אייכמן, חשף אותן בפני אבנר אברהם, איש מוסד לשעבר, שאצר את התערוכה "מבצע פינאלה: סיפור לכידתו של אייכמן". באחת התמונות נראית המשלחת הישראלית בראשות השר אבא אבן, אשר הגיעה לארגנטינה לרגל חגיגות 150 שנה לעצמאותה. זו הייתה משלחת כיסוי, שכללה גם אנשי מוסד ושב"כ. היא אפשרה

Nine months later he was back with his family at their house in Toronto with little money. He had no job but a clearer conscience. He joined again the advertising agency where he had been working earlier. Having collected some money, he established his own film company.

That was in 1972 and through the years the company prospered, eventually branching out to producing documentaries for broadcast. 'A Day in the Warsaw Ghetto' was seen in many countries, including Poland. In turn the film titled 'Who was Jerzy Kosinski?' was partly shot in Poland in the village Giełczew near Piaski where Kuper once worked. Instead the film 'Run!' represented Canada at the Venice Film Festival, in the year of its release.

In 1985 Jack Kuper came back to Kulik. He wanted to retrace blurring in a memory reminiscences, to meet the people due to whom he lives on. While the visit he went to a family that was hiding him and Russian, Iwan. They tended to them till May of 1942 whenever the Germans pacified the village. It was very poignant encounter. Later he sent the family an application for a medal of Righteous Among the Nations. Alas Eugenia Gugułka could not wait to receive an award.

During that visit in Poland reaching Malinówka was impossible. But he has still nursed the memories about this place, recalling the pictures from childhood.

– The entrance to the village was vegetated with the trees lining the road on both sides.

The road was a wide enough road for a car to pass. After my return home, I suddenly remembered that there had existed an unpaved road from the end of the village to the highway near Sawin – Kuper mentions.

– This thought did not let me rest and so years later while filming in Poland I again made my way in the direction of Malinówka. There

in 1943 I worked for a family which name escaped me. At the other end of the village blacksmith Tekalewicz run his forge. So here I am age at 84 still musing about Malinówka and wonder whether somebody still exists who may remember me, who may recognise Jewish boy from the photo, which was left over...

***

Currently Jack Kuper lives in Canada. He has a large family. He married with ballerina.

They have four children and fifteen grandchildren. Their children bear the names of the missing relatives.

– I would give everything I owe to have a photo of my mother. As hard as I try I can no longer pull her face into focus. My memories are cloudy – he says.

Around 1950 Kuper heard from his father. The father survived the war in Soviet Union.

But they met significantly later. In 1967 the father was released from Siberia after serving eight years. He visited his son in Canada.

– Other than that I still live with the childish dream and I hope one day I will find the others who ended up on a milk carton during the war ... - he says.

Jack Kuper hopes to find somebody who will read a release of the present article and ipso facto someone who has a memory of him. He really cares about it.

We appeal to the citizens, who may associate the Jewish boy from Puławy, later from Siedliszcze, who posed as Catholic orphan in the age of 11, to contact with our editorial office.

Agnieszka Nowosad
www.supertydzien.pl

Both uncles struggled to just get by and could not afford to send me to school. I was placed to apprentice as a tailor. I remember my earnings: one dollar per day. I wanted so much to go to school, to catch up for the lost years...

Another world

When the information that some one thousand war orphans were allowed into Canada appeared, Kuper did not sentimentalize. He signed up and ... landed in Halifax on December 21, 1947.

In Toronto he was taken in by a distinguished family in a great home. He was sent to school to learn a graphic designer occupation.

But foster parents' expectations were different; they did not anticipate a teenage boy experienced the drama of war destruction and distortion.

– I was out of keeping with a symphony musician's genteel home. I longed for to be back in the stables with my cows, rabbits and horses in the villages of my wanderings – he says.

In foster family he did not stay long. He graduated by working nights weekends and holidays, painting the signs, washing dishes in a restaurant etc. It was time to start an adult life.

– The role I had played in order to survive had prepared me well to an acting. After an audition I found myself in a TV series, with the likes of English actor, **Patric McNee**, and another novice to the game, **William Shatner** who went on to gain fame in Star Trek.

A celebrity flowing from being on a big screen and uncertainty in this occupation did not appeal to him to choose such a sort of career. Having received a permanent position in the TV Graphic Art Department he accepted without hesitation.

– Being a graphic artist and occasionally

sill performing was interesting by the time when seeing the shallow material being produced week after week, I threw myself into writing. Naturally I was writing about what I experienced ... – says Kuper.

His first play was titled 'Sun in my Eyes'. It dealt with the murder of his grandfather by German soldiers. In 1967 he released the book 'Child of Holocaust' about wanderings around Chełm. It has been in print since then in various editions and many languages, including Polish.

Some time later Kuper was promoted to Radio/TV director of an advertising agency. Advertising did not particularly appeal to him but the higher pay was an argument for a growing family.

– I was a great asset for a firm. I was creating the competitive companies and within a short time I ended up as creative director of an American Agency operating in Canada. Others saw me as a man of success but I felt something missing ... – he says.

Returns

– Every time I heard of a terrorist attack in Israel, I felt that the one bullet had been meant for me. I was leading the comfortable life, promoting products and causes. I cared little about, while others were manning the gates. I felt guilty – explains Kuper. – Therefore I left my work, rented our house and the weekend farm, sold a car, packed suitcases and with wife and four children headed for Israel.

He wanted, as he says, to do what he should have done earlier: dig ditches, plant trees and protect the nation.

- "You're too late" I was told upon arrival. "We don't need idealists now, just immigrants" – he narrates regretfully.

My grandmother, Chaja-Eta Kuperblum, and my grandfather Shloime Kuperblum.
Both of them were buried in the new Lublin cemetery

On the right is my father, Aaron-Zelik Kuperblum, with all his siblings

with my family, growing a garden, driving the tractor and performing chores. The imprint is deep and cannot be erased. Anyone who asks, I answer that I am a Polish Peasant.

His Yiddish name sounds Jankiel, which translates into Polish as Jakub.

Therefore it was natural for the Pejzaks to call him as Kubuś. He resided with them when he was 9 or 10 years old.

I like my Polish name. At times, when writing to Polish speaking friends, I sign my letters as Kubuś – Kuper laughs.

A little boy's nightmare

– A day, even an hour, doesn't go by without my mind wandering back to those dark times whenas traversing through the snow covered fields I was begging for food and shelter. In poverty I was straying in the villages, pretending to be someone else. Those images are impregnated in me forever, for good and for bad. They are part of myself. They have always been and will always be with me.

At the time his life becomes a real nightmare. Living in grinding poverty and steady fear, without the relatives, he was thrown back on the unfamiliar persons' clemency when in fact everyone could turn out to be an enemy. He was wandering sometime around Chełm.

He left Malinówka in 1945 and ended up – as he says - in a children's home. But he was still a Catholic orphan, Kubuś, what was pricking his heart...

– Since I went down as a catholic orphan, I could not speak too much anymore in Yiddish. The other children were suspicious of me. I did not feel comfortable with it.

Later the orphanage was moved to Pietrolesie

in the west of Poland.

There Kubuś took up learning in Polish school. There also he came in contact with the emissaries from Zionist organizations who encouraged him to join the movement and an exodus to Palestine to rebuild the ancestral homeland.

– After what all of us had gone through it made perfect sense. That is why one night we escaped. By train, in a waiting truck that took us, we reached Wałbrzych, afterwards Łódź and at the same time the so called Kibbutz at Kilińskiego Street.

In those days he also commenced relearning his mother tongue.

– About 10 years ago, while filming in Vancouver I met the man who had taught me Yiddish then – recalls our converser.

In the spring of 1946 they boarded a train to Szczecin from where by Russian army truck they were transported across the border as a truckload of potatoes to East Germany.

– A convent at Jordenbad in the French zone turned out our final destination. There we were cared for by very dedicated nuns. Before long time came to pack again and head for Palestine - narrates Kuper.

He did not manage to reach Palestina then. He met his uncle who had miraculously survived in the USSR. The uncle insisted on the two of them heading to Brussels, where his eldest brother resided.

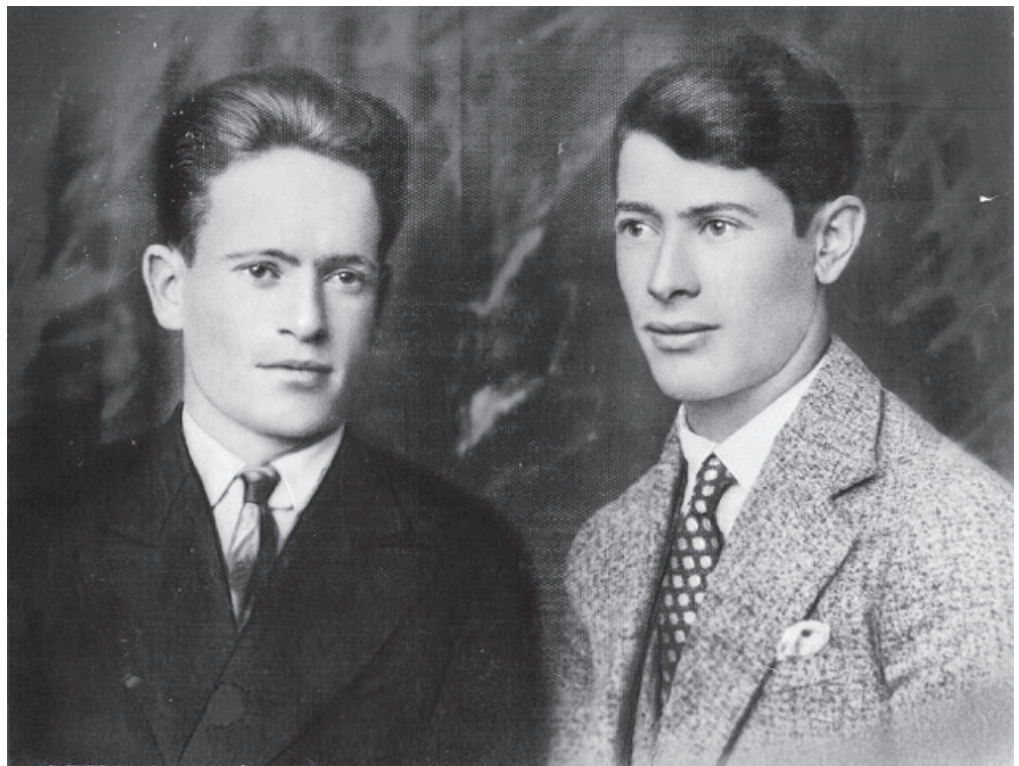
– By that time I was a hot and dedicated pioneer, ready to give my life for our cause. But uncle said: "There is going to be a blood bath there (in Palestina), and we cannot afford to lose yet another Kuperblum of our family!" With a broken heart I obeyed – recounts our converser.

– In Belgium my future looked bleak.

My four-year-old brother Josele and I
(at age eight)

My uncle Mendel
Kuperblum, deported from
Lublin in 1942, pictured
with my father in earlier
times

Interview with **Jack Kuper** was published in the newspaper “**Super Tydzień Chełmski**”, Poland

Written by **Agnieszka Nowosad**

Translated to English by **Marta Prończuk**

Despite many years, he is still looking for his relatives, those whom lost during the war ...

He will remain the child of Holocaust for evermore

His Jewish name is Jankiel, Jakub in Polish. During the war, as a Polish orphan, he was hiding in many places, including Kulik near Siedliszcze and Malinówka, Sawin borough. He is still full of hope that the elderly inhabitants of the above areas remember a little of a few years old boy Kubuś who pastured the cows ...

Jack Kuper is 84 years old, he lives in Canada. Following the tradition, he has named the offspring of his own the names of the missing ones forever.

– I was born in 1932 in Żyrardów. After that my parents moved to Puławy, where we were residing until German invasion. Only so much I know. My endless search for my birth certificate, in both Żyrardów and Puławy, has produced zero results. Therefore I had to continue with my fictitious date of birth, which I chose after the war, when required to filling out documents – he responds.

His father was a boot maker and come from the family which lived in Józefów by the Vistula River. Chuen is his mother’s maiden name, her family originated in Końskowola.

Miraculously salvaged

In 1939 Kuper’s father escaped to the Soviet Union, leaving the family in Puławy.

– To survive, my mother baked apple

squares which she sold on the street to passing German soldiers. Due to these meagre earnings, she could barely feed us. We did not have money for anything else. At the end of the year we escaped to join her family in Warsaw – Kuper narrates.

His mother was considered a highly educated woman. Having finished Gymnasium in Lublin, she spoke perfect Polish, German, French, and Yiddish of course. However it was insufficient to survive the nightmare war. Or maybe it was too much?

By the autumn of 1940 when we found ourselves enclosed in the Ghetto. As Kuper says, they miraculously managed to escape to Lublin.

We were received with open arms by my father’s family.

Later, fearing deportation, we ran again. I have a memory of riding a cart, dragging by a horse. Owing to this we reached Siedliszcze by the Wieprz River – our converser reminisces.

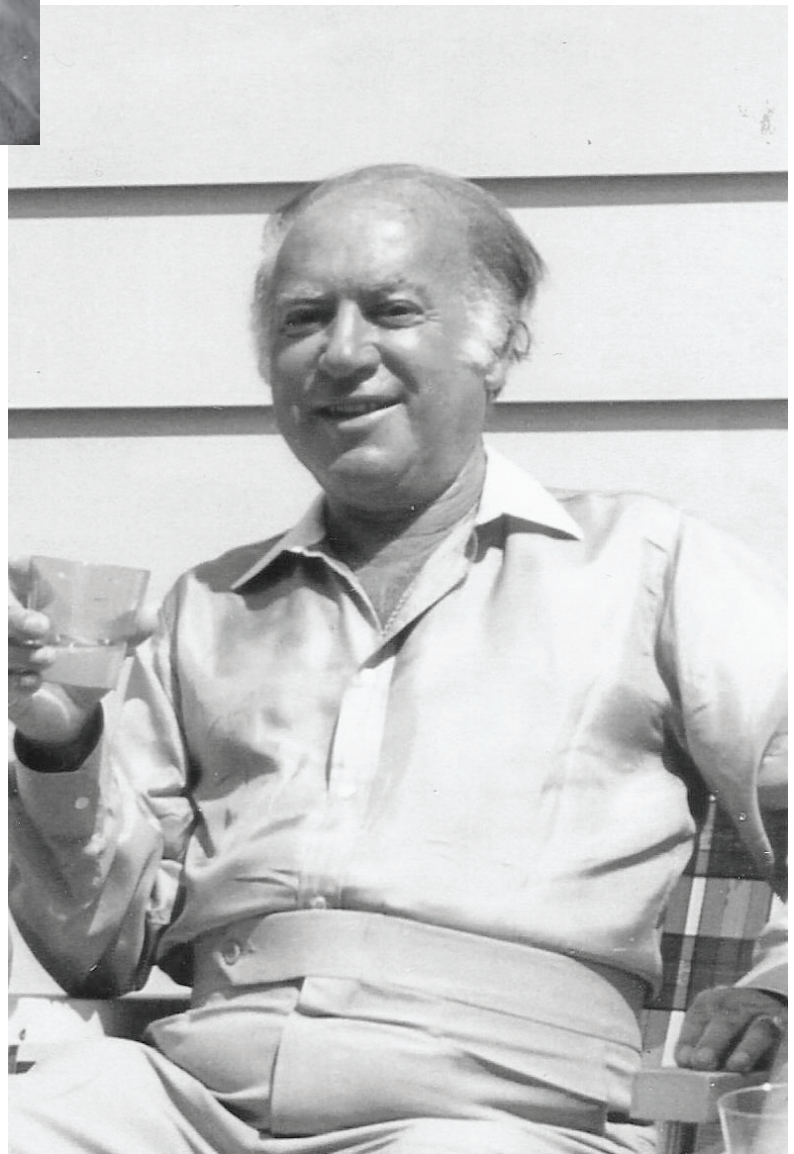
– It was there in the spring of 1942 that I was hired to tend the cows of Mrs. Pejzak in the nearby village, Kulik. I often refer to it as my University education, just that period of my life.

Till this day I prefer black bread and peasant food.

– For many years I owned a farm, outside Toronto. There I spent weekends and holidays

Yankel Kuperblum (Jack Kuper)

Sam Braiter

were caught” said Pianiaszek, “you paid a hefty fine” “I’m not paying a fine”, I angrily screamed. “Now the police is a Russian / Polish combined force and there is justice”.

The Russian invalid whom I had left sitting mid-barbering, now asked “What do they want?” “They don’t let me work”, I called out to him in a loud voice in Russian. The other Russian invalids (clients) now rose up and began to beat the heads and backs of the 3 Poles with their crutches. They ran from the barber shop, barely escaping with their lives. We continued to work but I thought to myself: I’ll work another two months and then I’ll have enough money **to leave Poland as a Greek Jew**.

But things worked out differently. Shortly Thereafter, I received the following death threat: Braiter, we are giving you 48 hours notice to leave Lublin and the Polish soil. It was signed A.K.

I went to the U.B. on **Probostwo Street**. There I got a gun permit and a small revolver. But, I thought, go play war now after the liberation. Several days later, after we had eaten our supper, my wife and I went out as usual for a walk. At the gate stood the watchman and we stopped and talked to him. As soon as we took a few steps, my wife noticed that there was a tarpaulin covered truck across the street and from under the tarpaulin was the barrel of a machine gun. She grabbed me and dragged me with her to the ground just as the machine gun released a volley of bullets which flew over our heads. The truck sped off and the watchman lay in a pool of blood, wounded in his hand and in his foot. We quickly got up and went back into the house. We couldn’t sleep all that night and decided not to wait any longer and to **immediately leave Lublin and Poland**.

My two partners put together several thousand zlotys for me. I went to **Sheindl**, the butcher **Itzik’s** wife, who was involved with transporting Greek Jews via the Red Cross. She didn’t take a lot of money from me and helped us leave Lublin the following week and thus be saved from death. We went through seven kinds of hell before we got to **Italy** and from there to **Canada**.

After we were Italy, I got a letter from **Belgium** from my mother’s cousin asking us about **Yankel** who had been with us, because he was his brother’s son. How he learned about him we have no idea, even to the present day.* I then wrote to my uncle **Israel Cohen** (who now lives in Los Angeles) and who had family in **Pulavy**. And so from mouth to mouth, the cousin in Belgium got my address.

I responded that the Jewish Committee had taken **Yankel** from us and that he should look for him in Israel among the immigrants. He would have come there in 1945-46. With that the story ended and no one wrote to me after that.

Nevertheless, when I was in Israel in 1968, I tried to find **Yankel** but with no success. When I visited Israel two other times, we couldn’t find him.

In 1980, my aunt **Gitele** wrote me about a book by a certain **Jack Kuper** from **Pulavy** and she thought that the story there was similar to my story from Lublin and that the author was likely the lost little boy. I immediately wrote a letter asking whether he might in fact be **Yankel Kuperblum** and whether he was the little boy we helped in Lublin.

One evening when I was home alone in **Florida**, the phone rang and it was **Yankel Kuperblum** calling me from **Toronto**. I almost dropped the receiver. He asked me my name and my wife’s name because he couldn’t remember the names any more. But he remembered what we had done for him. He’s been in Toronto since **1948** just as long as my wife and I. We had been to Toronto 20 times and did not know that we should look for him there. Who could have imagined that he would change his name and from that little shepherd would become such a **mentsh**. Now he assured me we will never lose track of each again. Now he is very busy getting his movie out.

*Note: the sentence as written makes no sense. I have translated it as it is in the original. I think it probably should read that the Belgian cousin had written to Israel Cohen and that’s how he found Sam in Italy.

because his hair looked like it had been unevenly chopped.

Gedalia then asked me: “Do you know who this boy is?” “Some little Polish shepherd boy” I answered. “No” he said. “**He’s a little Jewish boy from Pulavy**. Furthermore, he is one your mother’s cousins’ sons”

I remembered something about **Zelig Kuperblum’s** sons. I asked the boy in Yiddish – “Is that true?”. “I don’t understand Yiddish”, the boy answered. “How is that possible? I said. “I knew your parents, they spoke only Yiddish, they were politically left, they played the mandolin, they sang Yiddish folk songs”.

Then I asked him in Polish “Tell me what was your grandfather’s name and what did he do in Pulavy?” “He was a baker but I don’t remember his name”, the lad answered. Now I realized that he was speaking the truth. I quickly grabbed his little hand and went outside with him and called to my wife – “Sarah, Sarah. Come down quickly. I found a **relative**.”

Frightened, she came running down and when I explained to her who the boy was, she disregarded his raggedy appearance, grabbed his hand and quickly took him upstairs. She washed him up and then took him to the market place to buy him something to wear. I went back to work and Gedalia went away happy because he himself was from Pulavy and he knew my whole family. When he saw the boy looking for Jews in the street, he recognized him right away and brought him to me.

My wife brought him back from the market place completely changed. I cut his hair. At lunch, he couldn’t tell us much because he was tired. In the evening, I came up, washed up and **Sarah** lit shabos candles. When the boy woke up, he began to cry. All during dinner, tears ran down his face. My wife and I pretended we didn’t notice. When I asked him his name, he said he had several. Once during sleep, he had spoken out in Yiddish and so the next morning he was forced to drop his pants. He escaped through a window and hid himself in another village and changed his name. His real name was **Yankel**.

For two consecutive hours he told us about what he had lived through as a Polish boy, horrors that made

my hair stood on end. And all during the telling, he couldn’t stop eating the sweets which my wife had bought for him. Halvah, chocolate, pickles – things which he hadn’t eaten for years. He ate so much that he had diarrhea all night, to such an extent that he soiled the straw mattress and made the house dirty. He gave back everything that he had eaten.

He got sick and we cared for him like he was our own child. When he got well, he couldn’t thank us enough. He wouldn’t let my wife do anything and helped her with everything. Before we got up in the morning, he would go down and clean up the barber shop.

Then the **Jewish Committee** gathered a group of such **orphan Jewish children** together, established an orphanage and took the boy from us. There they were fed and clothed, taught to read and write and do arithmetic. But twice the boy ran away and came back to us. He called me **Cousin Chaim** and my wife **Cousin Fela**. After the third time that he ran away, the Committee sent all the children in the orphanage to **Reichenbach** (Pietrolesie) and from there to Israel. **Yankel** cried the whole time and swore that he would run away again and come back to us.

In the meantime, I got my craftsman’s card and we worked 7 days a week. On Sundays, most of our business was from the Jewish Russian and Polish invalids, because on Sundays, they were released from the hospitals. They were drawn by my sign: Lubliner Barber and Talented Hairdresser. I know I was wrong to keep my shop open on Sundays but that was my most profitable day so I ignored the prohibition.

One Sunday, a committee of three came, representing the barber guild. Among them I recognized the elderly chairman **Pianiaszek**. He asked for me and he reproached me. How could I dare work on Sundays after they had given me the craftsman’s card so speedily, without my taking the exam and without my paying. And they had done so because I was now the first Jewish barber in Lublin. And did I work on Sundays before the war when I worked for **Zilbersher or Getsman**? I told Pianiaszek that the shop had certainly closed in the front on Sundays but we took in clients by the back door. “But if you

Sam Braiter, Montreal

Lublin Story 1945

Memories of liberated Lublin 1945

Translated from Yiddish to English by Gloria Brumer

One sunny Friday morning, I was working in my military barber shop which was on **Lubartovska Street #5**. Before the war, there had been a laundry in the courtyard and in front there hadn't been enough room for a barber shop.

Earlier I had to heave rocks through the laundry window into the cellar, - rocks that accumulated there during the war years. Several Lubliner helped me in this endeavor: **Hershek Blifarber, Shie Azek and Kalmen 'Maister'** of blessed memory from Tshechev as well as other Jews who lived in **Peretz House** who cared that there should be at least one Jewish barber in Lublin.

The Jewish committee lent me a bit of money which two Lubliner Jews guaranteed. I had a small amount of zlotys in my pocket and **Shie Azek and Kalmen Maister** went with me to the non-Jewish barber establishments which had a lot of extra barber tools: mirrors, armchairs with footrests as well as stools for the clients who were waiting for their turn.

We alone established the prices for all these things and if the goy tried to bargain with us, we threatened not to pay him anything and when we mentioned the names of the Jewish barbers to whom the mirrors and all the other barber equipment had belonged, they shut right up.

We carried everything away on our backs through the street to the former laundry. We piled everything in a heap, waiting for the watchman to dismantle the laundry so he could take the wood for himself to heat his house for the winter. He then whitewashed two rooms of the laundry for me as well as the first floor flat and balcony over the barber shop which I was given.

On opening day and on subsequent days, I had

so much work that I had to take on a partner, **Leon Budman** from **Minsk**. But he was a ladies hairdresser so I had to take on a second partner who was a barber for men, **Shame Sharf** from **Piask**. He survived the occupation in the Lubliner Ghetto. I moved out of Peretz House and into my own flat and begin to live decently.

Several days after opening the barber shop, inspectors from the barber's guild came to me and asked if I had a craftsman's card. And did I not know that you couldn't work without a craftsman's card? I replied that before the war I had had a card as a Lubliner barber's assistant. They recorded my name and asked if I knew the names of the representatives of the barber's guild before the war. I replied that of the Jewish representatives I knew **Chil Gauss** of Grodzka Street and **Ezra Getsman** from Krakovsky Street. And of the Poles, I remembered **Pianianszek** and **Piaksi**. They said that they would check but in the meantime I was not allowed to hang up on the gate my sign that said Lubliner Barber and my name in Russian and in Polish I asked them - "What should I do?". "To get a craftsman's card", they said, "I had to pass a trade exam". "There's no need for that, I said. "Before the war, in 1935, I had passed such an exam and I was entitled to a craftsman's card. And it's not that I am afraid to do the exam again; I just have no time to run here and there and bother with the exam". They said again that they would check but in the meantime I had to paint over the sign on the gate because they didn't want to see that. They left and we continued to work.

Now going back to the sunny Friday morning as I stood and worked....in comes **Gedalia Migdal** holding by the hand a small barefoot boy with dirty shriveled feet, torn pants and a ripped shirt. At first, I thought he had brought him to get his hair cut

Pola Firestone

When Visitors Came From America in 1939

I remember my mother telling me about these photos when American relatives visited Lublin in 1939. The story goes that Fanny and Benny Sembler, my Aunt Yetta's sister-in-law and brother-in-law, were traveling to Europe and asked my grandmother to go with them. My grandmother said no because she didn't want to leave my grandfather.

In the photo on the right are my great grandparents, their family and guests. Sura, my great grandmother, is in the center, standing behind her grandchild. My great grandfather, Abram, is second from the right.

When planning to attend the reunion in Lublin, I hoped to visit the place where these photos were taken, if it still existed. The background is distinctive so I thought someone from Grodzka Gate could identify the location. Last April, Jackie forwarded the photos to Taduesz. He replied, "Both photos were taken in Old Town in Lublin, next to Brama Trynitariska (Trinity Gate). See you in Lublin!"

As I stood by the same passageway as my family 78 years earlier, I thought how this happy, beautiful family could not have known in the coming months they would lose their homes, their freedom and their lives. My heart aches for them and the 6 million. I was there to honor their memory and, in my own way, let them know, our family lives on.

About me:

I am the granddaughter of Polish Jewish immigrants. In the last six months I've learned more about my maternal grandparents than I knew over my entire lifetime. Interestingly, I wasn't looking. The information started coming to me in November, 2016. Since then, I have traveled to their home in Lublin, Poland and met more than 200 Lubliners who share my story.

August 15, 2017

Fanny (with flowers) and Benny (wearing the white fedora)

Krymholc Family. Lublin, 1939

Brama Trynitariska, 2017

ברחוב ליפובה 7, על השלט של בניין הקניון, כתוב שבשנים
1939-1943 פעל במקום הזה מחנה עבודה לשבויי מלחמה
יהודים ובעלי מלאכה יהודים. אבי פנחס זיסקינד נמק שם
מדצמבר 1939 עד לבריחתו בנובמבר 1943

The memorial sign on the wall of the shopping mole on
Lipowa 7 Street, saying that in the years 1939-1943 in this
place was a concentration camp for Jewish P.O.Ws and
Jewish craftsmen. My father Pinchas Zyskind languished there
from December 1939 until his escape in November 1943

פגישה שמחה עם הילדים
והנכדים של מציל אמי,
טאדק. הקשר לא נותק, והם
משפחתי

Happy meeting with the
children and grandchildren
of my mother's saver, Tadek.
We have never stopped the
bond, and we are family

In November 1943 the Germans began the elimination of all camps in the Lublin area. One evening after work Steingetter called father to his office and told him to escape before being exterminated in Majdanek together with all the remaining Jews. "You have to find a way to escape immediately" he said wrapping several thin leather shirts around father's body. Father convinced few friends to escape as well. He changed work with other prisoners who worked in destroying the Jewish cemetery. They rolled down a big stone down the hill where the Ukrainian guards stood, causing a turmoil and hid inside a big tomb. At night my father turned to one of his Polish underground contacts.

He joined the partisans in the Parczew woods under the command of Yeager. Their chief commander was Yehiel, Chil Grinspan.

When the Germans were defeated and the Red Army came to Lublin in July 1944, all partisans from the Lublin area received uniforms and arms and were posted to keep order in town.

My father did not forget Steingetter. He went to General Chenchilov in charge of Lublin and told him his story. The general not only gave him a permit to look for the German in the Soviet territory, but also supplied him with a military motorcycle. After searching in camps and convoys of German captives, he found him dirty, shabby, hungry, leaning on a stick for support and took him to Lublin. After Steingetter rested and recovered, father supplied him with permits and supplies and escorted to the train to Germany.

In Lublin Father was in charge of the check points in Lublin. He already knew from the Red Cross that his wife, his sisters their children, husbands and his whole family were shot in Dubno.

One day, close to the curfew he saw a woman, wearing a large Polish Peasant type shawl, passing the bridge. She told him that she was a Polish peasant, who got lost. Looking into her dark eyes he asked: "Amchu?" (A word by which Ashkenazy Jews from all over the world recognize each other, Amcha in Hebrew means your folk). "Amchu" she replied.

This was my mother who returned to Lublin after leaving the peasant and his cows. And the rest is history.

My father was a humanist all his life. The atrocities he went through did not change his view that people are basically good, with only a minority wicked.

If he saw an ant on the floor, he never stepped on it but lifted on a sheet of paper and threw outside the window.

His favorite song was the Jewish partisans' song "don't you ever say that this is your last way" Zog nit kainmul az du geist dem letztn weig.....

"If Hitler did not kill me, nothing will" he used to say.

His dream was to live and be present on his only daughter's wedding. His survived friends from the camp and partisans were guest at our wedding.

He asked me not to bargain with craftsmen and never leave empty an outstretched hand.

I remember his soft grey eyes when he looked at me saying "meine tayere einzige tochter", my precious only daughter.

He passed away in 1976, at the age of 64.

“Did you know the witness” the judge asked the accused. “Of course I knew Mr. Zyskind” replied Mohwinkel, every day I personally signed his pass when he worked outside the camp, but I hardly recognize him, he looks so bad”.

The tension and worry caused me to turn to him and say in German: “He looks so bad because of you and your comrades!” The entire defense team jumped up in protest asking the judge to send me out, but he refused.

The doctors forbade father to travel by air plane. I took him from Hamburg through Europe to Marseille to return home by boat.

I want to tell now about my father’s escape from Lipowa 7:

The place my father worked outside the camp was a leather factory in Lublin which had been taken by the Nazis from its Jewish owner Mr. Brikman and was managed by a SS officer Steingetter. He treated Jewish prisoners and the Polish forced laborers as humans.

Once after receiving 75 lashes for smuggling in some food, my father was barely alive. His friends carried him into the factory. When Steingetter saw him bleeding, he shouted “What did those pigs do to you!” Order to put him into a bath of cold water, and handed him his sandwiches. After few days of treatment Steingetter allowed him to return to work.

מבית הקברות החדש, זה שהגרמנים עסקו בהריסתו, ברח אבי פנחס זיסקינד בנובמבר 1943

From this new cemetery my father Pinchas Zyskind escaped in November 1943

FATHER

My father was not a Lubliner but he was in Lublin and area from 1940 until 1946.

My father **Pinchas Zyskind** was born in Dubno, Ukraina in 1912. His father was the administrator of the Jewish hospital in town. His mother died when he was one year old and his father when he was twelve. He was apprenticed to a local tinsmith and was independent from an early age. Together with two partners he ran a workshop. Father was married to Haya, they lived in a house he built by himself. He was a humanist, believed in equality and belonged to the communist party in Dubno.

When WW2 started he was recruited to the Polish army reserves, captured and sent to Stalag camps in Germany. The Jewish Prisoners of War were immediately separated from the Polish, were deprived of their rights under the Geneva Convention, and sent to hard labor. At the end of 1940, together with 3000 Jewish POW'S he was sent from Germany to Lublin to the **Lipowa 7 camp**.

Life in the camp was hell: the Germans treated them brutally. They worked more than 12 hours a day, were humiliated, starved, bitten and shot to death for any reason the Nazi's could find. Executions in front of all the prisoners were a routine. 15 prisoners were hung, 300, my father included, were sent to Majdanek extermination camp as a punishment for an attempt to escape of a group of prisoners. He was tormented in Majdanek for 3 months and six days.

He told me once how life and hunger there were unbearable. Few times he approached the electric fence, and had only to touch to end the suffering, but he did not, because he hoped to survive and tell what had happened. Being a good worker they sent him back to the Lipowa camp. He worked outside the camp and one of his tasks was to cover roofs with tar paper.

Escorted by two armed Ukrainians he left the camp for work every morning and returned in the evening.

An underground was established in the camp. Father contacted the Polish underground. He built a bucket with a double bottom. He always left some tar. The Germans stirred the tar inside the bucket with a stick but found nothing.

This way, he managed to smuggle into the camp dozens of pistols, few thousand of bullets and dozens grenades. Unfortunately, they did not succeed in carrying out the uprising they planned.

In 1965 my father testified against Wolfgang Mohwinkel a Nazi criminal, the commander of the Lipowa camp, and I traveled to Germany with him. I was 18 years old. This was a preliminary hearing in the court of Hamburg. He had been required to identify the accused from a lineup of men. He recognized Mohwinkel immediately. As he passed a shabby looking man, he had shouted "this is Handke!" and fainted. I immediately inserted a Nitroglicerine tablet into his mouth, he recovered consciousness and the doctors who checked him allowed him to testify, insisting that he lie on a stretcher. This was a surreal scene; a German court, a group of jumpy advocates, two Nazi criminals one dressed in an expensive suit the other in a shabby jacket and my father the witness lying on a stretcher. The advocates tried to confuse my father asking endless questions about the camp. Suddenly father sat down, asked for a sheet of paper and a pencil. In few minutes he drew the layout of Lipowa 7. They pulled out a map, compared to father's drawing and nodded. I want to add that Handke was one of the sadistic officers in the camp. The court did not mention to my father of his existence. Then father told the court about the atrocities that had happen in the camp.

מהגשר הזה שעל נהר הביסטריצה, בלילה של
ה-16.3.1942, אמי מלכה ובעלה יחיאל וייצמן,
לבקשת אביה הרש אקרמן, קפצו למטה. היה זה
בעת שכל משפחתה, יחד עם 3,000 מיהודי לובלין,
הובלו לרכבת להשמדה בבלז'ץ למחרת היום

From this bridge on the Bystrzyca river my
mother Malka, and her husband Yechiel Chil
Wajcman , jumped down on the request of
her father Hirsh Akierman. Her whole family,
together with 3,000 Lunliner Jews, were lead
then to the train to be executed in Belzec the
next day, March 17th 1942

They were written in autumn of 1942 on bits and pieces of paper he could find. I quote few sentences:

“My dear as I already wrote, we live in hell. Every day we survive lasts a year, we lost the will to live. You cannot imagine life here in the camp, where a person knows that he is sentenced to death without a verdict. In addition I miss you so much I want to see you, I want to live to look at you”.

He always signed: “your eternally loving husband Chil” This eternity was very short. All the prisoners of the Flugplatz were exterminated in Majdanek in November 1943.

My mother was hidden for 20 months. When the war ended she was unable to walk, and crawled for few days. When the Russians entered to Lublin she crawled down, picked up some wild flowers and handed them to the first Soviet soldier who passed on a horseback. He was a Jewish officer and spoke Yiddish. He took her to a Soviet field hospital whose chief physician was a Jewish lady doctor.

Mother worked helping to treat injured soldiers. When they advanced close to the front she had to leave. She went to a village and worked as a cow shepherd for a peasant, for sleeping in the barn and eating some milk and cereals. When he asked her to sign an agreement for a whole year, she ran away to Lublin.

In the 1970ties my mother testified in three trials: In Wiesbaden against Dr. Herman Sturm who was responsible of the deportation of Lublin’s Jews, against Herman Worthof from the Gestapo in Lublin responsible for Jewish affairs and deportations, and in Hamburg against Karl Streibel, in charge of the Ukrainian murderous guards who acted in Lublin.

I accompanied her to Wiesbaden in December 1971 and remember when Sturms lawyers

(about 10 of them) tried to confuse my mother by shouting and misbehaving, she stood up and in fluent German said: “Like the Nazis did not succeed to kill me, so you will not succeed to confuse me. All the atrocities and facts are engraved in my memory. I am not the accused here but a murderer”. All of them jumped out from their chairs protesting. The judge silenced them and asked my mother to tell the cases when the accused shoot Jews himself. And she did.

During years on holocaust day she used to write to the Israeli Polish newspaper Nowinyi Kurier telling facts about the holocaust in Lublin. In 1981 she finished her article:

“In a little while those who survived will pass away and people will forget that extermination camps existed. Those who went to the gas chambers dreamt to survive 10 minutes only to see the defeat of Hitler and those who survived the atrocities can find peace neither in the reality nor in sleep, until the eyes will close forever.”

She passed away five years later at the age of 70.

Her love to me and my family was incredible. She taught me to look for the good and beautiful, to look always for the full half of the glass, not to compromise for the mediocre. she used to say “if you have to fall, then better from the best horse”. She pampered me as much as she could, forbade me even to wash a glass saying “You will have enough years to work in your own home”

Every day she cleaned my room and changed my pillowcase. She gathered rain water to wash my hair.

I miss her.

כאן, בבית ברחוב קלינובצ'יזנה מספר 70 הוחבאה אמי בעליית גג במשך 20 חודשים על ידי תדאוש זימבה

In front of this place in a house on Kaliniwsczyzna Street number 70, My mother was hidden in the attic for 20 months by Tadeusz Ziembra

מול בית אמי היה שוק הקש של לובלין. בזמן המלחמה הנאצים ערכו שם את ההוצאות להורג של היהודים ושל המשפחות שהחביאו אותם, כמו גם של פולנים לאומנים. אחרי המלחמה היה השוק לפארק ולגן שעשועים

Before the war here was Lublin's "straw market". During the war the Nazis executed there Jews and the Polish families who hid them, and also Polish nationalists

other places, back to the known hell. The Nazis started to dismantle Majdan Tatarski. Mother who was left alone decided to escape.

In Majdan Tatarski were people who still worked in two factories: one produced fly traps and before the war belonged to our chairman's Jossi Dakar grandfather, and the other produced rags.

She went to the rag factory and hid. In the darkness she sneaked into one of the barrels filled with rags, which were taken out on a truck. At night at the curfew she went out the barrel, wore heavy socks on her shoes to silence her steps and headed to Tadek's place.

Tadek Ziembra, a Polish bachelor, before the war worked together with her brother Jacob in a Jewish bakery. Tadek was a gentle person, grew up in a Jewish environment and spoke fluent Yiddish. He immediately invited her in, asking to hide in the wardrobe. He asked about her best friend Mindl and in few days with the help of

Polish cabmen succeeded to rescue her. The room and the wardrobe were too small. Tadek built a hiding place in the attic of the house. The life conditions were hard. Both of the friends could sit back to back only with no possibility to stretch their legs. The hiding place was narrow and dark. They decided that my mother will stay and Mindl will go down and hide in the wardrobe. Tadek was afraid to go to his forced labor and had to hide fearing that every day he could be sent to force labor in Germany. There were times the three of them had nothing to eat. Tadeusz Ziembra was recognized as a righteous among the Nations.

Mother wrote letters to her husband in the labor camp and he wrote back. The letters were smuggled by a Polish cabman (Tadek's acquaintant) who took out the garbage from the camp.

After my mother's death I found two letters in her purse. She treasured them all her life.

בית מעבר לפארק, ברח' טובורובה מספר 21, נולדה וגרה אמי מלכה זיסקינד לבית אקרמן יחד עם משפחתה

In this house on 21 Towarowa Street my mother Malka Zyskind nee Akierman was born and lived with her family

guests, most of them family.

Their romance vanished with the beginning of the war. Life became a chaos. Already in September 1939 the Nazis bombarded Lublin, mother's beloved cousin Bella lost her husband and two children. Afterwards the persecutions started, they were moved to the Ghetto, her brother Jacob, with 400 young men were taken to prepare the area before building the Majdanek death camp, and all of them were brutally murdered on the spot. She saw horror and death. She witnessed the shooting of 14 members of her family, (two uncles, their wives and children). When the deportations started her uncles did not report to one of the actions and hide in an attic, closing the entrance with bricks. My mother joined them. She had a work permit but preferred not to witness those scenes. It took almost a whole day and the children were thirsty. Her uncle went down to bring some water and decided to peep through the entrance door. The same moment Worthof, from the Gestapo, responsible for the Jewish affairs, passed with his convoy and spotted him. He stopped the cars and with a group of soldiers ran into the house. When they arrived upstairs they started to shoot wildly, shouting Jews out! This was dangerous, the children were terrified and they all went out. Mother came out first holding her permit in her hand. Worthof ordered them to stand facing the wall. He himself shot all of them in the heads, when he approached mother he asked her why did she hide having a permit. "I was very tired and wanted to rest" she replied. He shouted something and my mother jumped from the second floor down.

In spring of 1942 she and her husband, together with 8000 Lubliner Jews were transferred to the MajdanTatarski camp.

On the 16th of March 1942 at night the first deportation to Belzec extermination camp

began, "the big action". My mother and Chil joined her family although they both had work permits "Jot Ausweiss" – Jew ID.

They were led to the train station. Chil was stumbling being sick not yet recovered from typhus. The Ukrainian guards shot everyone who fell. My grandfather Hirsh feared that they would shoot his son in law, asked them to jump under the bridge they passed, and my mother, the obedient daughter did what her father asked her to. During her entire life she kept hearing her mother's cry: "Malkele vu gayst du, gay nisht avek!" Malkele where are you going, don't go away!

Her parents two sisters Shprinca and Necha, two brothers Volf and Berele the youngest, and most of the whole big family together with 3000 Jews were exterminated on the 17th of March in Belzec, Berele was only nine years old.

I want to point out that my husband's Eliahu Maier grandmother Isabela, grandfather Siegfried Samuel and part of the Maier and Lemle family were deported from their village Fischach in Bavaria Germany to Lublin, then to the Piaski ghetto and exterminated in Belzec in 1942.

Lublin Jews were being deported from Lublin on a daily basis and were sent also on foot. During the actions before each deportation the Nazis held a speech, telling them not to be afraid since they were being relocated and would receive housing and work. My mother never believed them. She understood that they were sent to death, because no one came back, sent a letter or a message.

Chilik her husband was sent to the Flugplatz, Plagie Laszkiewicz labor camp, her permit was taken. When deported, she always dared to escape and sneaked back to MajdanTatarski. Few times from the Piaski ghetto and also

Judith Maier

My Parents

The lecture I held in Lublin on July 2017. I tried to summarize as much as possible, since I could tell for long hours about what my parents had passed through the holocaust in Lublin.

I am Judith Maier, daughter of Malka and Pinchas Zyskind, married to Eli, mother of two and grandmother of four.

I was created in Lublin, born in 1946 in Walbrzych, lower Salesia south-west of Poland.

A miracle baby my parents would say.

Both of them were holocaust survivors who lost their whole families and spouses. After they married they desired to build a family and lead a normal life. On one hand their love to me was extreme, they cared for me endlessly and pampered, if they could wrap me in cotton-wool, they would have done so. On the other hand, since I can remember myself I can hear their shouting and crying during their sleep. They always explained to me: bad dreams. Their souls and bodies were tormented by the holocaust experience, their health was poor. From an early age I remember visiting my father in hospitals.

In spite of this, my early childhood in Poland was very happy. When I was 10 years old we immigrated to Israel and lived in the North, far away from Tel-Aviv, the economic situation was bad, because of lack of work then. My father who always was proud of his working skills was not able to feed his small family. Life was hard and I was constantly afraid that they will die on me. Their shouts at sleep got worse so did my fears. They never told me about the holocaust.

In 1960 after Adolf Eichman was caught, holocaust investigators came to take evidence from my father. Only then, after I heard the stories I understood their distress.

At the age of 17 I had to leave high school and work to support the family because my father was months in the hospital.

MOTHER

My mother, **Malka Zyskind daughter of Yidis (Judit) nee Garfinkel and Hirsh Akierman**, was born in Lublin in 1916, the first of six children. Her father was a boot maker. This was a Lubliner working class big family, enjoying the Yiddish theater, fund rising banquets and family encounters.

She went to the Jewish school for girls, the headmaster was Mrs. Mandelkern and her beloved teacher was Miss Kowalska, she also received Yiddish lessons from their Rabbi's sister. At the age of 14 she started to work at a tailor's workshop. She was very active at the Bund Club. This was her cultural center. She was exercising in artistic gymnastics at the Morgenstern club. She was a singer in the Bund's choir and read a lot of books lent from the Bund's big library.

She loved her town Lublin and used to tell me about this vibrant city. At the age of 21 she married Yehiel Chil Wajcman whom she met at the ice skating ring. This romantic love story was sealed with a wedding, with about 200

attended a Jewish Day School. When she was in her 20s, she had leading roles in two plays with the Dora Wasserman Yiddish Theatre. I too continue to have a strong connection to both Yiddish and the holocaust. I am on the board of the Worker's Circle and I participate on the Yiddish Committee of the Jewish Public Library. I am very proud to be a docent for the Montreal Holocaust Museum. Taking young people on tours through the museum has been gratifying, especially when it is clear that what I've said has made a significant impression on these kids, most of whom are not Jewish.

Every April 19 th, from the time I was very young, maybe 8 years old, my parents and I would attend the Bund's commemoration of the Warsaw Ghetto Uprising. At that time, there weren't many other groups that organized events commemorating the holocaust. The entire event was held in Yiddish. They had

some wonderful speakers such as the author, Chava Rosenfarb-Morgenthaler, whose speech had a great effect on me. The event always ended with the singing of the Partisaner Hymn. Even to this day, at the Montreal Yom Hashoah commemoration, which draws a few thousand people each year, they end the ceremony with the Partisaner Hymn sung in Yiddish.

These 5 days of the Lubliner Reunion are etched in my mind forever. In the lyrics of the Partisaner Hymn, one of the verses ends with "should the sun not arrive at dawn, the song should pass on from generation to generation". I am so thankful that I had the opportunity to visit Lublin with my daughter and look forward to going back one day soon with my grandchildren and fulfill the promise of passing on the torch of remembrance and our legacy from generation to generation.

Lubliner Landsmanshaft in Poland in 1947.

The picture appears in the book *Dos Buch fun Lublin*, published in Paris in 1952.

Chaim Nisenbaum, my father, is in the second row, first from left.

Aron Nisenbaum, my uncle, is in the first row, second from left

on the rich history of the Yiddish language and culture. When my father and uncle got involved, they were looking for more than religion to feel connected to. They were searching for more meaning. They found it with the Bund. Eventually, my father gained an administrative position as the head of the Shoemaker's Union. He held that position until the Germans attacked Poland.

My mother, Faigele Zylbersztejn, like many other young people before the war, found a place in the Bund to meet and socialize with her peers. The Bund is where my parents met. They dated for many years.

My mother came from a religious home. She told the most wonderful stories about her warm, loving family. She was the youngest of 6 children. Her brother, Moishe, left Poland for Argentina in 1924. He was her only family to survive the war. Her other siblings, Kaltche Kapelushnik, Rochel Literat, Renye Hertzman, and Yosel all perished along with their families in the holocaust.

In September 1939, with the invasion of Poland, my father and many others, found a way to escape to Ukraine. Unlike other men who left their families behind, my father bravely returned to Nazi-occupied Lublin to retrieve my mother. They married a few days later and escaped together into Ukraine.

While pregnant with me, Russia was invaded and my parents escaped deeper into Russia. I was born in November 1941 in the Ural Mountains.

In 1946, if you were able to prove that you were a Polish citizen, the authorities were allowing you to leave Russia. We settled in the city of Wroclaw. In 1948, again, my dad, a socialist, but anti-communist, saw the writing on the wall and felt that we should leave Poland immediately. I have memories of being smuggled out of

Poland through Czechoslovakia into Germany where we spent 9 months in the Feldefink DP camp. In August 1949, we were fortunate to get a visa to emigrate to Montreal, Canada.

Being an immigrant is never easy. Life was challenging. One of the first steps my dad took to integrate into the community was to join the Workmen's Circle (Arbeter Ring). Luckily, there was an influx of survivors who arrived in Montreal around the same time period. Amongst them were other Lubliners. It was comforting to be in a new land, a new culture, a new language and to have friends from their "alter heim".

They felt fortunate to be able to continue their involvement with the Bund. Many of their fellow Bundists eventually joined the Workmen's Circle.

As an only child, I spent an extensive amount of time with my parents, their friends and their children, some of whom I am still very close with today. To their friends I was Tzelinkaleh. I felt like I had a huge extended family. Sadly, the only family member that survived the holocaust was my Uncle Aron. All of my parents' friends had different experiences during the holocaust. Some had escaped to Russia, like my parents, while others survived the concentration camps. In spite of the horrors they had lived through, what I remember is the joyful celebration of life. Often, the conversations would begin with stories about their lives during the holocaust, but generally end with laughter and song.

Once I had my own child, also a "one and only", she was lucky to be enveloped in the loving arms of this wonderful and special community. As a result, Sherry also has a strong emotional attachment to the very Yiddish life we created. She had a loving and close relationship with my parents who had a great impact on her love for Yiddish. She went to Sunday Yiddish school at the Workmen's Circle, even though she

The Partisaner Hymn at Umshlagplatz Lublin, 2017

I thought it was a wonderful idea. She and I approached the microphone and Celia asked if anyone else who knows the hymn would come up to the front. My daughter, who grew up, hearing and singing the hymn came to the microphone and the 3 of us lead the singing. It was emotional, heartwarming and spectacularly empowering. The last three words of the hymn are, “WE ARE HERE!” That defiant stance could be felt reverberating through the crowd. It was life-affirming.

After the hymn was sung, my daughter and I were approached by Neta Avidar and with a tear in her eye and a crack in her voice she expressed how moved and touched she was by our singing of the Partisaner Hymn. Several days later, I felt a tap on my shoulder at lunch. I turned around to find Neta behind me. She explained that she is the Editor of Kol Lublin in Israel (my parents and I received regular copies of Kol Lublin over the years) and that she hoped

I would be willing to write an article about my connection to Lublin and the Partisaner Hymn. I was delighted and honored that she wanted to hear my story.

Both my parents spent their formative years in Lublin. My mother moved to Lublin from Warsaw with her family when she was a very young child. My father was born and raised in Lublin. My father came from a well-known and prominent Chassidic family (the Nisenbaums). His father (my grandfather), Chaskel, was a Kotsker Chasid, but four of his five sons (Aron, Moishe, Chaim, Jacob and Yitzhak who was more observant) chose a very different path. My father, Chaim, and his older brother, Aron, were very active and highly respected members of the Jewish Labor Bund. The Bund, which was established in 1897, was a secular, socialist organization that believed in promoting social justice and the betterment of life for the common worker. The Bund placed high value

LUBLIN REMEMBERS ITS JEWS

My Family's Journey

This summer, July 2017, my daughter, Sherry and I experienced an incredibly special 5 days together in Lublin. We had the privilege and pleasure to participate in a once-in-a-lifetime experience, The Lubliner Reunion. More than 200 people attended from countries all over the world- USA, Canada, Sweden, France, UK, Israel, and Australia among others. All of the participants had a connection to Lublin, most with ancestors/family who were from Lublin.

The week was organized by Tomasz Pietrasiewicz, director of the Grodzka Gate Theatre. He is a wonderful person who understands the importance of protecting the memory of the Jews of Poland, Lublin specifically. This has become his mission, along with the dedicated staff who supports him. We met with Tadeusz, a genealogist who was able to collect some information about my family, like my dad's birth certificate with his father's signature, his siblings' birthdates and place of residence.

I have every intention of garnering more knowledge about my father and mother's families.

Each day Sherry and I traveled to the Grodzka Gate for an event or a tour and we passed my mother's home on Grodzka. We also visited the street and possible location of my father's family home on Lubartowska Street. Knowing that we were literally walking in my parents and other family members' footsteps was surreal and so meaningful. I recall a letter that my uncle received after arriving in Montreal in 1959

from Lublin. The letter was from my uncle's friend, Advokat Ratsky, a Pole who defended many Jews in court, prior to the holocaust. He wrote that even though there were no more Jews in Lublin, in his mind he could still hear the thunderous echo of their footsteps on the pavement as they made their way to shul on Rosh Hashanah.

Although the entire 5 days were spectacular, the most impactful event was the walk many of the participants took to the Umslagplatz. The Umslagplatz, is the railway station at which the Jews of Lublin, during the Holocaust, were rounded up and taken to Belzec death camp. Along the path to the Umslagplatz, stones have been laid out depicting harrowing and horrific events that occurred along the route. We, as visitors, 75 years after the travesty, came to bear witness and to honor those slaughtered not because of what they had done but because of who they were...Jews. We leisurely walked the route on a beautiful sunny day, breathing in the fresh air and chatting with our neighbor, trying to feel one iota of the fear that our ancestors experienced. It was humbling.

We arrived at the Umslagplatz, where Tomasz gave a heartfelt speech, a reunion participant recited the Kaddish and sang El Malleh Rachamim. That alone was unbelievably moving, but what happened next made my heart swell. One of the participants, Celia Brauer, from Vancouver, BC, approached me and asked if I thought it would be a good idea to lead the crowd in the singing of the Partisaner Hymn.

Cantorial Concert: Yaakov Lemmer and Lublin Philharmonics. Conductor: Elli Jaffe

Photo: Adi Nachman

Being at 2017, we mark 75 years for the liquidation of Lublin's Jewish community. It is worth remembering that the Jewish presence in this city was and will always be an important part of Lublin's history.

The second reason to conceive the concert was to symbolize the bond and the knot between Jewish culture and Polish culture. Over the years, I became more and more aware of the mutual influence between Jewish culture to Polish culture and vice versa.

Until the age of enlightenment i.e. 18th century most of the Polish and all of the Jewish culture consisted of religious works and thus we had two cultures quite separate from each other. From the 18th century we are witnessing the rise of secular culture. Many of the Jewish torch bearers were assimilated, meaning their works were connected to two wells, the Polish one and the Jewish one. On the other hand, Jewish presence in the field of Polish culture was far and beyond their part in the Polish general population, which anyway was not small and comprised 10% percent of the overall

population.

The concert we are going to listen to in this evening consists of music composed in Central and Eastern Europe, meaning it belongs here.

This is Jewish music and at the same time Polish music composed in many instances here by composers who were Polish citizens. We share the same composers, the same writers, poets, painters, playwrights, film makers, actor and actresses. We share in many cases the same mentality for instance- liking to complain and being pessimistic. Whether we like it or not we are tied together by the same common culture and more often than not by the same mentality.

We lived together for 1,000 years and we shall share this common culture for many years to come. We can whine about it which is typical to Jews and Poles alike, or enjoy it, celebrate it and develop our common heritage and strengthen our cooperation.

I would support the second alternative and would advice everybody to follow suite.

Speech at the cantorial concert in Lublin

Photo: Adi Nachman

Joseph Dakar

SPEECH AT THE CANTORIAL CONCERT IN LUBLIN

3.7.2017

When conceiving the idea for the concert, I had in mind two purposes. One, to remind everybody that for at least 600 six hundred years following the invitation of King Karzymierz the Great, Jews inhabited Lublin. And this anniversary marking seven hundred years for the establishment of Lublin is a good time to remember that just before WW II. 43,000 Jews lived in Lublin comprising 36%percent of its entire population.

However, during many years Jews comprised more than 50%percent of Lublin inhabitants. Out of three hundred years of Jewish semi autonomy in Poland called The “Committee of Four Lands”, for two hundred years that this institution resided in Lublin.

Lublin’s Jewish community was known for its feisty environment. Known for its famous Rabbis but not only for them, it had famous

writers, poets, painters and composers. Lublin was where the most important Yeshiwa was established “Yechivas Chachmey Lublin”. The Jewish community’ had very energetic and varied political life. In short, looking at the Jewish part of Lublin there was never a dull moment. All this rich life came to an abrupt end at the beginning of WW II.

Between 16th of March 1942, and 14th of April 1942. 28,000 Jews were led to Belzec where they all were liquidated. on 9th of November 1942. The last Jews were led to Majdanek thus ending the existence of Lublin’s Jewish community.

Today, there is a small but important Jewish community in Lublin. However, there is a difference between a vibrant and active community of 43,000 people to today’s community as important as it maybe.

of the 5 leading orchestras worldwide.

However the feedback received from the orchestra's management that was a lack willingness to take part in such a concert.

Almost 3 years ago the permanent exhibition of the Jewish Historical Museum (called Polin) was opened. Among the events, following the opening was a cantorial concert performed by Yanky (Jacob) Lemmer. I was deeply impressed by his beautiful Tenor voice and his musicality.

The second option for the opening event in Lublin was more complicated to organize and much more expensive. Meaning organizing a cantorial concert. It was clear to me that the first option would be Yanky Lemmer. Since I knew well his agent, Jossi Natkovitz. I established a contact. Another issue that was clear to me was that as first option the Lublin Philharmonic should accompany Yanky.

Through personal contacts I established a meeting with the orchestra's manager who agreed that Lublin Philharmonic will take part in the concert as to the identity of the conductor I suggested Dalia Atlas. Jossi Natkovitz insisted on a conductor who knows cantorial music and offered Elli Jaffe. It was a good decision Elli who is a very fine conductor is all together a great musician. He wrote all the orchestral accompaniments to the songs performed by Yanky. The orchestration was beautiful and added a great deal to the overall impression

The orchestra loved Elli Jaffe, and I have learned afterwards that the first violin of of the orchestra expressed her view that Elli was one of the best

conductors she has ever performed under their baton. As to Yanky Lemmer who resides in New York, in my view and I'm not the only one who believes so is the best cantor in the world. For instance when the Israel Philharmonic played in Warsaw in a concert marking the 70 years for the Warsaw ghetto uprising Zubin Mehta chose Yanky as the cantor to sing with the Israel Philharmonic

As to allocation of costs, the city took upon itself to pay the orchestra, the Marszalek, the region's governor provided the new beautiful hall. I took responsibility with respect to the artists. Eventually I was assisted to a degree by Teatr N.N. and received some income from selling a number of tickets

Such an event deserves television coverage. Since the head of Lublin's Television is our old friend Ryszard Montusiewicz, I got him interested. Eventually also other channels became interested. The result was a live broadcast of the concert. I hoped that with television coverage I will be able to find some sponsors but it did not come to be. Eventually the fact that the concert was transmitted live and the presence of the cameras gave some additional impact to the concert. Watching the DVD it appears the overall result was a beautiful concert, which was beautifully filmed and recorded.

Since the concert is forever in existence on various media forms, it means that we left a small everlasting memorial for the outstanding Jewish community that once lived full and rich Jewish life in Lublin, and was unfortunately completely liquidated never to be constructed again.

Joseph Dakar

Chairman's comments

Dear Friends,

Apart from the incredible event known as Lublin Reunion 2017 an event which will be described extensively in this annual Kol Lublin, the rest of the activities were regular.

Annual meeting

Our last annual meeting took place at 24.11.2016.

The main event during that meeting was a lecture by Pinchas Zajonc. Pinchas who resided after the war in the orphanage in Lublin is an outstanding lecturer. He talked about his experiences during the war and his lecture was totally engaging. We wish Mr. Zajonc long life and good health.

Holocaust day memorial

In view of the departure of Sara Shostak rpi, Ita Fishberg took it upon herself to organize the program for that day. As we learned to expect from her she did an excellent work and we thanks her for that.

Polish/Jewish food Lublin style

This year we were hosted on 11th of May 2017 by Reli and Tzvika Shulman in their home at Moshav Benaya. The event was rich with participants and with Polish Jewish food Lublin style. Unfortunately I could not attend the event since at that time I was in Lublin fighting my battles with respect to the cantorial concert, but I have heard it was a huge success. This event is turning to a kind of an annual tradition.

Joseph Dakar

The birth of a concert

Since 2 years, I have started talking about Tomek Pietrasiewicz with respect to planning events concerning the coming 75th anniversary of the liquidation of Lublin Jewish community.

I was under the impression that events marking the 70th anniversary of Lublin's Jewish lacked a central and memorable event.

With respect to the coming 75th anniversary I wanted the opening event to be powerful and remain in memory. At the beginning I had in mind a concert conducted by Dalia Atlas where the Lublin Philharmonic will perform Ernst Bloch's 1st Symphony which Dalia Atlas had already recorded with the London Symphony Orchestra, which is one

75 YEARS FROM THE LIQUIDATION OF LUBLIN JEWRY

אחת מעשרים ושתיים אבני זיכרון שהונחו לאורך דרכם האחרונה של יהודי לובלין.
נתיב הזיכרון עוצב ביזמת מרכז "ברמה גרודצקה-תיאטר NN".

One of twenty two memory stones along the last way of Lublin Jews.
The Memory trail was designed by the "Grodzka Gate – NN Theatre" Centre.